

П Л А М Е Н П А В Л О В

100

НЕЩА, КОИТО ТРЯБВА ДА ЗНАЕМ ЗА
ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ

ВЕКОВЕТЕ НА ОСМАНСКОТО РОБСТВО

ИЗДАТЕЛСКО КАРЕ

П Л А М Е Н П А В Л О В

100

НЕЩА, КОИТО ТРЯБВА ДА ЗНАЕМ ЗА
ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ

ВЕКОВЕТЕ НА ОСМАНСКОТО РОБСТВО

ИЗДАТЕЛСТВО СВЕТОВНА БИБЛИОТЕКА
СОФИЯ

КОЛЕКЦИЯ 1000 НЕЩА, КОИТО ТРЯБВА ДА ЗНАЕМ ЗА БЪЛГАРИЯ

2

СЪДЪРЖАНИЕ

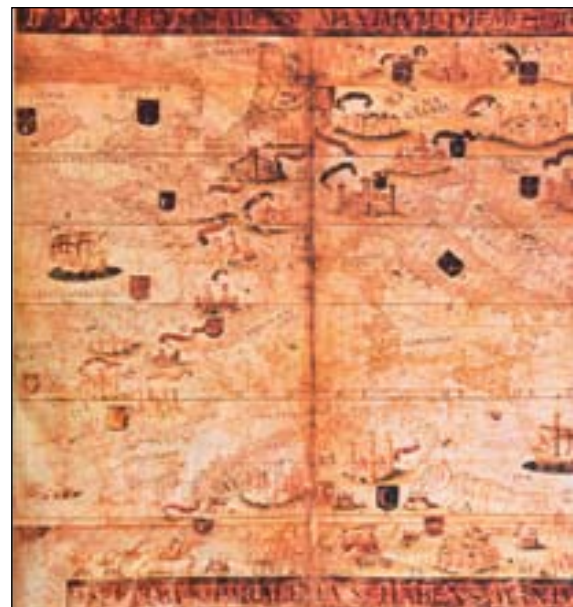
ЧУЖДАТА ВЛАСТ	6
В ТЪРСЕНЕ НА ХРИСТИЯНСКО ЕДИНСТВО	8
В СЯНКАТА НА АЗИАТСКАТА ДЕСПОТИЯ	10
ГРАДЪТ И СЕЛОТО	12
ВЯРА И НЕРАВНОПРАВИЕ	14
ЗЕМЯ И НАРОДНОСТ	16
ЦЪРКВАТА	18
ОГНИЩА НА ВЯРАТА И ИСТОРИЧЕСКАТА ПАМЕТ	20
БЪЛГАРИТЕ И ХРИСТИЯНСКА ЕВРОПА	22
НАРОД НЕПОКОРЕН	24
ОПИТИ ЗА ВЪЗКРЕСЯВАНЕ НА ПОГИНАЛОТО ЦАРСТВО	26
ВЪСТАНИЯ, БУНТОВНИЦИ, ПРЕСЕЛЕНИЯ...	28
НА ПРЕДЕЛА НА ДВЕ ЕПОХИ	30
ВОЙНИ И ПРЕСЕЛЕНИЯ ПРЕЗ XVIII – НАЧАЛОТО НА XIX в.	32
РАННОТО ВЪЗРАЖДАНЕ	34
БЪЛГАРИТЕ И ОСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ НА БАЛКАНИТЕ	36
БОРБА ЗА ОБРАЗОВАНА И САМОСТОЯТЕЛНА НАЦИЯ	38
„БЪЛГАРИ, СТОЙТЕ СИ МИРНО...“	40
БУНТОВНИЦИТЕ ОТ СЕВЕРОЗАПАДА И БРАИЛА	42
КРИМСКАТА ВОЙНА И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ	44
ДУХЪТ НА МОДЕРНИТЕ ВРЕМЕНА	46
БЪЛГАРСКИЯТ ВЕЛИКДЕН	48
„СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ!“	50
ХЪШОВЕ, ЧЕТИ, КОМИТИ...	52
„ТОЗ, КОЙТО ПАДНЕ В БОЙ ЗА СВОБОДА...“	54
ТРИУМФЪТ НА ЦЪРКОВНО-НАРОДНАТА БОРБА	56
ПОДЕМЪТ НА РЕВОЛЮЦИОННАТА ИДЕЯ	58
„РЕВОЛЮЦИЯ МОРАЛНА И С ОРЪЖИЕ...“	60
РАЗРАСТВАНЕ НА ВЪТРЕШНАТА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ	62
РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 1873–1875 г.	64
„ПИЯНСТВОТО НА ЕДИН НАРОД...“	66
АПРИЛСКАТА ЕПОПЕЯ (1876 г.)	68
АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ В ДРУГИТЕ РЕВОЛЮЦИОННИ ОКРЪЗИ	70
ОТБЛЯСЪЦИТЕ НА АПРИЛ 1876...	72
БЪЛГАРСКИЯТ ВЪПРОС НА ЕВРОПЕЙСКАТА СЦЕНА	74
ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА	76
СВОБОДАТА И НЕЙНАТА ТЕЖКА ЦЕНА	78

ПРЕДГОВОР

ЧУЖДАТА ВЛАСТ

Падането на България под османска власт прекъсва нейното естествено политическо, стопанско и културно развитие. Българите са изолирани от грандиозните научни, технологически и географски открития, довели до революционни промени в Западна Европа.

◀
Патриарх Евтимий – худ. Васил Стоилов

1 НАЛАГАНЕ НА ОСМАНСКАТА ВЛАСТ

При османското завоевание българското общество търпи изключително тежки загуби – не само като конкретен израз, а и в дългосрочна перспектива. България, огнището на многовековна култура, изпада в позицията на изоставаща страна в рамките на една тиранична ретроградна империя. Унищожени, асимилирани или маргинализирани са водещи обществени сили – аристокрацията, интелигенцията, раждащото се градско съсловие... Още в хода на завоеванието българите понасят чувствителен демографски удар – хиляди загиват, други емигрират или стават „човешка стока“ по робските тържища на Средиземноморието (Крит, Кипър, Малта и др.). Като наказателна мярка новата власт преселва групи българи далече от родните им места – типичен е примерът със столицата Търново още през 1394 г. Теорията за „демографския колапс“ (според някои оценки при завоеванието са унищожени близо 40 на сто от тогавашните българи!) обаче не се потвърждава от историческите извори. Въпреки несъмнено тежките загуби българите остават доминиращ елемент в своите изконни земи – Добруджа, Мизия, Тракия и Македония, в съседните страни съществуват или се създават нови български общности.

Османската империя се изгражда като поредния вариант на ислямска деспотия, опираща се на политическото наследство на Иконийския (Селджукския) султанат от Мала Азия, черпейки и от наследството на по-старите ислямски империи, включително Арабския халифат и наследилите го държави в Близкия изток и Персия. Чувства се и известна приемственост със заварените традиции на покорените християнски държави Византия, България, Сърбия и др. Векове наред в империята доминират тоталната централизация, милитаризацията на управлението и обществения живот при безалтернативното господство на религиозната доктрина на исляма. Икономическа основа на султанския абсолютизъм е държавната собственост върху земята, която гарантира действието на военните и административните органи и структури.

2 ПОСЛЕДНИ ОТБЛЯСЪЦИ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ДЪРЖАВНОСТ

Падането на столицата Търново (17 юли 1393 г.) не е фактическият край на средновековната българската държавност. Още две години Иван Шишман владее остатъците от своето царство със столица Никопол, ликвидирано след неговата гибел (3 юни 1395 г.). На свой ред Видинското царство не загива с пленява-

ПОЛУАВТОНОМНИТЕ ГРАДОВЕ

Отделни градове и земи запазват полуавтономен статут до втората половина на XV в. Мъгляви сведения споменават Ловеч (тук легендата сочи за последен владетел болярина Станко Кусам до 1474 г.), Свищов, някои „вилаети“ в Македония – селата на госпожа Деспина (долното течение на Струма, управлявани от Мара Бранкович), Богдан (между Солун и Сяр), Оливер (долното течение на Вардар), Вълкашин и Димо войвода (между Преспа и Корча), Владе нието на княз Фружин и синовете му (в района на Пирот) в средата на XV в. Споменатият през 1469 г. жупан Богдан в Никопол изпъква като авторитетна личност в един важен български град, попаднал под османска власт още през далечната 1395 г. Тези примери показват, че поне до средата на XV в. съществуват реални предпоставки за продължение на държавността, които обаче постепенно са ликвидирани от триумфиращата чужда власт.

ФРУЖИН

Фружин продължава борбата с османците и през следващите години заедно с унгарския военачалник Пипо Спано (Филипо деи Сколари, италианец по произход) атакува и временно овладява Вудин, Дръстър и други градове по Дунав. Той е унгарски пратеник в Албания през 1435 г., по-късно се готви за похода на Владислав Ягело и Янош Хунияди (1443–1444), но участието му не е сигурно. Сведения от османски данъчен регистър за Нишкия санджак (1454 г.) сочат християнски „княз“ с име Фружин в земите между Свърлиг и Пирот (гнес в Сърбия). Идентификацията му не е категорично доказана, но ако това е „господин Фружин“, имаме още едно свидетелство за локална прова на една, макар и силно ограничена, локална българска власт в средата на XV в.

▼ *Морска карта от 1519 г., на която са изобразени и българските земи – Парижка национална библиотека*

▲ *Еничарин и спахия – худ. Александър Вьчков*

► *Въстанието на Константин и Фружин – битка с турците под стените на Видин – худ. Владимир Димитров*

нето на цар Иван Срацимир. В някаква утежнена форма старата власт се запазва и в земите на загиналия през 1395 г. Константин Деянов, управлявани години след това от неговия помохамеданчен син Юсуф. Сходна е ситуацията и с управляваното от Игит паша Скопие. След катастрофата при Анкара (1402 г.) султан Сюлейман връща на Византия някои земи, включително населения най-вече с българи „деспотат Загора“ (едно от имената на България през XII–XV в.) с център Несебър. Тази българска земя пада под османска власт заедно с Константинопол (1453 г.), като през 1424–1427 г. е под управлението на Константин Палеолог Драгаш, (последния византийски император (1448–1453 г.), внук на споменатия Константин Деянов.

3 КОНСТАНТИН И ФРУЖИН

Най-ярките личности, олицетворяващи българската държавност в края на XIV и началото на XV в., са братовчедите Константин (син на цар Иван Срацимир) и Фружин (син на цар Иван Шишман). Запазените т.нар. поменици на българските царе и царици неизменно завършват с „Константина царя“ и „Фружина царя“ – свидетелство как са възприемани двамата знатни българи от своите сънародници в продължение на векове. Отдавна се е наложило мнението, че през 1408 г. (според някои учени още през 1403–1404 г.) е избухнало т.нар. въстание на Константин и Фружин. Не е изключено обаче тези действия да са част от политическата линия на съхранен български държавен живот дори и след драматичните събития през 1393, 1395 и 1396 г.

Известията за Константин, макар и откъслечни, недвусмислено го представят като „цар“ и „прославен император на България“. Съществуват данни, които показват, че е възможно след отстраняването на цар Иван Срацимир Видинското царство да е продължило своето съществуване като васална територия начело с Константин. След поражението на султан Баязид при Анкара (1402 г.) и последвалата криза в османската държава цар Константин признава върховенството на унгарския крал Сигизмунд и се включва в антиосманските действия. В тях участва и „господарят на Загора“ Фружин, действащ от унгарска територия. През 1408 г. конфликтът със султан Сюлейман води до боеве около Темско (до Пирот), след чието превземане Константин отново е османски васал. След последвалия конфликт с Муса („Кеседжия“ в българския фолклор), отстранил брат си Сюлейман през 1411 г., българите влизат в съюз с Мехмед I. След победата си над Муса новият султан сключва мир с християнските си съседи, включително с българите (1413 г.). Трудно е да се каже каква е по-нататъшната съдба на Видин, но е възможно царството да е съществувало до 1422 г., до предприетия от султан Мурад II твърд курс към християнските съседи. На 17 септември 1422 г. Константин умира като емигрант в Белград.

В ТЪРСЕНЕ НА ХРИСТИЯНСКО ЕДИНСТВО

Фераро-Флорентинският събор (1438–1439 г.) е най-амбициозният и мащабен опит за постигане на единство както между католици и православни, така и в раздираната от борби Западна църква. Под егидата на папа Евгений IV в заседанията на събора участват представителни делегации от целия християнски свят.

Катедралата „Санта Мария Новела“ във Флоренция

4 ПАТРИАРХ ЙОСИФ II

Този изтъкнат духовен водач на Византия и на православния свят в епохата на османското завоевание е извънбрачен син на цар Иван Шишман. Роден в столицата Търново към 1365 г., като юноша е изпратен в манастир на Атон. Поради царския си род и несъмнени качества през 1393 г. е ръкоположен за митрополит на Ефес (Мала Азия), а през 1416 г. е избран за вселенски патриарх в Константинопол.

Патриарх Йосиф II е обрисуван от своите съвременници като мъдър и благороден човек. Сред неговите ученици и последователи изпъкват още неколцина българи: Игнатий (митрополит на Търново), Дамян (митрополит на Молдова), Теоктист (по-късно също владика на Молдова), може би Исидор (митрополит на Москва, след 1439 г. папски кардинал и католически патриарх на Константинопол) и др. Йосиф II в голяма степен изглажда противоречията в православния лагер по въпроса за унията със Западната църква и буди заслужено уважение у католическите прелати. Заедно с император Йоан VIII Палеолог патриархът българин води православните делегации по време на Фераро-Флорентинския събор (1438–1439 г.), призван да обедини християнския свят срещу османската заплаха. За нещастие вече възрастен и болен, Йосиф II умира на 10 юни 1439 г. – в самото навечерие на подписването на унията. Това обстоятелство хвърля сянка върху легитимността на съглашението. Православните делегати губят своя най-високопоставен водач, а император Йоан VIII допуска неприемливи компромиси в преговорите с папата. Това е и една от причините, които обричат на неуспех гръмко обявеното, но неискрено „единство“ между двете църкви.

▲ Патриарх Йосиф II – фреска от Беноцо Гуцели в Капела Маджи – Флоренция

► Фамилен герб на Янош Хуняди

▼ Рицар и хусит – худ. Александър Вълков

5 ПОХОДИТЕ НА ВЛАДИСЛАВ ВАРНЕНЧИК И ЯНОШ ХУНЯДИ

Едно от решенията на Фераро-Флорентинския събор предвижда организирането на кръстоносен поход в подкрепа на изправената пред гибел Византия и поробените православни християни на Балканите. Въпреки призивите на Рим идеята среща подкрепа единствено в лицето на младия полско-унгарски крал Владислав Ягело (1434–1444) и трансилванския воевода и лидер на унгарската аристокрация Янош Хуняди. През есента на 1443 г. 25-хилядната кръстоносна армия, съставена от полски и унгарски рицари, чешки хусити (с техните талиги, съоръжени с оръдия), власи и германци, подкрепена и от сръбския деспот Георги Бранкович, навлиза в българските земи. На 3 ноември при Ниш Хуняди нанася тежко поражение на турците, като на страната на християнската армия се включват хиляди българи от Поморавието. С

ИДЕЯТА ЗА ХРИСТИЯНСКО ЕДИНСТВО

Гробът на патриарх Йосиф II се пази и днес в църквата „Санта Мария Новела“ във Флоренция. Известни са негови портрети, включително върху бронзовата врата на базиликата „Св. Петър“ в Рим. Православната църква се отнася неоправдано хладно към неговата личност и роля. В лицето на патриарх Йосиф II идеята за единство на католици и православни намира достоен носител. И надали някой е можел по-добре от един българин (не само духовен водач, но и син на владетел мъченик!) да осмисли истината, че различията трябва да отстъпят пред общите ценности, традиции и християнска вяра.

ГИБЕЛ НА ХРИСТИЯНСКАТА ДЪРЖАВНОСТ

На следващата година пристига малък западен флот, съставен главно от бургундски кораби, който навлиза по Дунав и превзема някои дунавски крепости (Тутракан, Русе и др.). Хилйади българи въстават, но единствената им възможност е да се преселят със своите семейства и движимо имущество във Влахия. Крушението на кръстоносния поход, в който българското участие е значимо, обрича на гибел християнската държавност на Балканите. За векове напред българите трябва да разчитат на собствените си сили, традиции и историческа памет за отстояване на идентичността си като народ и вековна култура.

български конен отряд в авангарда си армията превзема Пирот и София, след което се насочва към Траянови врата, за да премине в Тракия. Започналата зима и липсата на припаси в опустошените от противника земи заставя кръстоносците да потеглят назад. Преследващите ги турски сили са разгромени край Пирот, а султан Мурад II моли за мир. След преговори в Одрин (юни 1444 г.) между двете страни се сключва договор – т.нар. Сегедински мир (1 август с.г.), като султанът е представяван от помосюлманчени българин Сюлейман Балтаоглу, известен като адмирал на турския флот през 1453 г. Въпреки клаузата за 10-годишен мир между двете страни, крал Владислав и Хуняди продължават подготовката за война. Предвижда се при новия поход обединен западен флот да блокира Проливите, за да не позволи на султана да прехвърли главните си сили на Балканите. Съюзник на кръстоносците е и най-големият мюсюлмански враг на османците – караманският бей Ибрахим в Мала Азия.

Походът започва прибързано на 1 септември, но включва едва 16 хиляди рицари. Хуситите участват отново с техните талиги, предназначени както за транспорт, така за изграждане на мощен вагенбург (крепост от коли). Този път сръбският деспот отказва да участва, но пък ролята на влашкия владетел Влад Дракула е много по-активна. Заради сръбската позиция е избран и по-неподходящия маршрут през Северна България. Видин пада в ръцете на кръстоносците и хиляди българи отново подкрепят християнските войски. Обсадата на Никопол е безрезултатна, но армията продължава пътя си към Варна, като превзема Шумен, Мадара, Провадия, отделни отряди проникват почти до Търново. Българите от Калиакра и околните крепости въстават и преминават на страната на краля. За съжаление западният флот не идва, а султан Мурад II успява да се прехвърли на Балканите над 50-хиляди души.

На 10 ноември 1444 г. двете армии встъпват в прочутата „битка на народите“ при Варна. Въпреки по-изгодните позиции на османците и численото им превъзходство, Янош Хуняди заедно с конницата на Влад Дракула обръща в бягство турските спахии. Проявите на неразбирателство между поляци и унгарци и погрешната преценка на краля и близките му съветници водят до прибързана полска атака срещу еничарския корпус и самия султан. С петстотин рицари кралят пробива защитата, достигайки почти до шатрата на султана. Тук обаче численото надмощие и фанатизмът на еничарите си казват думата – поляците са обкръжени, а младият Владислав пада убит на бойното поле. Следва разгром на кръстоносците, въпреки че Хуняди успява да се изтегли с остатъците от армията. При Варна загиват над 10 хиляди кръстоносци и поне два пъти повече османци, но триумфът на султан Мурад е безспорен. Тази военнополитическа катастрофа има своите гибелни последици за гаснещата Византия и християнските народи на Балканите, като утвърждава османската власт за векове напред.

Атаката на кралския отряд начело с Владислав IV в битката при Варна

В СЯНКАТА НА АЗИАТСКАТА ДЕСПОТИЯ

През XVI в. Османската империя добива своя „класически вид“, белязан от архаичен и чужд за Европа общественopolитически модел, неравноправие, насилие, непрестанни войни със съседите.

6 АДМИНИСТРАТИВНО УСТРОЙСТВО В ПОРОБЕНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ

Началният период на изграждането на османската власт на Балканите продължава докъм средата на XV в. и носи „родилните петна“ на самата експанзия. Българските земи са в състава на Румелийското бейлербейство (Румили), което обхваща европейските владения на османската държава. В края на XV – началото на XVI в. тази система е в процес на изграждане и често е трудно е да се установи кога възникват отделни административни единици. Самата Румелия представлява сложна система от по-малки области (санджакици), създадени в различно време вследствие хода на различни по време и характер османски завоевателни операции. Българските земи влизат в следните санджакици: Чирмен (между Стара планина, р. Стряма и Долна Арда), Паша (най-голям по територия – от Одрин до Ихтиманска Средна гора и р. Струма, на юг до Егейско море), София (от Ихтиман до Ниш), Кюстендил (някогашната държавица на Константин Деянов), Скопие (част от Северна и Средна Македония заедно с част от Южна Сърбия), Охрид (крайните юго-западни български земи), Видин (земите на Видинското царство), Никопол (земите на Търновското царство при Иван Шишман), Силистра (държавицата на Добротица и Иванко – Добруджа от делтата на Дунав, Варненско – една ивица в Североизточна Тракия). Структурата е обвързана преди всичко със системата на рекрутиране на османската армия. Санджаците, от своя страна, се делят на нахии и вилаети, които са прототип на по-късните кази (или кадилъци), свързани с определен град и района му. Казата обезпечава местното управление и правораздаването. Системата на провинциално управление придобива завършен вид през втората половина на XVI в., като в местната власт се възлагат все повече функции на кадиите (ислямските съдебни представители). В градовете е базиран многочислен военен и религиозен апарат. Управлението се характеризира с лоша координация, преплитане на функции и прерогативи, различни форми на самоуправство и корупция, насилие над обикновеното и най-вече над християнското население.

▲ Завоевателната армия на Мехмед II пристига пред Константинопол – румънска фреска

Пленници християни – гравюра от С. Швайгер, 1577 г.

Наказание с окачване на кука – гравюра от С. Швайгер, 1577 г.

7 КАТЕГОРИИ БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ С ОСОБЕН СТАТУТ

Българите запазват своята етнокултурна идентичност до голяма степен благодарение на специфичните си социални структури – семейството, селската община, градските общности и професионални сдружения (т.нар. еснафи) и др. Те са легитимирани по специфичен начин от османската власт, като им се възлагат различни функции.

Важен елемент в това отношение е и запазването на категории християнско население с определен статут. Това се отнася например за военизираното население – войнуци, мартолосо, власи (свързани с армията), дервентджии и др. Така от гледна точка на практическите потребности и целесъобразност държавата сама нарушава основни постулати на ислямското право. Войнуците са част от военните сили (аскер), като постепенно се превръщат в помощни части към тилового осигуряване. Дервентджите са въоръжена охрана на проходи и пътища, а власите са включени в пограничните отряди за отбрана. Тези т.нар. власи, както е и през Средните векове, невинаги са от романизираното население, а могат да са българи, сърби и други християни. Мартолосите отначало са гранични войници, останали най-вероятно от времето преди османското завоевание. В някои случаи те играят ролята на своеобразни „контрахайдути“, които имат за задача да преследват разбойници, бунтовници и т.н. Възлагат им се и други охранителни и полицейски задачи. Тези категории българско население разполагат с привилегии и данъчни облекчения и имат свои командири. През XV–XVI в. съществуването на такива групи, понякога на цели селища, е относително широко разпространено из българските земи. Спахиите християни често са свързани с тези категории население. Тези последни представители на средновековното болярство през ранните векове на османското господство са впечатляващи като численост. В средата на XV в. те са около 10% от общия брой на спахиите във Видинско, а в някои райони достигат до една трета! Връзката им със средновековната българска аристокрация личи от запазените в някои случаи титли на техните предци – например „лагатор“ (от „алагатор“ – началник на конен отряд). За съжаление при християните спахии процесът на асимилация се развива най-бързо, като засяга техния бит, манталитет, а след това и вяра, водещи към загуба на българското им самосъзнание и турцизация.

Налице са и повече от двадесет социално-професионални категории християнско население: рудари, колари, соколари, прозводители на сол и т.н. Те отчасти наследяват съществуващата система от времето на средновековната българска държава. Тези групи и селища също са със съответните данъчни облекчения и привилегии. Макар често службата им да е тежка, те са в по-благоприятно положение в сравнение с обикновените селяни и граждани. При рударите се наблюдава и етнокултурна приемственост със средновековните немски колонисти – саксонци (т.нар. саси), вече в значителна степен или напълно българизирани.

▲ Ктиторът Радивой заедно със съпругата си, двете им деца, софийският владика Калевит и св. Георги – стенопис от църквата в Кремиковския манастир, 1493 г.

▼ Пленници християни, водени на работа, и наказание на нечестен търговец – рисунки от Х. Бек, 1586 г. – АНБ Виена

ГРАДЪТ И СЕЛОТО

Османската власт нанася тежък удар на развитата се през Средните векове социална структура на българите. Тя руши основни механизми, на първо място собствените държава и църква, направляващи самостоятелното развитие на стопанството, правния порядък, образованието и културата на българския народ.

8 СЕЛСКАТА ОБЩИНА

В българското общество от XV–XVII в., свързано в най-голяма степен с аграрното стопанство, основни „клетки“ са семейството и т.нар. селска община. През вековете на робство семейството наред с непосредствените си функции не само гарантира биологичното и стопанското възпроизводство, но независимо от неблагоприятните условия се превръща в опора на българското народностно чувство и православната християнска вяра. Родният български език, обредната система, историческият спомен за предците, народното творчество изграждат истински духовен щит пред опитите за чужда езикова, верска и народностна асимилация. Утвърждаването на българския дух става през целия житейски цикъл на човека – от раждането му, неговото кръщение, църковен брак, до самата му смърт и поминалните практики, изпълнявани от роднини и близки. Наред със семейството в неговия традиционен моногамен вид (родители и деца) през онези векове съществува и т.нар. задруга като по-голяма семейнородствена общност. Най-всеобхватната форма на самоорганизация, самосъхранение и самозащита на българите играе традиционната селска община. Това научно понятие, което не се среща в тогавашните документи, визира организацията на селските семейства, които са обединени преди всичко от общото селско землище. Част от него – най-вече гори, сечища, пасища, водоизточници и т.н., българските селяни ползват съвместно. Обща е и грижата, както и отговорността пред властите. Селската община се ръководи от избрани от нейната среда първенци (кметове, „кнезове“, кехаи, чорбаджии, коджабашии), които я представляват пред местната османска власт, носят отговорността за данъчните задължения и съответно разпределят тежестите им вътре в самата общност. Неведнъж е отбелязвана характерната за селската община затвореност и дълбок консерватизъм. Тези нейни качества обаче са сериозна бариера пред чуждите влияния и асимилационния натиск, превръщат общината в своеобразна крепост на българщината и спомена за свободната своя държава за много поколения българи.

9 ГРАДОВЕТЕ ПРЕЗ XV–XVII В.

Завладеният от османците български градове продължават да бъдат свързани с доминиращото аграрно стопанство, но същевременно те вече са утвърдени центрове на занаятите и търговията. С налагането на османския централистичен и силно милитаризиран обществен модел тяхното значение нараства, като с оглед на географското им положение, големината и ресурси те се превръщат в центрове на местната власт в съответните териториални единици – нахии, кази, санджаци, вилаети. Населението на по-големите градове през XV–XVI в. (Пловдив, София, Никопол, Силистра, Битоля, Скопие и др.) варира между пет и десетина хиляди жители, като българските християни постепенно намаляват за сметка на мюсюлманите. Наред с гарнизоните, органите на чуждата власт, особено веднага след завоюването, и отделни случаи на колонизиране на тюркоезично население от Мала Азия в по-голямата си част „правоверните“ са ислямизирани българи. За разлика от селските райони, особено в планините, в градската среда те са подложени на силно етнорелигиозно и психологическо въздействие, попадат под прякото влияние на административни, духовни и ислямски образователни институции, като губят не само вярата си, но и своя език и народностно чувство. По тази причина

▲ Мощехранителница от 1626 г., Дечани, дн. Сърбия – НИМ София

▲ Никопол – по Шад, 1740 г. – АНБ Виена

Резби от иконостаса на църквата „Св. Спас“ в Скопие:
Св. Георги убива ламията
Един от лъвовете, поддържащи владическия трон. Лъвът е притиснал ламя

► Безистенът в Ямбол, XV в.

▼ Български селяни и селянки – рисунки от Х. Бек, 1586 г. – АНБ Виена

през вековете на османското владичество процесите на асимилация и дебългаризация са най-силно изявиени именно в българските градове.

Османското владичество не е епоха на абсолютен застои, но консерватизмът на империята, тежкия бюрократичен апарат, откровения паразитизъм от страна на османската олигархия обричат обществото на колосално изоставане спрямо европейския свят с неговия стопански, социален и културен възход.

10 ЕСНАФИТЕ

Българските градове играят значителна роля в стопанството на Османската империя, още повече че нейното териториално нарастване им осигурява огромен пазар. Естествено най-силни са традиционните връзки с някогашните византийски стопански центрове Цариград/Иstanbul, който отново се разраства като истински мегаполис на една империя, стъпила на три континента, със Солун, с Одрин и т.н. Именно в градовете османската военнбюрократична върхушка вкарва големи парични потоци от т.нар. вакъфски имоти, които, макар и често с високи лихви, служат като кредити за строителство, занаятчийско производство, търговия, земеделие. Строят се нови чешми, появяват се фурни, пазари, обществени сгради, бани, работилници и т.н. Постепенно българските градове подобно на останалите на Балканите придобиват типичен ориенталски облик. Редица селища, свързани с големи османски вакъфи, бележат чувствителен стопански, демографски и културен ръст. Арбанаси, Карлово, Плевен, Казанлък и др. се превръщат в истински градчета. Те обаче не са еталон, а по-скоро са изключение в общия стопански живот на българските земи.

Най-важният елемент в градското стопанство представляват цеховите организации, известни под името еснафи. Те обединяват занаятчиите от един отрасъл, като дейността им е регламентирана и надзиравана от държавни чиновници. Наред със своите функции за организация и контрол на производството еснафите съществуват широка обществена дейност. Благодарение на тях, често в тясно сътрудничество с църквата, се строят и поддържат църкви, манастири, училища, преписват се книги, създават се произведения на изкуството и т.н. В документите, свързани с Арбанаси и Търново, се говори за „благословейши йереи и полезни архонти“, които стоят храмове и се грижат за своите единоверци християни. Авторитетът и влиянието на еснафите в българските градове под османска власт представят тези организации и като една от малкото форми на вътрешно самоуправление на българите, които осигуряват закрила от произволите на чуждата власт както на своите членове, така и на цялото българско християнско население в съответния град или селище.

ВЯРА И НЕРАВНОПРАВИЕ

През XV–XVIII в. българските земи са изцяло подчинени на дълбоко чуждата им османска бюрократично-административна и законодателна система. Населението е превърнато в безправна рая (човешко „стадо“), подчинено е на органи с чужд произход, религия, манталитет и културни нагласи.

11 ВЕРСКА И ЕТНИЧЕСКА ДИСКРИМИНАЦИЯ

В стопанството на българските земи са наложени консервативни ислямски форми на земевладение – тимари, хасове и зиамети, а религиозните учреждения на чуждата религия (вакъфите), получават привилегирован статут. Българите са подложени на система на двойна експлоатация – към държавата и към частни собственици, придобиваща често уродливи форми, съпътствана от произвол и насилие. Християните – основната маса от българите (наред с гърци, сърби и др. в техните страни), плащат допълнителни данъци за „висшата милост“ да живеят в ислямската теократична държава. Дискриминацията се проявява дори в битов план – християните нямат право да носят скъпи дрехи, храмовете им не могат да бъдат по-големи и по-високи от джамии, поради което „потъват в земята“ (вкопани, с ниска надземна част, без камбанарии). По време на съдебни процеси един свидетел мюсюлманин може да обори твърденията на десетки българи. Ето какво е видял през 1555 г. немският пътешественик Ханс Дерншвам: „Българите няма право да носят хубави дрехи, никой не носи оръжие... Те се оплакват много от турците. Трябва да ходят на ангария на 50 или 100 мили и освен това да плащат такива данъци и налози, така че могат да измрат от глад. Защото турците само грабят бедните християни... Те искат само да господаруват, а други да работят за тях...“

В съдебен протокол в кадийския регистър на град София от 1620 г. е записан следният показателен случай: „Хаджи бей бин Абдулах, субашия на селото Якоруда, Разложка каза (...) призова на съд раята на Якоруда и обяви пред съда: „Преди известно време аз приех селото за 120 хиляди акчета, получих от населението 60 хиляди акчета и останаха да ми дължат 60 хиляди. Искам да се нареди същите да ми бъдат изплатени“. Жителите на селото, след като бяха разпитани, казаха: „Ние изплатихме 120 хиляди без остатък и не му дължим нищо, нито едно акче.“ Споменатият субашия отрече...“ Естествено, българите от Якоруда е трябвало да понесат тежестите от наглата измама. Така един от пътищата за оцеляване води мнозина към господстващата религия.

12 „ЕНИЧАРИ ХОДЯТ, МАМО...“

Политиката на османската държава ражда чудовищни явления, като данъка „девширме“ (т.нар. кръвен данък) – през няколко години хиляди български момчета, обикновено между 10- и 18-годишни, са отнемани насилствено от своите родители, заставяни са да приемат исляма и са превръщани в еничари („нова войска“). Тази практика започва още през XIV и продължава до XVII в. Ето какво разказва съвременникът Стефан Герлах: „Това са християнски деца, който турците събират на всеки три години от българите, гърците, хърватите, унгарците... През януари 1574 г. доведоха осем хиляди от тях (...) Те са по-лоши и от самите

Български селяни работят ангария на турски господар – худ. Николай Гьонов

Еничарин – гравюра от XVI в. по Н. дьо Николе

СВИДЕТЕЛСТВОТО НА ХЕНРИ БЛАУНТ

През 1634 г. английският пътешественик Хенри Блаунт ни е оставил изключително важно свидетелство: „Християните най-сетне, като виждат, че са бедни, жалки, смазани, опозорени, лишавани от децата си, подложени на наглостта на всеки мошеник, започват да премислят и да предпочитат настоящия свят пред отвъдния, който почти не разбират. Това кара хиляди да се обърнат към мохамеданството...“

ВЕРСКОТО НАСИЛИЕ

Верското насилие нерядко е превръщано в празник, както разказва Евлия Челеби за българския град Воден (днес в Гърция) през 1668 г.: „Когато излязат от джамията (по време на празник), ако в този ден някой неверник излезе извън портата си, веднага го убиват. Впрочем в наше време, без да му дават време, обрязват го и го правят мюсюлманин. Това е едно голямо зрелище...“ Имало и младежи, които поради семейни свадби са подлъжвани да приемат исляма. „Тогава жителите мюсюлмани им оказват голяма възхвала, обиспват с грижи тези момци, обличат ги с почетни халати и с тържествени шестивия и музика обикалят из града...“

турци, защото са една необуздана и безделническа сган, която причинява всякакви мъчения на християните и евреите (...) Децата биват откъснати от родителите им, така че те вече през целия си живот няма да ги видят и дори няма да ги познаят. Децата са докарвани в Цариград и там ги учат на турски език и религия...”

Отвлечени от българските земи момчета са превръщани в еничари още през 60-те години на XIV в. Регулярното събиране на еничари е постановено със закон от султан Мехмед I – на всеки 40 християнски семейства се взема едно момче през периоди от по няколко години. Тази практика е прекратена едва в края на XVII в. Според някои оценки 43% от еничарския корпус е формиран от българските земи, което говори за силата на този етнопсихологически и демографски удар върху българския народ. „Наборите“ от нови еничари са попълвани при специални експедиции на самите еничарски отряди. Върховното насилие над основните „клетки“ на тогавашното общество – семейството и патриархалната селска общност, е един от факторите за настъплението на исляма спрямо българите.

▲ Тържествена процесия при помохамеданчване на християнско дете – гравюра от С. Швайгер, 1577 г.

▼ Подготвяни за еничари християнски момчета – гравюра от С. Швайгер, 1577 г.

13 ИСЛЯМЪТ

Една от първите категории българи, подложени на въздействие от ислямската религия на господстващата власт, са потомците на оцелялата българска аристокрация. Още при превземането на столицата Търново от войските на султан Баязид според съвременника Йоасаф Бдински „... мнозина се прехвърлиха към непристойната Мохамедова вяра: едни като се изплашиха, от страх, някои като се смекчиха с ласкателства или като бяха победени чрез материална придобивка, други пък се присъединиха към враговете, като поради простотата си се подмамваха чрез писма и хитрост...”

Спахите християни постепенно са претопени. В някои случаи редовните части на османската армия, особено еничарите, военизирани групи от мюсюлманско население (напр. юруците), ислямските монашески ордени масово обръщат в „правата вяра“ цели райони с християнско население. Древни християнски свещени места сменят своята знаковост, като църквите са превръщани в джамии, създават се мюсюлмански монашески средища (текета) и т.н. Появяват се и синкретични сакрални образи, като Саръ-Салтък (носител и черти на св. Никола), Демир Баба и т.н. Процесът е характерен и за други райони освен за българските земи – най-вече за Босна, където днешните мюсюлмани в голямата си част са потомци на средновековните еретици (близки по идеите си до богомилите). Навярно и в България богомилите са били по-податливи на ислямизация в сравнение с православното мнозинство. В процесите на ислямизация, независимо от изтъкваните в османските извори благовидни предлози, водеща си остава принудата. Насилието на чуждата власт води до единични, групови и масови форми на ислямизация. В огромната си част те са насилствени, но дори когато се интерпретират като „доброволни“, смяната на религията е резултат на икономическа и социална дискриминация. Няма достоверни данни отделни личности, камо ли цели селища да са приемали исляма в резултат на „мирна“ мисионерска дейност и защото сами са се убедили в „правотата“ му в сравнение с християнството.

▼ Турци взимат български деца за еничари – худ. Николай Гьонов

ЗЕМЯ И НАРОДНОСТ

През вековете на османското владичество българският народ запазва доминиращи позиции в своята етническа територия: Добруджа, Мизия, Поморавието, Македония (отчасти Косово и Албания), Тракия, Родопите, Беломорието.

ЕВРЕИТЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

В края на XV и през XVI в. Османската империя става убежище и на хиляди евреи, прогонени от Испания и от Германия. Значителна част от тях се заселват в българските земи, особено в градовете Солун, Битоля, София, Пловдив и др. Те също са подложени на религиозна дискриминация и опити за ислямизация. Константин Иречек отбелязва, че българските евреи са „... повечето рускоси, един умерен, скромен, работлив и благонравен народ“

14 ЗЕМЯТА НА БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ XV–XVII В.

Етническата картина в българските земи е позната от османо-турски документи (включително данъчни регистри), сведения на чужди пътешественици, съхранени и до днес имена на селища, реки, планини, местности, българските езикови пластове в наложили се в някои райони чужди езици. Представата, че османското завоевание предизвиква обезлюдяване, че българите бягат от полето в планините и т.н., а на тяхно място масово се заселват турци от Мала Азия, е невярна. Сведенията за преселване на тюркско население (най-вече номади, т.нар. юруци) са ограничени и засягат някои райони в Македония (Битоля, Прилеп, Щип), отчасти Одринско, Пловдивско, Добруджа. В по-голямата част от българските земи през XV–XVII в. присъствието на такова население е незначително. Данните показват, че да се говори за „турски“, „мюсюлмански“ и „смесени“ райони, е неправомочно. Мюсюлманските общности в нашите земи (българите мохамедани, в голяма степен и българските турци) произлизат от онова средновековно население, от чиито предци произлизат и българите християни. Много днешни мюсюлмански селища в Мизия, Тракия и Македония, отчасти в Албания и Косово (днес населени с българи мохамедани, български турци или албанци) до XVII–XVIII в. имат християнско българско население.

Едно от характерните явления за българите под османска власт може да се определи описателно като „бежанци на собствена земя...“ Не е случайно, че изобилстват названия от типа „Ново село“ (включително Старо Ново село!), на определения „старо“ и „ново“ към други селищни имена, че съществуват случаи на „огледални“ названия от двете страни на планините (например Сопот, Ловешко, и град Сопот). Макар и непълни, запазените данни свидетелстват за големи преселнически потоци не само извън България (Влашко, Молдова, Унгария и др.), но и в самата страна. Хиляди българи, цели села бягат от родните си места, прокудени от военни действия, своеволия на властите, чумни епидемии. Такива са и случаите на преселване от югозападните земи на север и изток, в резултат на което през XVI–XVII в. на редица места се появяват „албански“ или „арнаутски“ названия (Абланово, Абланица, Арбанаси). Те са свързани както с миграция на православни албанци, така и най-често на българско християнско население от онези места. През първите векове на робството ревниво пазят традициите си българите павликяни, които по-късно преминават в лоното на католицизма. В онези „тъмни“ времена започва езиковото „потурчване“ на българите гагаузи, които запазват своята християнска вяра и българско самосъзнание.

Печатна карта от Герард Меркатор, Амстердам, 1634 г.

▲ Воденица от българските земи – рисунка от Х. Бек, 1586 г. АНБ – Виена

▲ Лист от регистър на ленни владения в Западните Родопи и Серско – края на XV – нач. на XVI в. – НБКМ (Ориенталски отдел) София

► Рударски инструменти от Чипровско, XV–XVI в. – ГМ Берковица

▼ Вътрешен изглед на къща от Балканите – гравюра от С. Швайгер, 1577 г.

15 БЪЛГАРИТЕ МОХАМЕДАНИ

През вековете на чуждото робство хиляди българи са принудени по един или друг начин да са разделят с бащината християнска вяра – акт, който ги лишава от собствените им имена и ги откъсва от родовите корени. Родители и деца, братя и сестри, както и цели родове, съседи, села, градски махали, се отчуждават едни от други. Тази участ ги прави „помъчени“ (отгук навярно идва етнографското име помаци), „потурчени“ и „потурнаци“, въпреки че родната реч често е запазена, че се помнят старите фамилни имена и прякори, старинните български песни, приказки и предания. Понятието „помаци“ до средата на XIX в. е „собствено“ за българите мохамедани в Северна България (Тетевенско, Ловешко, долините на Панега и Скът), откъдето по книжен път се налага върху другите българомохамедански групи. Те обаче от векове са познати със своите названия: „ахряни“ (в Родопите и Беломорието), „торбеши“ (главно в Македония), „горанци“ (в Косово и Албания) и др.

През цялото османско владичество до 1878 г. има единични помюсюлманчвания, а в Македония и Източна Тракия – дори и до 1912–1913 г. Тези лични трагедии са най-ярко отразени в съдбите на многото български новомъченици от XV–XIX в. Невинаги обаче обикновените хора устояват на натиска – в османските регистри още през XV в. зачестяват „новите мюсюлмани“, отбелязвани най-често като „синове на Абдулах“, тъй като няма как да бъдат отбелязани бащините им християнски имена. Данните за случаи на масова ислямизация се увеличават от началото на XVI в., когато са засегнати селища и райони в санджаците Чирмен, Силистра и Никопол, в Македония и Беломорието. Втората по-голяма вълна е през втората половина на XVII в. и засяга най-силно Западните Родопи. Налице са сведения за подобни прояви и през XVIII в., макар и в локален мащаб. Тоталната ислямизация е практически невъзможна поради очевидната социална нецелесъобразност, както и поради съпротивата на християните, включително българите.

16 ВСЕКИДНЕВИЕ И СТОПАНСКИ ПРОМЕНИ

В османската държава върху християнската, а и върху мюсюлманската „рая“ тежат натурални и парични ренти, както и отработъчни повинности (ангария). Общата им стойност достига до една трета от приходите на населението, което свидетелства за висока степен на експлоатация от страна на държавата и непосредствените господари. Около една осма – една шеста от продукцията на българския селянин отива в полза на местния спахия. Християните плащат на държавата и данъка джизие, отделно са налагани извънредни данъци (авариз) за армията, нерядко селяните са принудени принудително да продават на държавата своя продукция на определени от нея по-неизгодни цени.

С отдалечаването на военните фронтове от българските земи и от Балканите към Средна Европа натискът над християните българи бележи относителен спад, влиза в руслото на ежедневието, като текат процеси на взаимна адаптация. Оживява се и стопанският живот, а наложеният насилнически режим не е в състояние да пречупи трудолюбието и предприемчивостта на българите. Градското стопанство и паричните отношения позволяват на селяните да изнасят повече продукция на пазара. Новите култури, пренесени главно от Америка (тютюн, фасул, различни зеленчуци и т.н.), навлизат в аграрното стопанство и търговския обмен. С развитието на занаятите укрепват еснафските сдружения, натрупват финансов потенциал и обществена тежест. На европейските и близоизточните пазари се появяват български търговци. Всекидневният живот не се отличава съществено от този през Средновековието, а българите (включително голяма част от приелите исляма) ревниво пазят своите обичаи и фолклор, което неведнъж е отбелязано от чужди пътешественици.

ЦЪРКВАТА

Църковните промени в резултат на османското завоевание лишават българите от собствен висш клир, „висока“ култура, собствени достижения в богословието, философията, образованието. И все пак църквата е единствената реална духовна и културна институция, полагаща грижи за поробените българи.

► 1. Рипидия от манастира „Св. Иван“ до Серес – 1594 г.

2. Аер с причастието на апостолите от XV в. – Охрид, църквата „Св. Климент“ – НИМ София

▼ Реликварии от „Св. Матрона“ – 1798 г. – НИМ София

1

2

17 ТЪРНОВСКАТА МИТРОПОЛИЯ

Ликвидирането на Търновската патриаршия (около 1416 г.) лишава българите от собствена църква и общ духовен център. Българските земи попадат в диоцезите на три църкви – Тракия и Мизия са в състава на Цариградската патриаршия, по-голямата част от Македония е под духовната власт на Охридската архиепископия (теоретично „... на цяла България“), след средата на XVI в. няколко епархии попадат в територията на възобновената Печка (Сръбска) патриаршия. Други български митрополии са подчинени директно на Цариградската патриаршия (Пловдив, Варна, Анхиало, Силистра, Видин и др.).

Търновската митрополия, чийто предстоятел е наричан и „екзарх на България“, отчасти запазва престижа и позициите на предшествалата я патриаршия. Архиереите ѝ се ползват с авторитет в православния Изток. В руски документи търновските митрополити са наричани „властители на цялата българска земя“, а митрополит Дионисий Рали участва в учредяването на Московската патриаршия през 1589 г. Територията на митрополията в общи линии съхранява онази на патриаршията от края на XIV в. – от Дунав до Марица и от Видинско до Варненско. Търновският архиерей има четирима подчинени епископи (Велики Преслав, Червен, Ловеч и Враца).

ПЕЧКАТА ПАТРИАРШИЯ И ОХРИД

С възобновяването на Печката патриаршия Охрид губи голяма част от своя диоцез, но запазва властта си над по-голямата част от българските земи в Македония. Независимо от силната елинизация по своите върхове, Охридската архиепископия подкрепя книжнината на български език, запазва българското богослужение в намиращите се в диоцеза ѝ градове, села и манастири (общо 140 на брой!), а унищожаването ѝ от гръцките фанариоти през 1767 г. се отразява негативно на културния и духовен живот на българския народ.

МИТРОПОЛИЯТА В ТЪРНОВО

Високият авторитет и ресурси на митрополията в Търново я правят желана за личности от елита на Цариградската патриаршия, добра изходна позиция за достигане до „вселенския“ престол. Шестима търновски архиереи стават цариградски патриарси: Макарий I (петкратно през 20–40-те години на XVII в.), Кирил III Спанос (трикратно в средата на същото столетие), Герасим II Какавелас (1673–1674), Партений IV (петкратно в периода 1657–1685 г.), Анастасий V (края на XVII в.), Константинос II (1834–1835). Някои митрополити са забележителни ерудити, църковни писатели, канонници. Те имат свои ученици, сътрудници и последователи, което неминуемо се отразява в Търново и митрополията. Изпадналите в тежко финансово положение древни патриаршии в Йерусалим и Антиохия отправят молби за помощ не само към Цариград и Русия, но и към Търново.

18 ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ – ПАТРИАРШИЯ

Османското завоевание в югозападните български земи не унищожават автокефалната църква в Охрид – по традиция „архиепископия на Първа Юстиниана и цяла България“. Макар и „византийска“ по тип още от XI–XII в., ръководена от предимно гръцко висше духовенство, архиепископията е най-високата по ранг българска църковна институция в продължение на векове. В първото столетие на турското робство тя усилява своите позиции предвид отрицателната си позиция спрямо Фераро-Флорентинската уния (1439 г.). Охрид е една от „крепостите“ на непримиримото с Рим православие, а юрисдикцията му се разширява не само над съседни епархии, но и над Влахия и Молдова. След завладяването на Сърбия Охридската архиепископия включва в своя диоцез за близо век епархиите на унищожената Печка патриаршия. През първата половина на XVI в. архиепископията достига най-големия си обхват с цели тридесет и три епархии: населените с българи митрополии с центрове в Охрид, Гребена, Костур, Струмица, Мъглен, Преспа, Битоля, Кичево, Дебър, Полог (Тетовско), Скопие, Кратово, Кюстендил, Ниш; населените главно с православни албанци Корча, Авлона (Вльора), Бераг, Спата и Музаки; традиционно сръбските Призрен, Нови Пазар, Печ, Цетине, Босна, Белград и др. Под нейното върховенство попадат и православните общности

◀ *Короната на Охридската архиепископия – НИМ София*

Кръст от 1786 г., направен от Коста – НИМ София

▶ *Омофорион – 1618 г., направен от Неофит – НИМ София*

▲ *Църковни одежди – НИМ София*

(предимно от гърци и албанци) в Далмация, Венеция, Южна Италия и Сицилия, обособени в Италийска митрополия. Предвид своя авторитет от средата на XVI в. архиепископите често се подписват с титлата „патриарх“, а италианските им пасоми величавят своя духовен глава в българския град Охрид дори като „папа“.

След 1466 г. отношенията на архиепископията с османската власт са помрачени от подозрения, че съчувства на албанците начело със Скендербег. Архиепископът вече не е избран от Охридския синод, а изпращан от Цариград с решение на самия султан. Това засилва практиката на купуване на високия пост чрез т.нар. пешкеши. Мнозина от общо 59-те охридски архиереи управляват за не повече от две-три години, ролята на гръцкия елемент се засилва още повече. Все пак има данни поне за неколцина архиепископи българи, между които авторитетния Прохор (средата на XVI в.) и последния глава на тази поместна църква Арсений.

19 БЪЛГАРСКИТЕ ЕПАРХИИ В СЪСТАВА НА ПЕЧКАТА ПАТРИАРШИЯ

През 1557 г. под натиска на великия везир Мехмед Соколович, по произход босненски сърбин, е възстановена Ипекската (Печката) сръбска патриаршия. Тя откъсва от диоцеза на Охридската архиепископия не само нейните дотогавашни сръбски епархии, но и четири, населени с българи – Скопие, Ниш, Самоков, Кюстендил (заедно с Разложко). Независимо от своята сръбска идентичност, патриаршията не прокарва характерната за Сърбия и църквата ѝ през XIX в. линия на сърбизация на българите. Тя остава до голяма степен универсална по тип, а в българските епархии не само низшето духовенство, но и владиците са предимно българи. В края на XVII в., по време на австро-турските войни и въстанията на сърби и българи (включително въстанието на Карпош през 1689 г. в района на Кюстендил и Скопие, които са в Печкия църковен диоцез), патриаршията търпи тежък удар. След т.нар. „голямо преселване“ на сърбите от Косово (1690 г.), водени от патриарх Арсений Черноевич, църквата е обезглавена. Главната заслуга за нейното възстановяване принадлежи на патриарха българин Калиник I (1691–1710), родом от Скопие.

МИХАИЛ КОЛАСИЙСКИ

Сред най-добре познатите митрополити на Кюстендил във времето, когато тази българска епархия е в диоцеза на Печ, е Михаил Коласийски. Благодарение на неговите усилия връзките с Русия укрепват. Сред самоковските митрополити изпъква Симеон, убит от турците през 1737 г., канонизиран като великомъченик. Трайни следи в паметта на българите остава и митрополит Неофит (от известния Кундев rog), заемал самоковската катедра от 1753 до 1771 г. Той остава на своя пост и след ликвидирването на Печката патриаршия през 1766 г. Въпреки опитите на цариградския патриарх Самуил да сложи ръка върху епархията, владиката упорито отстоява правото тя бъде оглавявана от българин. Близо век по-късно в Самоков помнят Неофит като „светило на българщината“.

ОГНИЩА НА ВЯРАТА И ИСТОРИЧЕСКАТА ПАМЕТ

В епохата на робството главните средища на духовния живот са манастирите, в които витае историческият спомен за погиналото Българско царство. Християнството, често наричано от нашите прадеди „българската вяра“, води ярки и силни личности към нравствен и мъченически подвиг.

◀ Църквата „Св. Богородица“ в Бачковския манастир

▼ Рилският манастир – Хрельовата кула.

20 МАНАСТИРИТЕ

В многобройните манастири, в голямата си част създадени по времето на българските царе, продължава съхраняването на българската книжнина и образование. В техните храмове се четат т.нар. Поменици на царе и царици, пазят се царски грамоти, патриаршески писма, стари ръкописи, икони, свещени реликви.

През 1460 г. трима монаси, братята Йоасаф, Давид и Теофан (синове на крупнишкия епископ Яков), възобновяват запустелия Рилски манастир. С помощта на сръбкия Мара Бранкович, вдовица на султан Мехмед II, те връщат от Търново в Рила мощите на обичания от целия български народ чудотворец св. Иван. Процесията с мощите на светеца преминава през редица села и градове, между които Никопол и София, като навсякъде българите се стичат да се поклонят на своя закрилник. В обновената Рилска обител работят големите български и общо-балкански творци Владислав Граматик и Димитър Кантакузин (XV в.), Мардарий Рилски и много други книжовници.

В манастирите около София на свой ред се обособява книжовна и художествена школа, в която се откроява личността на св. Пимен Зографски. Огнища на културата, книжнината и българския дух се появяват в Кратово (Македония), Етрополе, в някои от манастирите в Тракия и на други места. Продължават своята дейност манастирите около Търново, а през XVII в. популярност придобива един последовател на някогашните исихасти – св. Димитър Басарбовски, просиял в малък скален манастир близо до Русе. Връзките между българските манастири са спорадични, обединяват ги по-скоро контактите им със Света гора, преди всичко със „Зограф“ и „Хилендар“, който, макар и да е смятан за сръбски, в онази епоха е с подчертано български монашески състав. Манастирите поддържат най-много килийни училища, а монасите таксидиоти не само събират помощи, но и разпространяват книги и знания из цялата българска земя.

21 ЦЪРКОВНИТЕ ВРЪЗКИ С РУСИЯ, ВЛАХИЯ И МОЛДОВА

Значима роля за опазването на българското духовно наследство оказват старите връзки с православните Русия, Влашко и Молдова. Придобили много от Средновековна България (богослужебен език, ръкописи, църковна музика, духовни водачи, книжовници, зографи), тези страни са най-сериозният източник на външна помощ за нашите манастири, църкви и духовенство. Техните владетели

Стол от църковен ред, XV век, от църквата, построена в Рилския манастир по волята на кесаря Стефан Драговол Хрельо, дърво - НИМ - София

НОВОМЪЧЕНИЦИ БЪЛГАРИ, ДАТИТЕ И МЕСТАТА НА ТЯХНАТА ГИБЕЛ:

Георги Нови Софийски (Кратовски) – 11 февруари 1515 г., София
Яков Костурски и учениците му **Яков** и **Дионисий** – 1 ноември 1520 г., Одрин
Георги Най-нови Софийски – 26 май 1534 г., София
Николай Нови Софийски – 17 май 1555 г., София
Варлаам, архиепископ Охридски – 28 май 1598 г., Велес
Висарион, епископ Смоленски – 29 юли 1670 г., с. Смилян
Трендафил Загорски – 8 август 1680 г., Цариград
Стайко Войник – 1689 г., Белград
Никодим Елбасански – 11 юли 1722 г., Елбасан, Албания
Симеон, митрополит Самоковски – 21 август 1737 г., София
Гана Кривненска – 19 май 1746 г., Шумен
Христо Градинар – 28 ноември 1748 г., Цариград
Ангел Лерински – 8 ноември 1750 г., Витоля
Кирана Солунска – 28 февруари 1751, Солун
Димо Рибар – 10 април 1763 г., Смирна (Измир)
Дамаскин Габровски – 16 януари 1771 г., Свищов
Йоан Български – 5 март 1748 г., Цариград
Александър Солунски – 26 май 1794 г., Смирна
Атанасий (Спас) Струмишки – 8 август 1794 г., Солун
Злата Мъгленска – 18 октомври 1795 г., с. Слатина, Мъгленско
Лука Одрински – 23 март 1802 г., о-в Митилини
Райко Шуменски – 14 май 1802 г., Шумен
Лазар Дебедялски – 23 април 1802 г., о-в Хиос
Никита Серски – 4 април 1808 г., Солун
Прокопий Варненски – 25 юни 1810 г., Смирна
Евтимий Шуменски – 22 март 1814 г., Цариград
Игнатий Старозагорски – 8 октомври 1814 г., Цариград
Акакий Серски – 1 май 1816 г., Цариград
Онуфрий Габровски – 4 януари 1818 г., о-в Хиос
Йоан Търновски – 16 юли 1822 г., Търново
Петко Бегликчията – 26 октомври 1827 г., Пловдив
Рада Пловдивска – 15 април 1830 г., Пловдив
Димитър Нови Сливенски – 30 януари 1841 г., Сливен
Константин Софийски – 1844 г., София

са водени от традицията, но и от свои политически планове. Така или иначе тази помощ често е спасителна и заслужава високо признание.

Укрепването на Московското княжество води до превръщането му в Руско царство (1546 г.). Следва издигането на Руската митрополия в ранг на патриаршия през 1589 г. – актът за избирането на първия руски патриарх Йов е подписан от охридския архиепископ Калистрат и от търновския митрополит Дионисий Рали, присъствали лично на събора в новия „Трети Рим“ – Москва. Връзките се развиват както по линия на църковните престоли в Цариград, Охрид и Печ, така и от архиереи и игумени в българските предели. Руските земи са посещавани от висши духовници, включително охридски архиепископи и търновски митрополити. Кюстендилският митрополит Михаил Коласийски в периода 1651–1666 г. неколккратно посещава Москва и е в близки връзки с цар Алексей Михайлович. От средата на XVI в. Рилският манастир получава помощ, гарантирана с грамота на цар Иван Грозни. Контактите на Гложенския „Киевски“ манастир с Русия, особено с Киевско-Печорската лавра, раждат легендата за киевския „княз Глож“ като негов създател.

Българските манастири получават значителна помощ от князете на Влахия и Молдова. Като своеобразни приемници на българските царе, те оказват подкрепа на Света гора, на „царските манастири“ около Търново и Басарбовската обител при Русе (носеца, както и близкото село, името на династията Басараба), та чак до манастира „Св. Наум“ на Охридското езеро... Изключителна роля за съхраняването и укрепването на Зографския манастир в края на XV – началото на XVI в. играе Стефан Велики – най-изтъкнатият владетел на Молдова. Още в края на XIV в. български монаси основават молдовския манастир „Нямц“, който се превръща в едно от най-големите културни огнища, пазещи традициите на Търновската книжовна школа. През XV в. се появява и манастирът „Киприана“ недалеч от Кишинев, който векове наред е тясно свързан с българския манастир „Зограф“ в Света гора (Атон).

В двете дунавски княжества се утвърждават някои от най-силните култове, наследени от България (особено към светиците Параскева-Петка Търновска и Филотея Темнишка), както и към българина св. Димитър Басарбовски, славен като покровител на Букурещ от края на XVIII в. до днес.

22 БЪЛГАРСКИТЕ НОВОМЪЧЕНИЦИ ЗА РОД И ВЯРА

В православната църква и монашество още от времето на османското завоевание се утвърждават т.нар. новомъченици, сред които се открояват мнозина българи. Често това са младежи, принудени да приемат исляма, но разкаляли се и решени на саможертва в името на Христа. В други случаи става дума за българи и българки, които с цената на живота си опазват своята вяра и народност. Известни са имената на около четиридесет мъченици, но такава участ със сигурност са имали и други... Техният подвиг трогва българите, укрепва съпротивителните сили на техните съвременници по цялата българска земя, а и в други страни под османска власт.

Изгарянето на св. Георги Нови Софийски – худ. Николай Гънов

БЪЛГАРИТЕ И ХРИСТИЯНСКА ЕВРОПА

Османското завоевание откъсва България от останалия цивилизован свят. През XVI–XVIII в. връзките с Централна и Западна Европа се активизират благодарение на родолюбивата българска католическа интелигенция.

23 БЪЛГАРИТЕ КАТОЛИЦИ

През XVI–XVII в. окончателно се формира общността на българите католици, които и днес са важен и неразделен дял от нашия народ. Римската църква има позиции в България още от Средновековието. В края на XIV в. тя е представявана от потомците на покатоличени поданици на Видинското царство, на саксонските рудари и дубровнишките колонии в някои градове. Активността на Римската църква нараства след Тридентския събор (1545–1563) и създаването на Конгрегацията за разпространение на вярата. Към нашите земи се насочват мисионери от Ордена на францисканците от Босна. Те се свързват с българите от цветущото градче Кипровец (Чипровци), които молят Рим да възстанови Българската католическа епископия в Скопие. Папството преценява, че е по-добре центърът да бъде в София (1601 г.), която през 1642 г. е издигната в ранг на архиепископия. Католическата проповед няма особен успех сред православните. За разлика от тях „еретиците“ павликяни от Пловдивско и от Северна България (Никополско и Свищовско), от векове в конфликт с православния клир, са склонни да приемат католическия обред – процес, който продължава половин столетие и дава трайни резултати в близо четиридесет селища. Освен в София през 1643 г. архиепископия е създадена и в Източна България с номинален център древния Марцианопол. През 1648 г. е учредена Никополската епархия с пръв епископ Филип Станиславов. Възстановена е и Скопската архиепископия, за десетина години такава има дори в Охрид (1650–1651 г.).

В средите на католическото духовенство се появяват хора със солидно образование, познавачи на съвременната им европейска култура и наука, със силна патриотична мотивация. Епископ Филип Станиславов издава първата новобългарска печатна книга, сборникът „Абагар“ (1651 г.), и полага много усилия за образованието на своите пасоми.

24 ПЕТЪР ПАРЧЕВИЧ (1616–1674)

Един от най-видните българи, по-млад съвременник и събрат на Петър Богдан, е Петър Парчевич, представител на знатен чипровски род. Завършил прочутия Илирийски колеж в Лорето, гражданско и канонично право в Рим, той получава докторска степен и в двете области. Завръща се в родината през 1643 г. по искане на архиепископ Петър Богдан, за кратко е свещеник в Чипровци, а през 1644 г. става секретар на марцианополския архиепископ Марко Бандулович, който обаче пребивава в Молдова. Още от 1647 г. Парчевич се впуска в трудното поприще на дипломатията, за да търси съюзници за освобождението на своя народ. През 1656 г. е издигнат на високия пост на марицианополски архиепископ, но поради компрометирането си пред османските власти е принуден да пребивава в чужбина, преди всичко във Влахия и Молдова.

Петър Парчевич гради планове за освобождението на Родината – „цветущото някога царство България...“ В името на благородната кауза неуморно обикаля близки и далечни страни, приет с уважение от владетелите на Австрия, Германия, Полша, Венеция, Трансилвания, Влахия, Молдова, от казашкия хетман Богдан Хмелницки. Подпомаган и от свои събратя, той разработва стратегия за организиране на християнска коалиция срещу турците в подкрепа на българско въстание. Императорът на Хабсбургска Австрия Фердинанд III поощрява неговите планове, като го удостоява с титла барон и го прави свой съветник. В Рим обаче тази „извънцърковна“ дейност среща неразбиране, дори временно му е отнето архиепископското достойнство (1661–1668 г.). В своите мисии Парчевич проявява изключителни качества на дипломат, търпи несгоди и лишения, пътува тежко болен на стотици километри дори в най-лютите зими... Католическият архиепископ е толерантен човек, който намира общ език с православните владетели на Влашко, Молдова и казачеството, с търновския митрополит Кирил и други архиереи. Издигнал се над предразсъдъците на епохата, Парчевич схваща своя народ като единна сила, готова „... да се разбунтува срещу този страшен звяр“ – Османската империя.

Неуморният борец и мъченик за българското освобождение умира самотен в Рим (23 юли 1674 г.), без за дочака създаването на мечтаната от него „Свещена лига“ (Австрия, Полша, Венеция и Русия) против турските поробители.

Страница от сборника „Абагар“, издаден в Рим през 1651 г. от епископ Филип Станиславов

ПЕТЪР БОГДАН БАКШЕВ

Изключително ярка личност в средите на българските католици, Петър Богдан Бакшев (1601–1674), родом от Чипровци, е получил високо образование в Рим. Именно той подготвя духовете за бъдещо освободително въстание, развива усилена просветна дейност, неизменно следва своя дълг на духовен водач. През 1642 г. Петър Богдан става първият софийски архиепископ и папски викарий за Влахия и Молдова. Този ерудиран българин е автор на първия опит за написване на „История на България“ (1667 г.), писал е поезия, пътеписи, религиозни разкази, както и „История на Охрид“ като неразделна част от българското отечество.

БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ДРУГИТЕ

Според французина Пуле (XVII в.) поради качествата на българите „... султанът избирал от техните деца най-добрите си войници и най-закалените бойци от гвардията си...“ (еничарите). През 1785 г. граф d'Отрив пише: „България е една от най-хубавите страни в Европа (...), българите са „...най-приятните от всички хора“. След гостоприемния прием в едно село западният аристократ споделя: „Съжалявам защо не съм роден българин...“ Чуждите наблюдатели отбелязват опазеното чувство за достойнство, красотата на българските жени и девойки.

► Карта на Османската империя от Ю. Жайо, 1692, на която личат градовете Видин, Никопол, Силистра и др. – гравюра върху мед с ръчно оцветени граници

▲ *Хорологион, печатан от Яков Крайков – 1566 г.*

► *Петър Парчевич при дъжда на Венеция – худ. Евелин Димитров*

25 ЧУЖДИТЕ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ ЗА БЪЛГАРИТЕ (XV–XVIII в.)
Ограничаването на контактите замъглява представите за България като страна и българите като народ. Спорадично преминаващите през нашите земи през XV–XVIII в. дипломати, пътешественици и търговци често говорят за „християни по гръцкия обряд“ (православни), „местни жители“, „славяни“ и дори „гърци“... Българското народноостно име обаче не е забравено, а по-ерудитаните наблюдатели „преоткриват“ българите, проявяват интерес към техните обичаи, език, история, манталитет.

Френският рицар Бертрандон дьо ла Брокьер описва разрушени градове, отвлечане на роби, случаи на ислямизация на българи (1433 г.). Според италианският хуманист Калимах през 1487 г. още личат следите от „... опустошителната и тежка война.“ Немецът Ханс Дерншвам през 1555 г. разказва: „Българите работят, имат хубави пасища, много добитък и обработени ниви. Ако турците не ги грабеха, щяха да бъдат богати хора, но където живеят турци, нямат нищо...“ За Мартин Грюневер „... българите са християни от православната вяра, хубав, скромнен народ...“ (1582 г.). Райнхолд Любенау пет години по-късно отбелязва, че „... сигурно е, че българите са били много силни воини...“ Те са „...народ силен и хубав“ и според италианеца Бенедети, който заключава: „Климатът на страната създава една раса хора, които превъзхождат всички други, които видяхме в Турция...“ (1680 г.).

НАРОД НЕПОКОРЕН

„Макар и често потискани към покорност, вродената любов към свободата още живее у българите ... Българският народ страстно желае възмездие и копнее горещо за освобождение, и ако дойде подходящ момент, неочакваният пламък на гневната ярост ще въодушеви сърцата...“ (Уилям Хънтър, пътешественик от края на XVIII в.)

26 ХАЙДУШКОТО ДВИЖЕНИЕ

Основната форма за съпротива срещу чуждото потисничество е едно оригинално балканско явление – хайдушкото движение. То има неизменно място в живота на българите до средата на XIX в., а макар и в по-ограничен и значително променен вид – до Освобождението (1878). Началото му се губи във времената на османското завоевание. Главна задача на хайдутите е закрилата на българите от конкретно селище, район, по-голяма област, откъдето са родом воеводата и неговите хора. Най-често поводът за излизане в планините е лично отмъщение за сторена несправедливост и поругаване от страна на омразната държава, местните бейове, турски разбойници и т.н. Хайдутите са подкрепяни от обикновените българи, в отделни случаи дори и от местни мюсюлмани. Нерядко те наказват освен представителите на турската власт и сътруднически ѝ български чорбаджии. Хайдутите са организирани в малки отряди (чети, дружини) начело с воевода, избран от самите хайдуте, подпомаган от байрактар (знаменосец). Действат през пролетта, лятото и ранната есен (от Гергьовден до Димитровден), а зиме се укриват при свои близки. Нерядко „маскират“ отсъствието си с участие в дюлгерски (строителни) групи, заминаващи в други краища, с гурбетчийство, търговия и т.н.

Главните огнища на хайдушкото движение са планинските райони. Още от XV в. в османски документи и описанията на пътешественици се говори за „разбойническите“ гнезда в Ихтиманско и Пазарджишко, особено при прохода Траянови врата, за „харамии“ в Битолско, Костурско, Кюстендилско, Софийско, Нишко, Видинско, в Родопите, Странджа и Стара планина. Съобщава се за отряди „разбойници“, които преминават през Дунава от Влашко, дори за български хайдуте в района на самия Цариград! Нееднократно се отбелязват случаи, в които хайдуте наказват самозабравили се местни чиновници, спахии, кадии... Огромната информация, съхранена в хиляди документи, показва, че българите продължават да бъдат горди и непокорен народ, готов за отпор срещу чуждата власт.

27 ПРОЧУТИ ВОЙВОДИ

В българските земи се прославят десетки хайдушки предводители, мнозина от които се превръщат в герои на народни песни и предания. Първият известен ни воевода е Радич, заловен през 1454 г. в София от султан Мехмед II Завоевателя. Обстоятелството, че унищожителят на вековната Византийска империя, завоевателят на Константинопол, сам ръководи военни действия срещу българския воевода, е красноречиво само по себе си. Може би става дума за български болярин, продължил съпротивата срещу турците, изтегляйки се в планините. Такава е и легендата за ловешкия болярин Станко Кусам, който след превземането на града през 1474 г. потъва с хората си в дебрите в Балкана... В

▲ Хайдушко оръжие:
Пушка бойлия, балкански тип – НВИМ София
Шишане – НВИМ София
Ятаган – РИМ Варна
Кремъчен пищов – частна колекция

Хайдуте – худ. Александър Вълков

османските документи многократно се говори за известни по своето време войводи, които създават грижи на властта в продължение на години и десетилетия. Един от тях в края на XVI в. е Толе войвода в Битолско, който извършва смели нападения над турците в голяма част от Македония с чета от осемдесет души. По същото време е прочут и Баба Новак в Тимошко, прославил се по-късно със своите действия под знамената на влашкия владетел Михаил Храбри.

Около 1615 г. в Софийско действа Вълко Кьосеоглу, а в Леринско десетина години по-късно „бунт по земята“ ръководи Петре Дундар от с. Беранци. Негов „ученик“ е Лощан войвода, който за известно време е началник на мартолосите в Негушко. Той не се отказва от „харамийството“, заради което е заловен и хвърлен в затвора в Солун. В средата на XVI в. в Битолско, Леринско и Костурско шета дружината (истинска малка армия!) на войводата Байо, който разполага даже с артилерия. Байо наказва насилниците над „раята“, контролира данъците, явява се като паралелна власт – така ни го е описал Евлия Челеби. Прочути войводи са Карпош от Доспат планина и Страхил от с. Ветрен, Пазарджишко, оглавили въстанието в края на XVII в. През XVIII в. едно от емблематичните имена е Чавдар войвода в Софийско, Карловско и Средногорието, обезсмъртен в прочутите стихове на Христо Ботев:

„... Кой не знай Чавдар войвода,
кой не е слушал за него...”

ХАЙДУШКАТА „ШКОЛА“

Хайдушкото движение е самобитна военна, политическа и психологическа „школа“, подготвила поколения българи за съпротива и въстания, за участие в различни християнски армии, воюващи с поробителя. Ето как е запечатана хайдушката традиция в спомените на Панайот Хитов, един от „вехтите войводи“, пренесли натрупания опит в организираното националноосвободително движение: „До 1800 г. у нашите места по Стара планина, Средна гора, Доспатската планина (Родопите) и другаде непременно (непрекъснато) са ходели през лятно време не по-малко от 100 хайдушки чети... Имало най-малко от хиляда до две хиляди вооръжени българи, които нахъсани на чети са ходели по турската държава да мъстят...”

„ВЕХТИ ВОЙВОДИ“

В преданията, издирвани от нашите възрожденци, включително от Г.С. Раковски и П.Р. Славейков, се мяркат имената на още „вехти войводи“: Цеко, Вълчан, „капитан“ Пройчо и много други. Константин Миладинов през 1856 г. се среща с осемдесетгодишната Сирма, водила на младини своя чета. Тя е едно от имената на увековечените в народната памет жени войводки (Еленка, Румяна, Тогорка и др.).

◀ *Разпространение на хайдуството по българските земи – XVI–XVII в.*

▼ *Хайдути – худ. Феликс Каниц*

28 БЪЛГАРИТЕ В АНТИОСМАНСКИТЕ ПЛАНОВЕ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ДЪРЖАВИ

Напредването на османската експанзия във вътрешността на Европа, опасността, създавана от султанския флот, включително за папския Рим, та дори и за Италия и за далечна Испания, водят до възникването на различни проекти за спиране на ислямската заплаха. В различни среди, свързани както с католическата църква, така и с различни европейски кралски дворове, се правят безуспешни опити за възкресяване на кръстоносните походи, търсят се пътища за намиране на съюзници сред поробените от османците балкански християни. В тези планове неизменно присъстват и българите като един от най-свободолюбивите и многобройни народи в тогавашна Европа. Те са предвиждани като участници в антиосмански действия още през 1432 г. от Бертрандон дьо ла Брокиер, съветник на бургундския принц Филип III: „Страната е гъсто населена, а... българите имат голямо желание да се отърват от робството, ако намерят кой да им помогне.“ Българите са потенциален съюзник и в проектите на Венеция, изложени в Рим от Пауло Мароцен през 1462 г. Същото важи и за замисления от папа Пий II кръстоносен поход (1463 г.), планове на френския крал Шарл VIII през 1494–1495 г., опита за създаване на мощна „Свещена лига“ от папа Климент VIII (1593 г.) и други неосъществени идеи за противодействие на османската експанзия и възстановяване на християнската власт на Балканите.

ОПИТИ ЗА ВЪЗКРЕСЯВАНЕ НА ПОГИНАЛОТО ЦАРСТВО

През XVI–XVII в. османското завоевание среща все по-упоритото противодействие на християнска Европа. Българите вдигат няколко големи въстания за своето освобождение.

29 ПЪРВОТО ТЪРНОВСКО ВЪСТАНИЕ (1598 Г.)

Първите сериозни неуспехи на османците (например морското поражение край Лепанто през 1571 г.) активизират българите. Охридските архиепископи Гаврил и Атанасий предприемат обиколки из Европа (80–90-те години на XVI в.), като изтъкват българската готовност за борба на „кръста“ срещу „полумесеца“. В края на XVI в. погледите на хиляди българи са обърнати към старопрестолното Търново. Водачи на готвения бунт са митрополит Дионисий Рали, никополският болярин Теодор Балина, дубровнишките търговци Павел Джорджич и братя Соркочевичи. Водачите могат да се опрат най-вече на малкото съхранени структури (извън онези на османската държава!), които имат своя „мрежа“ в градове и села – църквата, в известна степен и дубровнишките колонии, пръснати в различни български градове.

Енергичният владика Дионисий Рали въвлеча в организацията подчинените си епископи Йеремия (на Червен, чийто център вече е Русе), Теофан (на Ловеч), Спиридон (на Велики Преслав, пребиваващ най-често в по-големия Шумен), както и пловдивския митрополит Методий, а може би и охридския архиепископ Варлаам. Теодор Балина „... обикаля лично цяла България в продължение на двадесет и един дена, като не оставя село, без да закълне поповете и по-първите и богати хора, особено в селищата в подножието на Стара планина...“ Тези българи, които като войнници и дервентджии разполагат с оръжие, трябва да завладеят проходите.

С помощта на дубровничаните са създадени контакти с австрийския император Рудолф II, влашкия господар Михаил Храбри, трансилванския княз Сигизмунд Батори. През 1597 г. с малка конна свита Теодор Балина и Павел Джорджич посещават император Рудолф II в резиденцията му в Прага. Приети с почести, те получават обещания за военна помощ от 2 хиляди конници и 4 хиляди пехотинци, които да бъдат непрекъснато на разположение и на издръжка на българите. Избухването и ходът на самото въстание са неясни. То е обявено през есента на 1598 г., когато войските на Михаил Храбри навлизат на юг от Дунав. Търново е освободено от въстаниците, които издигат за цар Шишман III – далечен или мним потомък на цар Иван Шишман. В неравните боеве, без да получат обещаната военна помощ, въстаниците са разбити. Шишман успява да се спаси в Русия. Съдбата на Теодор Балина е неизвестна, не е изключено да е загинал начело на своите войници. Митрополит Дионисий след дълги перипетии намира убежище в Молдова. Първото Търновско въстание остава един значим и мащабен опит за възстановяване на погиналото царство, който ярко демонстрира чувството за държавност и историческа приемственост сред тогавашните българи.

30 ВТОРОТО ТЪРНОВСКО ВЪСТАНИЕ (1686 Г.)

В края на XVII в. следва цяла поредица от български въстания. В бушуващата война с Османската империя е създадена „Свещена Лига“, включваща Хабсбургска Австрия, Полша, Венеция и Русия. Голямото поражение на турците пред стените на Виена (1683 г.) вдъхва нови надежди на поробените християни.

През 1686 г. избухва Второто Търновско въстание, ръководено от Ростислав Стратимирович, вероятен потомък на цар Иван Срацимир. Заедно с Ростислав в България пристига и Савелий Дубровски, племенник на руския патриарх Йоаким. Възможно е в българските планове да са посветени Влахия и може би Полша. Въстаниците превземат търновския „Кремъл“ (вероятно хълма Трапезица?), където Ростислав е обявен за „български княз“. Надмощието на турците принуждава въстаниците да се изтеглят към Габрово и Стара планина. Битки се водят и край София, но и тук турците надделяват. Ранените Ростислав и Савелий се спасяват в Рилския манастир, а по-късно успяват да се доберат до Москва. Премеждията на Ростислав са описани в руска родова хроника, публикувана в средата на XIX в. Въпреки че тези късни сведения са несигурни, руският разказ се потвърждава косвено от други източници. Един книжовник отбелязва: „... разбяга се честита земя Загора“ (средновековното название на Търновска България). Знае се, че по същото време властите изземват оръжие от населението в Арбанаси (непосредствено до Търново). Има данни и за раздвижване на българите в районите

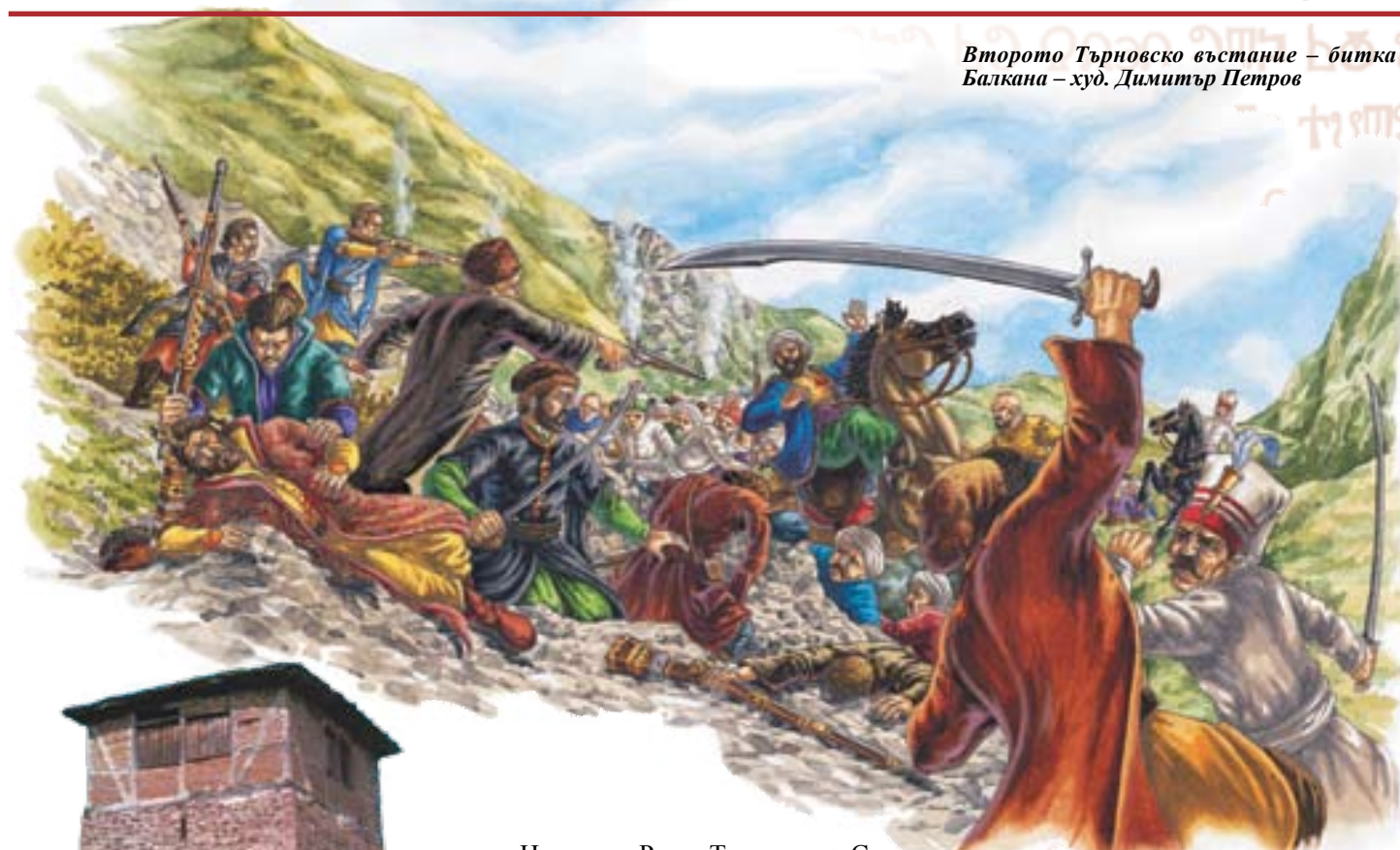
► Кула в Чипровския манастир, където са погребани убити въстаници

▼ Чипровското въстание – бой на въстанически конен отряд с турците, предвождани от граф Имре Тьокьоли – худ. Александър Въчков

Клетва на съзаклятниците от Първото Търновско въстание – худ. Димитър Петров

Второто Търновско въстание – битка в Балкана – худ. Димитър Петров

на Никопол, Русе, Тутракан и Силистра, които получават подкрепа и оръжие от влашкия владетел Шчербан Кантакузин. Тези фрагментарни данни може би рисуват отделни моменти от въстанието, в което за пръв път се чувства ролята на утвърждащата се като „велика сила“ православна Русия.

31 ЧИПРОВСКОТО ВЪСТАНИЕ (1688 г.)

В продължение на десетилетия католическите духовни водачи Петър Богдан, Филип Станиславов, Петър Парчевич, Франческо Соимирович и др. подготвят своите сънародници, включително и православните, за дълго чакания час на свободата. Надеждата на всички е в победите на християнското оръжие над омразния поробител. Както в Търново, така и в Чипровци, Копиловци, Клисуре и Железна победата при Виена и последвалият успешен поход на австрийските войски към Балканите настройват българите за решителни действия. Славата на чипровския войвода Георги Пеячевич (1655–1725), който начело на своята конна дружина от българи участва в превземането на Оршова, достига до родния край. Падането на Белград през есента на 1688 г. и пристигането на храбрия Пеячевич в Чипровци възпламенява дълго подготвяното въстание. То обхваща както католическите селища, така и други български села до Видин. Основа на въстаническите сили стават четите на Пеячевич, Богдан Маринов, братята Иван и Михаил Станиславови и Лука Андренин. Създаден е укрепен лагер в местността Жеравица. Заедно с австрийските и унгарски сили на Владислав Чаки българите разбиват унгарския протестантски граф Имре Тьокьоли (съюзник на турците). Българите завземат Кутловица (днешна Монтана) и околните селища. Водачите продължават да обучават своите хора, възприемайки опита на австрийската армия. Грешка е, че не изграждат институции на българската власт – чувства се отсъствието на фигура от мащаба на Петър Богдан и Петър Парчевич. Скоро австрийската армия спира настъплението си, а въстаналите българи остават без военна подкрепа. Поради недостатъчен опит и дисциплина натоварената с припаси въстаническа войска е разбита от Тьокьоли при обратния ѝ път от Лом. Пада и лагерът при Жеравица, а Чипровци е обсаден от турско-унгарските сили. Водачите отхвърлят предложенията за капитулация срещу облаги и пари, но след около месец съпротивата им е сломена от многобройния противник. Цветущият градец е превърнат в пепелище, хиляди загиват, други са отведени в робство... Такава е съдбата и на другите въстанически селища. Малцина от въстаниците успяват да намерят спасение във Влахия. С шестстотин бойци Георги Пеячевич охранява бежанците по пътя им на север, после отново се включва във военните действия на австрийците към Ниш, Пирот и София. Макар и удавено в кръв, Чипровското въстание още веднъж демонстрира волята на българите да бъдат част от европейския християнски свят, а не поданици на азиатската деспотия на султаните.

ВЪСТАНИЯ, БУНТОВНИЦИ, ПРЕСЕЛЕНИЯ...

Бунтовният кипез, обхванал българските земи през осемдесетте години на XVII в., не отминава и Македония. В българските земи избухват нови бунтове и въстания, българи се сражават в чужди християнски армии.

◀ *Боят на Карпош с турците при Крива паланка – худ. Николай Гьонов*

▼ *Солак – гравюра от С. Вайгел по Фериол, нач. на XVIII в.*

▶ *Скопският мост, където е набит на кол Карпош*

Български преселници – худ. Владимир Димитров

32 ВЪСТАНИЕТО НА КАРПОШ (1689 г.)

Успехите на австрийската армия водят до размах на хайдушкото движение в Кюстендилско, Пазарджишко и околните краища. Настъпва часът на прочутите войводи Карпош и Страхил. Бродилият из Западните Родопи (Доспат) хайдушки предводител търси връзка с австрийците, достигайки Знеполско. Следва султанска заповед Карпош да бъде заловен и наказан. Падането на Ниш в австрийски ръце променя нещата – прегрешенията на Карпош са опростени, назначават го за началник на мартолосите в Кюстендилско, предлагат му и още по-голяма власт. Той обаче не се отклонява от поетия път, оглавява въстаналите българи, превзема Крива Паланка и Куманово. В Куманово войводата е провъзгласен за „крал“ (титлата вероятно е отражение на онези на легендарния Крале Марко). От името на австрийския император Леополд I му е изпратен „княжески калпак“. През есента на 1689 г. австрийската армия се оттегля, а срещу бунтовниците се изправят войските на Халил паша, еничарите на Махмуд паша и страшните орди (около 30 хиляди конници) на кримския татарски хан Селим Гирай. Куманово е разорено, Карпош е заловен и екзекутиран в Скопие по особено жесток начин – чрез набиване на кол. Старинният мост на Вардар в днешната македонска столица е лобното място на юначния българин.

Заедно с Карпош действа войводата Страхил от Ветрен, Пазарджишко, който отива в Ниш с хайдутите си. Австрийският генерал Ветерани изпраща Страхил с четири хиляди бойци към Кюстендил, където той в нощно нападение нанася тежки загуби на турците. Австрийците не приемат дръзкият план на Страхил за отбрана на Ниш и се изтеглят. Страхил е заловен и вероятно убит, близките му са продадени в робство.

33 ДРУГИ ВЪСТАНИЯ И БУНТОВЕ

През XV–XVII в. в българските земи избухват и други бунтове и въстания. Едно от първите е в планинския район Мариово, Прилепско (1564–1565 г.). Разполагали век и половина с известна автономия, българите се надигат срещу злоупотребите на местната власт и няколко месеца отчаяно се защитават сред руините на една стара крепост.

В навечерието на Първото Търновско въстание вероятно е имало въстание на българите в Нишко. За него не е известно нищо друго, освен сведенията на преминалия през Ниш немец Фридрих Зайтел (1596 г.) – по пътя между Ниш и София лежали камари от трупове, а при вратите на Ниш, по протежение на пътя, стояли набити на кол стотици отрязани глави „... на християни, бедни български селяни (...), разбунтували се срещу турския султан“.

Предания и песни разказват за т.нар. Марино въстание в Търново през 1700 г. Замисълът е на вдовицата Мара и нейния син Стоян войвода. Поради предателство събраните в манастира „Св. апостоли Петър и Павел“ бунтовници потеглят към Балкана, увличайки околните дервентджиийски села. Въстанието е потушено от турските сили, сред които има и еничарски отряди. В османски документи от същото време се говори за засилена хайдушка активност край Търново (1699 г.).

БЪЛГАРСКИТЕ РАЗУЗНАВАЧИ ПРЕЗ XVII ВЕК

Двама българи от XVII в., Иван Петрович Тафрали и хаджи Арзир Александров, събират сведения за Османската империя в полза на Русия. Тафрали, който е драгоманин към турското правителство (Високата Порта), на практика е руският „резидент“ в Цариград. Става дума за стоящ високо в османската йерархия християнски служител (постът обикновено е поверяван на гърци), който може да се приравни в общи линии с външен министър, поне с негов най-близък помощник. Няма съмнение, че с действията си двамата споменати българи са намерили свой начин за борба с омразната им чужда власт.

ПРЕСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВЛАШКО

През юли 1718 г. Австрия и Турция сключват мир в Пожаревац, а за известен период границата между двете империи е по р. Дунав чак до Турну Мъгуреле и Никопол. През 1719 г. българите католици настояват за квартали в Крайова, Римник и други градове, където да създадат отделни общини. Империята цели да колонизира Мала Влахия чрез привличане на преселници от България. Хиляди българи от Свищов, Никопол и други райони се прехвърлят във Влашко.

34 БЪЛГАРИ В ХРИСТИЯНСКИТЕ АРМИИ

Още през първите векове на робството става дума за български доброволци и цели отряди в армиите на християнските държави. Такива са т.нар. свободни хайдутни по време на войните на Австрия, Трансилвания и Влахия с турците през 1593 – 1606 г. През 1595 г. българи, сърби и други християни участват в трансилванските и влашките войски. Най-известният водач на такива сили е прочутият Баба Новак (или Новак Стари), когото народът сравнява с Крали Марко. Роден около 1530 г. в Тимошко или Поречието (земи на някогашното Видинско царство), той дълги години е хайдутин, лежи в тъмница, където турците избиват всичките му зъби... На историческата сцена се явява като верен човек на влашкия воевода Михаил Храбри. Водени от Баба Новак, влашки войски и „свободни хайдутни“ нанасят удари на турците в Тутракан, Разград, достигайки в своите дръзки акции до Варна (1594 г.). Година по-късно Новак с 1500 души завладява Плевен, а през 1596 г. разбива бейлербея на Румелия Хасан паша и превзема Враца, достигайки София. Навярно Първото Търновско въстание (1598 г.) е в пряка връзка с тези действия. Смелият българин е пленен от враговете на влашкия воевода в Трасливания, осъден на смърт, набит на кол и изгорен още жив на 5 февруари 1601 г. в Клуж. Ярката личност на Баба Новак оставя трайни следи в българския, сръбски и влашкия фолклор. През XVII в. са регистрирани случаи на българи в състава на южноруското (украинското) казачество: Феодор Булгариненко, Давид Болгарин, Яцко Стойко, Васко Станко, Петър Райко и др. В руските Белоцерковски и Нежински полк се споменават българи с фамилията Найденовски.

35 ПРЕСЕЛВАНИЯ НА БЪЛГАРИ ВЪВ ВЛАШКО И В УНГАРИЯ

Първите сведения за масови преселвания на българи във Влашко и Молдова са още от епохата на османското завоевание. Походите на влашкия воевода Мирчо Стари (1386–1418 г.) на юг от Дунав са съпроводени с масови изселвания на българи от Силистренско и пределите на Търновското царство. През 1392 г. група българи през Влахия достига до населени с немци град Кронщад (днешен Брашов), тогава в състава на Унгария. Нов поток от изселници е регистриран през 1445 г., когато бургундската флота временно превзема някои дунавски крепости. Само от Русенско емигрират над 12 хиляди българи. Често срещаният в молдавските хроники от XV–XVI в. топоним „българи на Сирет“ говори за население, вероятно още от XIV в., „подхранвано“ от по-късни миграции. Преселването на българи – поединично, на цели семейства, големи или малки групи, не престава и през следващите десетилетия. То придобива масови размери в края на XVI в. във връзка с Първото Търновско въстание (1598 г.). Десетки хиляди българи от Търновско, Плевенско, Никополско са принудени да се преселят завинаги на север от Дунав. Тази картина се повтаря след Второто Търновско (1686), Чипровското (1688) и Карпошевото (1689) въстание.

НА ПРЕДЕЛА НА ДВЕ ЕПОХИ

Осемнадесетото столетие, което „ражда“ Просвещението в Европа, реформите на Петър Велики в Русия, Великата френска революция и създаването на Съединените щати на Америка, е преломно време и за българите.

36 БЪЛГАРСКИЯТ XVIII ВЕК

Под въздействие на външни и вътрешни фактори започва бързото разпадане на османската военно-ленна система. Земята се превръща в частна собственост на спахии и местни първенци. Империята изчерпва възможностите си за победоносни войни, като е въвличена в поредица от конфликти с мощен противник – Русия. Англия, Франция, Холандия насочват своите интереси към необятните османски пазари, получавайки „капитулации“ за облекчен режим на търговия. Създават се условия за появата на „тежки търговци“ от български произход. Пазарът е регулатор на селскостопанското производство, местните панаири придобиват регионално и международно значение. Най-известен е Узунджовският, търговци от близо и далеч посещават и панаирите в Свищов, Карнобат, Ески Джумая (Търговище), Неврокоп (Гоце Делчев) и др. Българи получават „берати“ (патенти) за търговия в пределите на империята и извън нея. Други заемат позиции в редица занаяти (абаджийство, кожухарство, хлебарство и т.н.), в строителството, в еснафските сдружения. Навлизането на българския християнски елемент в градовете става трайна тенденция. Богатството и просперитетът все по-малко зависят от верската принадлежност.

37 АНТИОСМАНСКАТА СЪПРОТИВА ПРЕЗ XVIII В.

Неуспехът на въстанията в края на XVII в. не спира стремежа за освобождение. Хайдушкото движение създава нови поколения бунтовници – още в края на XVII – началото на XVIII в. се издигват войводите Куртули, Милко и Чокан във Видинско (1698, 1705 г.), Каракаш Йован в Леринско, Балчо в Кюстендил и Поморавието (1707 г.), Папазоглу във Врачанско (1714) и т.н. Неуспехите на турците във войните с Венеция, Австрия и Русия (1714–1718, 1735–1739 г.) създават почва за въстанически действия. Героят от 1688 г. Георги Пеячевич през 1716 г. предлага нов план за въстание, но австрийците не го подкрепят. Вероятно във връзка с него „капитаните“ Георги, Филимон и Димитър идват от Влашко, „... за да бунтуват раята“. Както при Чипровското въстание, те създават укрепен лагер на „осем-девет часа път от Видин“, където събират населението от въстаналите села. Срещу тях са хвърлени войски от Видин и Лом, както и местните мюсюлмани. Димитър и Филимон загиват, сто и петдесет семейства са заробени, двама и петима по-изявени бунтовници са осъдени на каторга. Плененият „капитан“ Георги и двама негови помощници са изпратени за съд в по-горни инстанции.

Нови надежди поражда австро-турската война през 1737–1739 г. Католическата емиграция начело с епископ Никола Станиславов организира доброволци, но австрийското командване отново не се ангажира с българите. Турското поражение при Ниш (лято на 1737 г.) предизвиква брожения в Софийско, Самоковско, Видинско. Командващият победената турска армия Али паша се оттегля в София. Издадени от гръцкия владика, 350 свещеници и граждани са арестувани и обесени. Сред тях е самоковският митрополит Симеон (21 август 1737 г.). След оттеглянето на австрийците през есента на същата година, хиляди българи, най-вече католиците от Никополско и Свищовско, бягат във Влашко, а по-късно в днешен Банат.

В руско-турската война през 1768–1774 г. русите обсаждат Русе, Варна, Силистра на тяхна страна воюват българи. През юни 1774 г. при с. Козлуджа (днешно Суворово, Варненско) великият пълководец Суворов разгромява 40-хилядна турска войска, след което е подписан мирен договор в Кючук Кайнарджа. През 1780 г. Екатерина II обявява своя „Гръцки проект“, който предвижда Османската империя да бъде заменена от една нова Византия с владетел от руската династия. През 1783 г. Русия завоюва дотогавашните османски владения в Северното Причерноморие. През 1787 г. Турция в съюз с шведите започва нова война, в която войските на фелдмаршал Румянцев и Суворов превземат Хотин, Очаков, Бендер и Измаил в Дунавската делта. Адмирал Ушаков нанася тежки загуби на турския флот. В боевете, включително в превземането на Измаил, отново участват българи. Яшкият мир (1792 г.) затвърждава правото на Русия да покровителства християните в Османската империя.

Оръжие от XVIII в. – кремъчна пушка, ятаган и кама – РИМ Варна

Празнична женска дреха от Шумен, XVIII в. – НИМ София

Турски султан – гравюра от С. Вайгел по Фериол, нач. на XVIII в.

Герб на България от Стематографията на Христофор Жефарович, 1741 г. – НБКМ София

Приписка за кърджалийско нападение на с. Долна Бешовица върху требник от 1641 г.

Кърджалия – худ. Александър Вълков

38 КЪРДЖАЛИЙСКОТО ВРЕМЕ

Пораженията във войните с Русия и Австрия в края на XVIII в. и промените в османското общество водят до период на анархия, белязан от отслабване на централната власт за сметка на местните управители (аяни). Тяхното самовластие е широко съпътствано от разбойничество – възникват цели „армии“ от кърджалии и даалии (съответно полски и планински разбойници). В редовете им се включват дезертьори от армията, еничари и т.н. Те подлагат на грабеж и разорение села и градове. Едни от първите са т.нар. хасковски разбойници, които през 1785 г. върлуват из Тракия, заплашвайки Самоков и София. Кърджалийството придобива огромни размери след Свищовския и Яшкия мирен договор с Русия (1792 г.) – разбитите турски сили буквално се разпадат на банди от мародери. Към тях се присъединяват и българи, най-вече хайдути и разбойници. При настъпилото безвластие хиляди хора търсят спасение в по-защитените селища, бягат в планините, самоорганизират се за отбрана.

Слабата централна власт, независимо от усилията на султана реформатор Селим III (1789–1807), не може да се справи с развихрил се сепаратизъм. В българските земи се изявяват Емин ага Хасковски, Исмаил Серски, Тръстениклията в Русе, но знаковата фигура е Осман Пазвантоглу. Бошнав по произход, от султански служител и разбойнически главатар през 1795 г. той се превръща в господар на Видинския сандажак, като изгражда своя власт, данъчни органи и т.н. Пазвантоглу отблъсква изпратената срещу него армия на Мустафа паша, превзема Враца, Плевен, Севлиево. До смъртта си (1807 г.) той на практика управлява своя държава и дори влиза в контакти с Наполеон Бонапарт.

След повече от две десетилетия безсилие султанското правителство успява да се справи с кризата, пускайки в ход различни способности (амнистии, убийства на видни главатарии, настройване на размириците един срещу друг). Българското население получава правото да носи оръжие, строи укрепления (в Котел, Елена и др.), създава „местни войски“, с което спомага за ликвидиране на кърджалийството. Хиляди българи получават военен опит, изграждат легендарни фигури като Индже войвода и неговия байрактар Кара Колю. В някои случаи (в Стара Загора, Ловеч, Котел и др.) българите не само разбиват кърджалиите, но и се намесват в местната политика, защитавайки своите семейства, собственост, права и интереси.

ПРЕХОДЪТ КЪМ НОВОТО ВРЕМЕ

С преломния XVIII в. започва Българското възраждане – многолик процес на преход от Средновековието към Новото време. Най-ярката фигура в националния памет за онова време е Паисий Хилендарски, когато живеят и неговите предтечи и съвременници (Йосиф Брадати, Партений Павлович, Христофор Жефарович, йеросхимонах Спиридон и др.). Българите все повече се самоосъзнават като личности и като етнокултурна цялост. Интересна илюстрация са данните за поклонниците в Хилендарския манастир, където още в записите от XVIII в. много точно е очертана етническата карта на „българската земя“.

ВОЙНИ И ПРЕСЕЛЕНИЯ ПРЕЗ XVIII – НАЧАЛОТО НА XIX в.

През втората половина на XVIII и началото на XIX в. българските земи са напуснати от около 250 хиляди души, които се заселват във Влахия, Молдова, Русия, Сърбия и Австрийската империя. Това е изключително тежък демографски удар, който има своите трудно преодолими етнокултурни, стопански и психологически последици.

► *Битката между руския и турския флот при нос Калиакра на 31 юли 1791 г. – акварел от участника в сражението Афанасий Деналдо – ЦВММ Санкт Петербург*

▼ *Адмирал Фьодор Ушаков – неизвестен художник XIX в.*

„ЗЕМСКАТА ВОЙСКА“

Българската „земска войска“, ръководена от ген. Турчанинов, подпомаган от неколцицина българи (между тях е и Георги Мамарчев), участва в боевете при Тутракан, Силистра, Русе, с. Батин, Русенско (битка, известна в онези години като „Батинската кавга“) и др. В българските земи се създава разузнавателна мрежа, която събира сведения за руското командване. Още през 1810 г. в очакване на руската армия избухват въстанически действия в Разградско (в с. Пороище, днес квартал на Разград), Русенско, Търновско, Габровско. Народът масово се надига при преминаването на русите и българските доброволци на юг от Дунав. За съжаление край на войната, свързан и с очертаващия се конфликт на Русия с Франция на Наполеон Бонапарт, е неблагоприятен за българите.

39 БЪЛГАРИТЕ И РУСКО-ТУРСКИТЕ ВОЙНИ

През XVIII в. руската политика в Северното Черноморие води до преселването на православни българи, сърби, албанци и власи на южната граница на империята. През 1753 г. с императорски указ са сформирани два хусарски полка, съответно „Български“ и „Македонски“, съществували в този си вид до 1773 г., когато приемат имената на градовете, в които са базирани (Оливииопол и Александрия). Македонският полк е наречен така не защото през XVIII в. е имало „македонска нация“, а по името географската област Македония, както и поради силното присъствие на куцовласи (арумъни, самоопределящи се като „македонци“) в него. С течение на времето поради понесените загуби, навлизането на руси и украинци в състава на полковете и т.н. тези части губят своя характер, но остават интересна страница от българската военна история по време на турското робство.

Запазени са данни и за участието на българи в руско-турските войни от 1768–1774 и 1787–1792 г. Тези войни създават т.нар. Източен въпрос, визиращ съдбата на „Болния човек“ на Босфора (израз на руския император Николай II) с оглед на интересите на наложилите се в онази епоха европейски Велики сили (Англия, Франция, Русия, Австрийската империя и Прусия/Германия). Българите все още са само обект на политиката на големите държави, но постепенно започват да излъчват свои политически преставители. Във войната от 1768–1774 г. участват поне две хиляди български доброволци, сред които се откроява фигурата на подполковника на руска служба Назар Каразин (1731–1783). Той прави разузнавателна акция, по-късно командва военна част от хиляда българи – прототип на по-късната българска „земска войска“.

През 1807 г. към руската армия са създадени четири български доброволчески отряда, а през 1810–1811 г. е формирано „Земское болгарское войско“ от около 2000–2500 души със свой печат и командване. Големият руски полководец ген. Кутузов пише: „Мнозина измежду българите, които преминаха Дунав и се заселиха в Турну (Северин), изявиха желание да се въоръжат и да действат заедно с нас. Като познавам качествата на този народ, който е твърд и навикнал на опасности и лишения, очаквам от тях най-голяма полза...“

ИЗСЕЛНИЧЕСКИЯТ ПОТОК

Изселническият поток от българи към Влашко продължава в особено големи мащаби – само по време на руско-турската война от 1806–1812 г. той надхвърля 40 хиляди души. Големи маси българи, главно от западните земи, търсят убежище в Сърбия, откъдето част от тях се преселват в различни провинции на Австрийската империя.

► *Крепостта Меджид табия – Силистра*

▼ *Турско оръдие от XVIII в. – РИМ Велико Търново*

Български хусар от руската армия, XVIII в. – худ. Александър Вълков

Гюлета от Меджид табия

40 ПРЕСЕЛНИЧЕСКИ ДВИЖЕНИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVIII – НАЧАЛОТО НА XIX В.

По време на руско-турската война от 1768–1774 г. и след нея започва преселване на хиляди българи от Североизточна България, на които се дължи най-старата съхранена българска общност в Северното Причерноморие. Това са т.нар. олшански българи по името на главното им селище – Олшанка (в Кировоградска област, Украйна), на практика старото население на Алфатар и околните села, Силистренско. Преселванията продължават и след Яшкия мир (1791 г.). В началото на XIX в. в Бесарабия живеят вече около 8500 българи. Някои български селища, съществували и днес, са създадени още през XVIII в. Основната част от българите се установяват в градовете Измаил, Рени, Одеса, Кишинев, в селищата Комрат, Копчак, Вълканеш и др. В началото на XIX в. е поставено началото на друга традиционна българска общност в Руската империя – кримските българи (1801 г.), най-вече изселници от района на Странджа. Те получават земя и статут на колонисти, достигайки численост от няколко хиляди души, а най-голямото им село е Кишлав. Първото масово преселение на онези българи, които по-късно са наречени бесарабски, е през руско-турската война от 1806–1812 г. То се дължи както на войната, така и на обещанията на главнокомандващия ген. Михаил Кутузов за предоставяне на земя, привилегии и особено административно устройство. Основният поток на преселниците е от Разградско, Силистренско, Габровско, Севлиевско, Плевенско и др., а броят им достига 6532 семейства (около 25 хиляди души). Възникват големите български селища Кубей, Тараклия, Стари Троян, Болград, Чадър Лунга, Задунаевка и др. С указ на император Александър I от 1819 г. българите получават статут на колонисти, земя и редица привилегии. Руското правителство разчита на тях за изграждането на продуктивно земеделие – обстоятелство, което в значителна степен определя политиката на империята към българите и през следващите десетилетия. Към българските преселници със своя роден български език спадат и гагаузите, чието самосъзнание, традиции, фолклор са свидетелство за принадлежността им към българския народ.

РАННОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Българското национално възраждане закъснява със столетия в сравнение със западноевропейския Ренесанс. Развиващите се в българските земи обществени и политически процеси имат не само социален и политически, но националноосвободителен характер.

◀
Паисий Хилендарски

▼
Лист от „История славяноболгарская“,
препис на Софроний Врачански 1765 г.
– НБКМ София

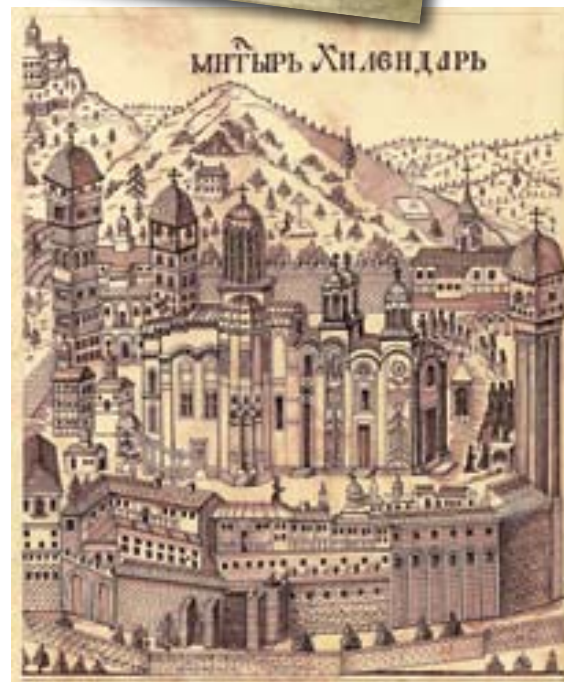

41 НАЧАЛО НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

По традиция периодът от началото на XVIII в. до възстановяването на българската държавност през 1878 г. е наричан Българското възраждане. Да се каже, че това е само епоха на преход от Средновековието към Новото време, не е достатъчно. Българското възраждане е част от европейското с неговите характерни етапи: Ренесанс (XV–XVI в.), Просвещение (XVIII в.) и буржоазни революции (XVI–XIX в.). Тези етапи при българите на практика са силно „пресирани“ и дори се сливат, като имат специфични особености поради чуждата власт в българските земи и вековното изоставане спрямо модерните европейски общества.

Въпросът за началото на Възраждането е вълнувал още неговите съвременници. За Неофит Бозвели то започва с църковнонационалната борба през 30-те години на XIX в. Марин Дринов свързва началото му с Паисий и неговата „История“. Днес се приема, че Възраждането започва в началото на XVIII в. и завършва с Освобождението през 1878 г. То се дели на три периода, първият от които е т.нар. Ранно възраждане (XVIII и първата четвърт на XIX в.), когато се разпада военно-ленната система, навлизат капиталистическите отношения, възниква новата идеология за национално освобождение. Вторият започва през 20–30-те години на XIX в. (началото на реформите в Османската империя) и продължава до Кримската война (1853–1856), когато се формира структурата на възрожденското общество и се изгражда модерната нация. Третият период (1856–1878 г.) бележи задълбочаващия се конфликт между развиващото се българско общество и османския държавен порядък.

Българското възраждане протича в условията на чуждо политическо и духовно потисничество, засилен балкански национализъм и изострящ се „Източен въпрос“, в който Великите сили брутално прокарват своите интереси. Това прави предизвикателствата пред българската нация много по-сложни, а борбата за обществен и политически прогрес е далеч по-трудна.

▲ *Софроний Врачански – худ. Антонина Бабчиева*

„Неделник“ на Софроний Врачански – НИМ София

▲ *Хилендарския манастир – копие на гравюра – худ. Таня Кръстева*

42 ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Паисий е роден през 1722 г. в Банско (Пиринска Македония) в заможно търговско семейство. През 1745 г. става монах в Хилендарския манастир. Света гора, макар и монашеска общност „извън света“, не остава незасегната от промените в балканските общества през XVIII в. Българинът Паисий е провокиран от зараждащия се шовинизъм на гърци, сърби и руси, търсещи в миналото аргументация на великодержавни идеи. Често това е за сметка на българската история, чрез нападки към българите като „груб“, непросветен народ. Тези спорове и преките впечатления на монаха от многобройните му обиколки из цяла България го провокират да напише малка „история“, с която да защити честта на народа си и да му вдъхне оптимизъм. Задачата е трудна, но Паисий се справя – той издирва стари летописи, царски грамоти, жития и бележки, пътува до Сремски Карловци (тогава в Австрия), за да събира материал. През 1762 г. историята е завършена. Това става в манастира „Зограф“, най-българската обител на Атон, подкрепяна някога от българските царе. Приблизително по същото време се появяват три подобни книги – двете са също на атонски монаси (анонимната Зографска история и онази на йеросхимонах Спиридон), третата е на католическия свещеник Блазиус Клайнер. В много отношения авторите им са равностойни на Паисий (Клайнер дори го превъзхожда в научен план), но в качеството си на идейно и политическо послание Паисиевата история остава недостижима.

Малката книга на Паисий е не само исторически разказ за царе и светци, но и емоционален призив към българската нация. Монахът припомня забравеното величие на свободното Българско царство и формулира нова национална идеология. Паисий реагира остро срещу гръцкото духовно господство и апелира за независима Българска църква. Паисий осъжда гневно българите, които се поддават на опитите за гръцка асимилация. Делото на светите братя Кирил и Методий, българската книжнина и богата култура са обект на ревностна защита и извор на нови идеи. В „История славянобългарска“ мълчаливо е прокарана идеята за възстановяване на свободната българска държава. Паисиевата „История“ поставя началото на новата българска литература и политическа мисъл, превръща се в светиня... Отпечатването ѝ под заглавието „Царственик“ от Христаки Павлович през 1844 г. има мощно въздействие върху българите през XIX в.

43 СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ И НЕГОВИТЕ СЪВРЕМЕННИЦИ

Най-видният продължител на делото на Паисий е Стойко Владиславов (1739–1813), по-късно епископ на Враца с името Софроний. В биографията си – „Житие и страдание на грешния Софроний“, той вълнуващо разказва за драматичния си житейски път, за насилията на турските власти, мародерите кърджалии и гръцкото духовенство в България. Още в родния си град Котел Софроний прави един от първите преписи на Паисиевата история. Подгонен от събитията, поп Стойко отива в Арбанаси и за кратко е игумен на Капиновския манастир. През 1794 г. търновският митрополит го ръкополага за епископ на Враца – едно от малкото изключения, когато висок сан е даден на българин. През 1800–1803 г. епископът е заставен от всесилния Пазвантоглу да пребивава във Видин. След редица прекеждия Софроний емигрира във Влахия, където остава до края на живота си. Той създава разностранно творчество (авторско и преводно), третиращо въпроси на образованието, религията, науката. Във Влашко епископ Софроний израства като духовен водач на българите, които гледат с надежди към очертаващата се руско-турска война (1806–1812).

През 1804 г. Иван Замбин (от Враца) и Атанас Некович (Тетевен) отнасят в Петербург послание на епископ Софроний. В продължение на четири години те се опитват да ангажират руските власти с българската кауза. Тъй като по онова време се очаква, че Влашко и Молдова ще влязат в състава на Руската империя, българите изявяват желание също да бъдат под нейна опека. В по-късната „Молба“ до руското командване се изясняват вижданията на Софроний и неговите сподвижници – българска автономна област на север от Дунав и освобождаване на българските земи на юг от реката. Църквата, училищата и съдилищата да бъдат български, в тях да се използва българският език. Руският сюзеренитет трябва да подготви базата на бъдещата българска държавност. За Софроний най-добрата форма за управление на България е просветена европейска монархия. Софроний и българската емиграция във Влашко гледат проект за политическо и духовно освобождение, като посочват и най-перспективния външен съюзник – Руската империя.

ПОСЛЕДОВАТЕЛИ НА СОФРОНИЙ

В българските земи през XIX в. има редица последователи на Софроний: Кирил Пейчинович (ок. 1750–1845), Йоаким Кърчовски (ок. 1750–1820), доста по-късният, но сходен като творчество и обществена нагласа Йордан Хаджиконстантинов – Джино (1818–1882). И тримата живеят и творят в Македония, която е неразделна част от територията на възрожденските процеси.

БЪЛГАРИТЕ И ОСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ НА БАЛКАНИТЕ

Във времето на грандиозните войни в Европа и анархията в Османската империя християнските народи правят решителни усилия за освобождение. Българите, поставени в далеч по-неблагоприятна геополитическа среда, участват активно в борбата на сърби и гърци и издигат глас и за своя, българска държавност.

44 БЪЛГАРИТЕ В ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА СЪРБИЯ

Съдбата на сърби и българи във времето на османското робство е сходна, но по геополитически причини се явяват съществени различия. След Свищовския мир (1791 г.) сърбите получават право да избират свои кнезове (кметове) и 15-хилядна войска. Главатарите (дахии) на еничарите в Белград обаче отсичат главите на около 70 души, което дава началото на Сръбското въстание (1804 г.). Водено от търговеца Кара Георги, то среща подкрепа от страна на хиляди българи. В определен смисъл въстанието е сръбско-българско – българско население живее дори в Белградския пашалък. Отличават се търговците Петър и Кузман Ичкови (от с. Катраница в Македония), Хайдут Велко, Драган Папазоглу, бинбашиите (полковниците) Мина, Кондо, Киро Бекярски, Узун Мирко Апостолов. При превземането на Белград (1806 г.) българите на Кондо първи влизат в града, преговорите за мир с Високата порта са водени от Петър Ичко.

За съжаление зараждащият се сръбски шовинизъм се стреми към заграбване на български земи. Войводите от Поречието Петър Добрянец и Миленко Стайкович искат руска помощ за създаване на българско княжество, но Кара Георги отстъпва тези земи при преговорите с Турция (1808 г.), като пренебрегва българските си съюзници. Хайдут Велко, българин от Зайчарско, е един от най-големите герои на сръбското въстание. В плановете му влиза освобождаването на Тимошкия край като българска земя, но за съжаление загива при Неготин (9 август 1813 г.). През 1825 г. Милош Дяк вдига българите в района на Пожаревац (в някогашната Браничевска област), окупиран преди това от сърбите, но е убит, а движението – смазано.

Сръбските домогвания получават реален израз с окупацията на Тимошкия край (1833 г.), като е използван бунт на местните българи. С подкрепата на Русия сърбите задържат пет нахии с българско население: Неготинска, Зайчарска, Гургусовецка (днешна Княжевацка), Алексинецка, Крушевецка. Дори и днес се признава, че местните хора говорят сръбизиран „торлашки диалект“, въпреки сръбските спекулации за произхода на тази българска етнографска група.

45 ГРЪЦКАТА БОРБА ЗА СВОБОДА И БЪЛГАРИТЕ

Надеждите, обзели балканските народи с руско-турската война (1896–1812) и Сръбското въстание, се провалят. През 1814 г. гръцки емигранти в Одеса създават революционната организация „Филики етерия“, която да подготви голямо въстание в Гърция, Сърбия и България. Със задачата да привлече българите е натоварен руският офицер Димитриос Вакакюлис, командвал български доброволци във войната през 1806–1812 г. Според Г.С. Раковски, „... по всички градове и знаменити села в България имало е български съзаклятници...“ В списъците на членове на „Заверата“ (името, с което това движение е познато сред българите) има българи от Търново, Пловдив, Сливен, Котел, Варна, Одрин и др. представители на емиграцията във Влахия, Молдова и Бесарабия – според съвременниците близо 14 хиляди души!

През февруари 1821 г. водачът на Заверата Александър Ипсиланти преминава с отрядите си от Русия във Влашко. При него идва 17-членна делегация, която декларира, че в българските земи 10 хиляди души са готови за въстание. Българите се нагърбват да осигурят ладии за прехвърляне на етеристите при Свищов. Заловени от турците, първенците са избити, единствен хаджи Михал от Сливен се спасява. Към Букурещ се отправя и влашкият водач Тудор Владимиреску, съюзник на Ипсиланти. Анализите показват, че около една трета от участниците в отрядите на Ипсиланти и Владимиреску са българи! Между двамата водачи избухват разногласия, през май турски войски навлизат във Влашко и разбиват Ипсиланти. Дейно участие в тези събития вземат Димитър и Павел Македонски, Сава Бинбаши, Индже войвода, Теодор от Силистра (полковник от руската армия), Кондо, капитан Божин, Димитър Ходжоглу, бюлюкбаши Иванчо Стойков, капитан Иванчо от Битоля, Кара Георги от Кюстендил и др. В България започва кървава вълна от репресии – осъдени на смърт и екзекутирани са видни българи в Търново, Габрово, Котел, Пловдив, София, Шумен, Осман пазар (днешен Омуртаг), Карнобат, Копривщи-

Хайдут Велко Петров – портрет от Анастас Иванович, средата на XIX век – НБКМ София

ГРАБИТЕЛСКИТЕ СТРЕМЕЖИ НА СЪРБИЯ

Още Г.С. Раковски разобличава грабителските стремежи на Сърбия, която „... обрати вниманието си за разпространение на границите си не по правий и естествен си ход към Босна и Ерцеговина, де живее негов чист сръбски елемент, но към Вудин и София, сърцето на България! Присвоените в последните времена няколко окръжия, от Българска Морава до Тимок, кои още отчасти говорят чист български език, а отчасти помесан със сръбски, доказват явно наша реч и то е живо доказателство хода сръбской неправедной към нас политики“ („Българската дневница“, 1863 г.).

ХИЛЯДНИЦИТЕ

Сред хилядниците на въстаническата армия са Анастас Българин (от Малешевско), Ангел Софиянец, Данаил Българин, Илия Българин, помощник-хилядникът Коста Българин, майор Кара Мицо, капитаните Коста и Кочо, Марко Йован Българин, хаджи Стойко, Стефо Българин, стотниците Атанас Демир, Йоан от Струмица, Христо Байрактар, възводни командири и подофицери. Мнозина от тях остават в Гърция, някои умират в нищета, но пазят българското си самосъзнание.

ца, Ловеч, София, Видин, Пирот и др. Някои се самоубиват (хаджи Параскева от Търново, хаджи Йоан от Трявна, хаджи Христо от Габрово и др.) или бягат в чужбина.

Избухналото заедно с тези събития въстание в Пелопонес привлича симпатиите на Европа и завършва с независимостта на Гърция (1829 г.). В него участват български доброволци от Пловдив, София, Видин, Македония, които са най-масовият елемент след гърците. През 1860 г. „башата“ на гръцката журналистика К. Левидис подчертава: „Българи пълководци начело на българи доброволци се сражаваха заедно с Колокотронис, Боцарис, Караисакис и другите гръцки герои в свещената борба за отечеството и свободата. Обилна българска кръв бе пролята заедно с гръцката по бойните полета, докато получи смъртоносен удар смятаната дотогава за непобедим колос – Турция...“ Сред най-известните водачи е хаджи Христо, може би участник в Сръбското въстание, после на служба в Египет. Пристигнал с армията на Мехмед Али паша, той преминава на гръцка страна. Командва български отряд, после е началник на конницата, генерал, герой от сраженията при Дервенаки, Тива и др., депутат в гръцкия парламент като представител на „българите и тракийците“. Изтъкнат участник във въстанието, също с генералски чин, е и Ангел Гацо от Воденско, по-късно гръцки генерал е и синът му Мицо Гацо.

Участието в Заверата и Гръцкото въстание е сред върховете усилия на българите в борбата за свобода. За нещастие хилядите жертви, в определен смисъл дори и благородната съпричастност към освободителните тежнения на съседите, се отразяват неблагоприятно на потенциала на нацията и нейната освободителна кауза.

▲ Конницата на хаджи Христо в бой с турците – худ. Александър Въчков

Кремъчен пищов – НИМ София

► Дружината на хайдут Велко в бой с турците – худ. Владимир Димитров

БОРБА ЗА ОБРАЗОВАНА И САМОСТОЯТЕЛНА НАЦИЯ

Промените в обществото през първата половина на XIX в. издигат просветата и културата в култ за българите – явление, смайвало европейските наблюдатели.

▲ Панакида – РИМ Велико Търново

Глобус на Неофит Рилски – НИМ София

Килийно училище – худ. Феликс Каниц

46 „НАПРЕД, НАУКАТА Е СЛЪНЦЕ...”

Поривът към образование и бързо наваксване на вековното изоставане е мощен стимул за икономически и културен просперитет в личен и обществен план. В България протича своеобразна „културна революция“, чиито проекции бележат борбите за национална еманципация, църковна и политическа свобода.

До началото на XIX в. съществуват само т.нар. килийни училища, даващи елементарна грамотност, пропити от църковна атмосфера в отживял вид. Това не задоволява младата буржоазия от търговци и предприемачи. Преодоляването на вековната изолация от европейския свят и патриархалната затвореност, практическите потребности, присъщият на българина манталитет на любознателност и търсене казват своята дума. Началната форма са елино-българските училища, първото от които е открито през 1815 г. в Свищов от Емануил Васкидович. През 20–30-те години те са изместени от общоградските училища (Русе, Видин, Търново, Пловдив и др.), където окончателно се налагат нормите на светското образование. Решаваща роля играе една велика за времето си книга – „Рибен буквар“ на д-р Петър Берон, издаден в Брашов през 1824 г. Малката енциклопедия, наричана с право „Библия на българското образование“, разкрива пред любознателния българин световните научни познания. Тя представя и „взаимоучителната метода“, компенсираща донякъде недостига на учители. Подготвена е първата вълна от учители, поставили образованието на широка демократична основа.

През следващите десетилетия се развиват взаимните училища, първото от които е създадено в Габрово (2 януари 1835 г.) с щедрите дарения на Васил Априлов и емиграцията в Одеса и Букурещ. Този пример е последван в Свищов, Копревщица, Сопот, Пловдив, Карлово, Велес и др. Следват класните училища, където учениците получават по-системно образование (Пловдив, Карлово, Скопие, Русе, Търново, Шумен и др.), довели закономерно до наплив на български младежи към гимназии, колежи и университети в Русия, Франция, Австрия, Англия и др. Много българчета учат в появилите се след Кримската война католически и протестантски училища в Цариград (например знаменития „Роберт колеж“), Солун, Пловдив, Русе, Битоля и др. Открити са първите български гимназии в Болград (тогава в Молдова, днес в Украйна), Пловдив и Габрово, педагогическото училище в Щип (1868), търговското в Свищов (1873), богословските в Лясковец и Самоков.

47 НАРОДНОТО ЧИТАЛИЩЕ

Своеобразен български феномен през XIX в. е читалището – не само публична библиотека, а истинска националнокултурна „лаборатория“, в която новата светска по тип образованост и култура се свързва с борбата за национални права. В читалищата се четат български вестници, организират се театрални постановки, нерядко в тях възникват ядрата на революционните комитети. Първото читалище е открито в Свищов през януари 1856 г., следват Лом, Шумен, Битоля, Букурещ, Цариград (1866 г.), където излиза и емблематичното за Възраждането списание „Читалище“. До 1869 г. врати отварят около 30 читалища, а след създаването на Българската екзархия читалища възникват в почти всички градове и по-будни села (Бяла черква, Шипка, Енина, Градец и др.), като в навечерието на Освобождението броят им е близо 200.

Националният подем влияе силно върху българската култура. Светското образование способства за формирането на новобългарския език. При липсата не само на държавна власт, но и на елементарна културна автономия езиковата норма се налага по силата на обстоятелствата – побеждава източното наречие от Северна България, Стара планина и Тракия (говорите на Търново, Габрово, подбалканските градчета). Изпреващото развитие на тези райони спрямо западните земи през XIX в. определя насоките в литературния език. Десетилетия наред почетното място сред книгите е отредено на учебниците, сред които освен тези от български автори (д-р П. Берон, Ем. Васкидович и др.) се появяват и много преводни, най-вече от руски и френски. Просвещенското направление е представено и от книгите на В. Априлов, К. Фотинов, Ив. Селимински, Неофит Бозвели и др.

ИДЕЯТА ЗА БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

През 70-те години на XIX в. българската интелегенция и финансовите кръгове на емиграцията стигат до идеята за български университет, която не е реализирана поради противопоставянето на Високата порта и Вселенската патриаршия. Още през 1869 г. в Браила е създадено Българското книжовно дружество – бъдещата Българска академия на науките.

▲ *Първите попечители на Габровското училище, 1866 – НИМ София*

Печат на читалището в Сливен – НИМ София

Дивит (бронзова маслитница с кутия за пачо перо за писане) – РИМ I Велико Търново

▲ *Петър Берон – худ. Николай Павлович – НИМ (НХГ)– София*

ЖУРНАЛИСТИКАТА

През 1844 г. Константин Фотинов издава в Смирна първото българско списание – „Любословие“, две години по-късно в Лайпциг излиза първият наш вестник – „Български орел“ на Иван Богоров. През 50-те – 70-те години на XIX в. излизат общо 67 вестника и 37 списания, чиито главни центрове са Цариград („Цариградски вестник“, „България“, „Время“, „Век“, „Македония“ (знаменитият вестник на П.Р.Славейков, достигащ според Л. КараVELOV до „... два милиона българи.“!), „Право“, „Турция“, „Напредък“, списанията „Български книжици“, „Читалище“, „Ден“, „Зорница“ и др.) и Букурещ (в. „Отечество“, „Народност“, „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“, „Дума на българските емигранти“, „Бранител“, „Будущност“, „Стара планина“ и др.).

48 НАЧАЛО НА ЦЪРКОВНАТА БОРБА

През вековете на османско господство българите са лишени не само от държава, но и от собствена църква. До XIX в. „универсалните“ по тип църкви в Цариград и Охрид не подлагат българите на национална и езикова дискриминация. Преобладава гръцкият висш клир, но не са рядкост и епископите българи. Политическите императиви на модерния XIX в., особено настъплението на балканския шовинизъм, променят коренно ситуацията. Вселенската патриаршия се превръща в застъпник на великогръцката „мегали идея“. От друга страна, борбата за собствена църква се обвързва с подема в културно-просветната област, борбата за граждански права и стремежите към политическо освобождение на българската нация.

Идеята за възкресяването на Българската църква е издигната още от Паисий Хилендарски. Няколко десетилетия по-късно епископ Софроний Врачански е приет от най-буйните българи като национален духовен (а и политически) водач. Не е случайно, че първият опит за извоюване на правото на собствен „владика“ (епископ) през 1824 г. е във Враца. Видният търговец Димитраки Хаджитошев, безспорно една от най-ярките личности в тогавашна България, организира гражданите за изгонването на гръцкия владика Методий. На негово място българите искат да бъде ръкоположен архимандрит Гаврил Бистричанин. Наклеветен от търновския митрополит Иларион, Д. Хаджитошев е арестуван, обвинен във връзки с Русия и екзекутиран (1827 г.). Подобни опити има в Скопие (водач на българите е хаджи Трайко), в Самоков (местните българи искат за митрополит Неофит Рилски), Стара Загора (през 1836 г. българите издигат кандидатурата на Онуфрий Попович), но навсякъде спорадичните и некоординирани акции срещат отпора на патриаршията.

„БЪЛГАРИ, СТОЙТЕ СИ МИРНО...“

Напрежението на Балканите в резултат на освободителните борби на сърби, гърци и българи през първите десетилетия на XIX в. нараства. Започва поредната руско-турска война, събудила надежди и донесла разочарования и беди за българите.

▲ **Иван Иванович Дибич-Забалкански – ДИМ Москва**

► **Търново през XIX в. – частна колекция**

49 ПОХОДЪТ НА ДИБИЧ ЗАБАЛКАНСКИ

През 1827 г. Великите сили се намесват в подкрепа на гръцкото въстание. Обединеният руско-френско-английски флот разгромява турско-египетския при Наварин, следва удар на руската армия на Балканите. В похода на ген. Дибич на юг от Дунав участват два български отряда, ръководени от Георги Мамарчев от Котел и Панайот Фокияно от Сливен. Те участват в превземането на Силистра. При руското настъпление българите на много места вдигат бунтове. Руското командване оценява ползата от това, но не се ангажира с по-нататъшната съдба на българите в тяхното Отечество...

Още през 1828 г. емиграцията от Влахия и Молдова, оглавена от Александър Некович, подава мемоар до император Николай II, с който искат същите права като предвижданите за Сърбия и Гърция – автономно княжество. Чрез Никола Пиколо към идеята е привлечен и княз Стефан Богориди. Очакванията са жестоко излъгани – Одринският мир (1829 г.), дал независимост на Гърция и автономия на Сърбия, не предвижда абсолютно нищо за българите. Опитът на Мамарчев за въстание е спрял. Според Раковски ген. Дибич заявява: „Българи! Стойте си мирно, че ще обърна топове да ви избия.“ Русите толерират гръцкото духовенство, дори турски първенци (!) и правят упорити внушения за преселване на българите в Русия. В онези дни и месеци Сливен, Ямбол и много околни градчета и села преживяват тежка драма.

НОВИ ПРЕСЕЛЕНИЯ

В резултат на „Дибичовия поход“ се стига до ново масово изселване на около 130–140 хиляди българи. В Русия отиват общо 66 462 души. Образуват се нови български села: Твърдица, Кортен, Пандаклия, Главан и др. Българската нация търпи нов демографски удар, независимо че бесарабските българи пазят своя език и самосъзнание. Не така се развиват нещата в дунавските княжества (от 1859 г. Румъния), където асимилационните процеси претопляват хиляди българи.

ЗАТОЧЕНИКЪТ МАМАРЧЕВ

След Одринския мир (1829 г.) и особено след новия Ункяр-Искелесийски договор (8 юли 1833 г.) Русия за кратко е покровител на „слабия съсед“ Турция и се отнася негативно към българските освободителни замисли. Дръзкият българин не получава закрила и до края на живота си е заточеник – отначало в гр. Коня, а после на остров Самос. През юни 1846 г., малко преди смъртта си, тежко болният Мамарчев в писмо до близките си в Котел моли да му изпратят новоизлязлата книга „Древните и сегашни българи“ на Юрий Венелин, както и сабята и пушката – „... за да ги употребя в полза на Отечеството, ако бъда жив...“

50 КАПИТАН ГЕОРГИ МАМАРЧЕВ (ОКОЛО 1786–1846)

Едно от големите, недостатъчно оценени имена в българската история е Георги Мамарчев „Буюкли“ – „волентирският“ (доброволческият) капитан, родом от будния Котел. Потомък на дервентджии от Източния Балкан, той наследява присъщата им гордост. Прякорът му е даден поради едрата фигура, физическа сила и борбен характер. В началото на XIX в. Мамарчев с „дружина“ заминава „на гурбет“ из Влашко. Надали е случайно, че го срещахме като доброволец в руско-турската война от 1806–1812 г. – котленският младеж няма как да не е знаел за плановете на своя съгражданин Софроний. Мамарчев е един от командирите на „Земската българска войска“. За проявен героизъм получава „Георгиевски кръст“. След края на войната остава във Влахия и Молдова, като вероятно участва в Гръцката завера. Мамарчев излиза на преден план по време на руско-турската война от 1828–1829 г. С 300 българи той участва в шурма на Силистра, като успява да превземе една от ключовите табии и да обърне оръдията ѝ към града. За този подвиг му е присъден орден „Света Анна“ и е дарен с офицерска сабя.

Въпреки руските заповеди българските доброволци да не преминават Балкана, Мамарчев се прехвърля в родния си край. Той дава вид, че е склонен да напусне руската служба, дори се жени. Същевременно започва тайна подготовка за въстание в Сливенско и Търновско. Ген. Дибич арестува българския водач и го дава на военен съд в Букурещ, където са руските окупационни власти. Мамарчев е назначен за управител на Силистра, останала под руска окупация до 1836 г., и заедно със своя съгражданин Васил Хадживълков най-вероятно планират нов бунт – бъдещата Велчова завера. Мамарчев посещава Търново и е избран за главнокомандващ на въстаниците. След пропадането на заговора заловеният Мамарчев като руски поданик е изпратен в Цариград.

▲ *Велчо Атанасов Джамджията – худ. Кръстьо Джоканов – РИМ Велико Търново*

▼ *Евангелие от 1834 г., кама и нож, пред които са се клели съзаклятниците във Велчовата завера – РИМ Велико Търново*

51 БЪЛГАРСКАТА ЗАВЕРА (1835 Г.)

Българите, пренебрегнати напълно от Одринския мир (1829 г.), правят нов опит за освободително въстание с център старата столица Търново през 1835 г. Инициативата най-вероятно е на Георги Мамарчев, а най-видният му организатор е търговецът Велчо Атанасов Джамджията (около 1780–1835 г.). Завърнал се в родния си град през 1834 г. след пребиваване в Букурещ, Брашов и Будапеща, Велчо разполага с голямо състояние и авторитет. Той привлича към съзаклятието видни българи, като Никола Гайтанджията от Търново, майстор Димитър Софийялята, еленския чорбаджия хаджи Юрдан Брадата, Иванаки Йонков от Враца, учителя Андон Никопит, други търговци и чорбаджии. Център на „Заверата“ е Плаковският манастир. Организаторите готвят бунта и в Горна Оряховица, Лясковец, Елена, Трявна, Габрово и др. В плана е посветен Петър Николаев от Силистра, който през пролетта и лятото на 1835 г. обикаля с чета Добруджа, Търновско, Сливенско, Одринско. След като се изтеглят във Влашко, Николаев и хората му са арестувани и разследвани от окупационните руски власти. Посветени в „Заверата“ е имало и в Котленско и Сливенско – един от нейните водачи е поп Тодор Попгеоргиев от Жеравна, обесен в Търново през същата 1835 г.

В трескавата подготовка търговци и занаятчии приготвят облекло и оръжие, хора от бакърджийския еснаф (между тях е Рачо Казанджията, бащата на П.Р.Славейков) подготвят барут и фишеци и т.н. Въстанието е трябвало да бъде обявено на Великден 1835 г. Под предлог, че събира работници за ремонт на Варненската крепост, Димитър Софийялята се заема да доведе около 2 хиляди работници българи. Водени от Мамарчев, те трябва да превземат Търново и обявят Велчо Атанасов за „Търновски княз“. С взетото от складовете на турската армия оръжие ще бъдат въоръжени хиляди въстаници. Предвид опита от масовото участие на българи в руско-турска война, Гръцката завера и т.н., този план не е несъществен. За нещастие еленският чорбаджия хаджи Йордан Кисъов извършва предателство. Арестуваните водачи, включително Велчо Атанасов и плаковският игумен отец Сергей, са изтезавани, но проявяват мъжество и спасяват стотици съратници. Повечето от водачите са обесени в Търново, а Иванаки Йонков – в Ловеч. Георги Мамарчев като руски поданик е заточен.

Понесените удари в руско-турските войни и Гръцката завера (1821 г.), руското противодействие, както и страхът на турските власти от едно голямо българско въстание, обричат Българската завера от 1835 г. на неуспех.

► *Капитан Георги Мамарчев в битката при Силистра – худ. Владимир Димитров*

БУНТОВНИЦИТЕ ОТ СЕВЕРОЗАПАДА И БРАИЛА

Освобождението на Сърбия има най-силен отзвук в съседните северозападни български земи, където години наред е неуреден въпросът за земята. Избухват големи въстания, а емиграцията готви чети по примера на предишните завери и бунтове.

▲ Иван Кулин – НИМ София

▼ Башибозуци – ИА Пловдив

► Четниците на Васил Хадживълков с развято знаме по улиците на Браила – худ. Лилия Ефтимова

Обесени въстаници пред Белоградчишката крепост – худ. Владимир Димитров

52 ВЪСТАНИЯТА В СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (1835–1841)

В северозападните земи дълго остават неуредени въпросите за държавната и т.нар. господарска земя. Българите са подложени на тежко данъчно облагане и произвол. Те са провокирани и от съседните сърби, които се стремят да използват българските въстания за своите интереси.

През януари 1835 г. въстават 16 села в Нишко, последвани от ново надигане през март, овладяно със сръбско посредничество. Нишкият паша е сменен, режимът е смекчен, за свой баш (главен) кнез нишките български избират Милое Йованович. През 1836 г. след бунт и преговори хаджи Нешо Филипович става „коджабашия“ (старейшина) в Пиротската каза. Въстава Берковско, където Манчо Пунин събира в Чипровския манастир 3–4 хиляди души (само 150 имат пушки). Сърбия ги съветва да изложат исканията си и се разотидат. Цвятко от Пирот събира бунтовници в манастира Темско, срещу които са изпратени войски от София, Самоков и Битоля. Цвятко е примамен от княз Милош, арестуван и разстрелян на границата пред стотици българи (9 август 1836 г.)... В Белоградчишко бунтът, воден от Петко Тодоров, е усмирен отново със сръбска намеса. Две хиляди селяни от Берковско (едва 40–50 имат пушки), водени от Върбан Панов и Кръстю Нешин, се събират в Чипровския манастир (14 ноември 1837 г.). Те са разбити, Върбан Панов е заловен и обесен, а Кръстю Нешин с част от хората си бяга в Сърбия.

Прокламираният през 1839 г. Гюлхански хатишериф обещава равни права на всички поданици на султана. Новото въстание в Нишко свидетелства, че това са само думи. Начело на въстанието застават Никола Цветкович, Стоян Илич-Чавдар, Станко Атанасов Бояджията и др. Бунтът пламва на 6 април (Великден) 1841 г. след извършени безчинства от мюсюлмани в църквата на с. Каменица. Стоян Чавдар с 500 конници и пехотинци вдига околните села. Бунтът се разпростира към Пирот, Лесковец, Враня, Куманово. Армия и башибозук опожаряват 225 села, загиват над седем хиляди българи, което има силен отзвук в Западна Европа. Френският външен министър Гизо възлага на Жером-Адолф Бланки да събере информация за въстанието. През 1845 г. Бланки издава книгата „Пътуване в България през 1841 г.“, в която описва страданията на българите.

53 БРАИЛСКИТЕ БУНТОВЕ

Освобождението на Сърбия и Гърция, както и серията въстания в България, раздвижват многохилядната емиграция във Влашко, Молдова и Русия. Браила става център на бунтовнически настроени български, отчасти сръбски и гръцки емигранти. Така се стига до Първия Браилски бунт през лятото на 1841 г., организиран от сръбския капитан Татич и капитан Васил Хадживълков. Целта е да се формира голям въстанически отряд, който да се придвижи по р. Дунав и да се присъедини към силите на въстаниците от Нишко. На 11–13 юли 1841 г. в Браила се събират около 300 доброволци, в по-голямата си част българи, които практически държат града под свой контрол. На 13 юли поради идването на правителствени сили, те се опитват да отплават от браилското пристанище. Завзетият от тях кораб се оказва пробит (вероятно в резултат на диверсия), завързва се дълга престрелка с местната полиция. Татич се предава, а Хадживълков и други български въстаници се опитват да се укрят. В бунта известна роля играе и жи-

веещият във Влашко бивш сръбски княз Милош Обренович, който търси начин да се върне на престола.

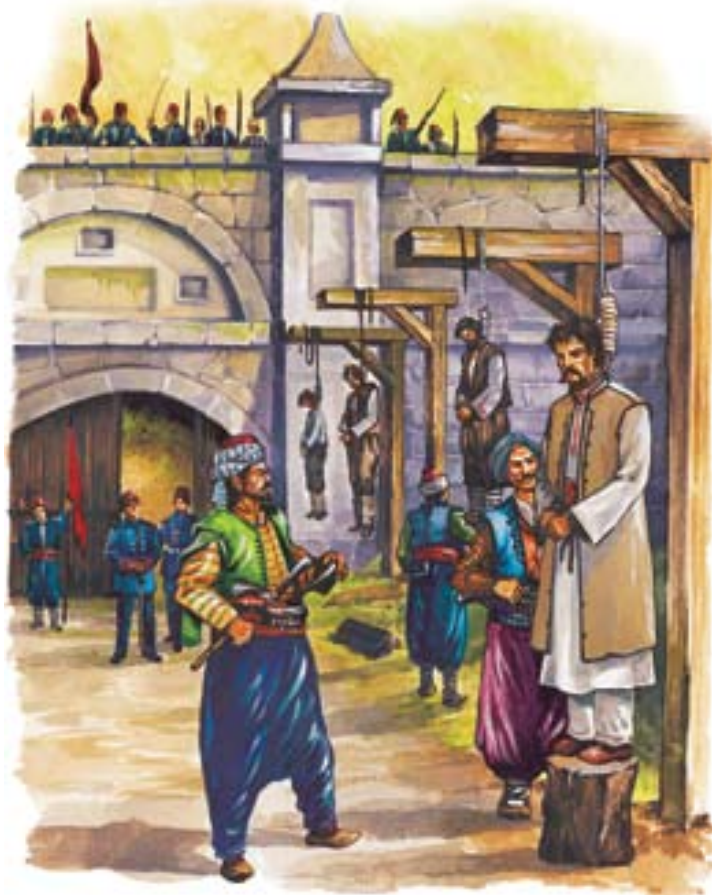
Вторият бунт е организиран от младия Георги С. Раковски, тръгнал по стъпките на вуйчо си Г. Мамарчев, и гъркът Ставрос Георгиу. Посветеният в заговора руски поданик Петър Ганчев се обръща за съдействие към Васил Априлов в Одеса, който обаче е против бунта. Руските власти предупреждават полицията във Влахия и Молдова. Мащабите на замисъла са респектиращи – 6 хиляди доброволци трябва да преминат замръзвания Дунав през февруари 1842 г., за да предизвикат въстание. В плановите са посветени българи от Търново (тук с подготовката се заема Иларион Макариополски), Габрово, Казанлък и др. Поради руската реакция и действията на властите акцията пропада. Ставрос е арестуван, Раковски е осъден на смърт и предаден на Гърция, като търси убежище в далечната Марсилия.

Третият бунт е готвен отново от Васил Хадживълков, подпомаган от Никола Филиповски (бъдещият „капитан дядо Никола“), през 1843 г. В замисъла са посветени букурещкият българин Андрей Дешев и влашкият болярин Константин Суцу. В духа на „заверите“ се планира бунт във Влашко и Молдова, след което въстаниците да минат Дунава и да овладеят Търново. Разкрити от полицията, през септември 1843 г. съзаклятниците са арестувани и осъдени на тежка каторга в солните мини.

54

ВЪСТАНИЕТО ВЪВ ВИДИНСКО (1850 Г.)

Като замисъл въстанието от 1850 г. вероятно е трябвало да обхване не само Видинско, но и „... Търново, Софийско и Нишко“. Българите са повлияни както от предходните въстания, така и от отгласа на революционния „взрив“ в почти цяла Европа през 1848–1849 г. Още през 1849 г. известният Пуйо войвода се бие с турците, но е предаден от сърбите и умира във Видинския затвор. Подготовката е започната от Никола Сръндак, Коста Чавка, Цоно Власотинеца и др. Иван Тодоров, водач на видинските българи, е арестуван с измама от сърбите, които не желаят усложнения с империята. Център на съзаклятието е Раковишкият манастир. В изложение до сръбския княз Александър Обренович от името на 118 български села, подписано от 232 кнезове и чорбаджии, се настоява за подкрепа. Въстаниците планират да превземат Видин, където да обявят българска власт с „... правата, с които се ползвали сърбите...“ (автономно княжество). Създават се три отряда, командвани от капитан Кръстю (в Ломско), Игнат от с. Раковица (Белоградчишко) и Петко Маринов (Видинско). Въстанието избухва преждевременно на 27 май 1850 г. Кръстю с над хиляда души (от тях едва двайсетина имат пушки) е разбит, като самият той загива. Кнез Иван Кулин събира оцелелите в нов отряд от 400–500 души, с който тръгва към Белоградчик. Баш кнезът Цоло Тодоров и други първенци са затворени от турците в Белоградчишката крепост и избити. Около 5–6 хиляди въстаници (голямата част без огнестрелно оръжие) блокират Видин, водени от Петко Спасов от с. Орешец, но на 6 юни са разбити. Загиват около 200 души, много села са подложени на грабеж. Край Белоградчик са дадени нови жертви, но съпротивата на въстаналите 15–16 хиляди селяни продължава. Великите сили и особено Русия следят събитията, което принуждава Високата порта да се въздържа от нови кръвопролития. Делегация начело с баш кнеза Петко Маринов е изпратена в Цариград със специално изложение, подписано от 154 старейшини от 77 села. В него има две основни искания: решаване на аграрния въпрос и автономия за Видинския санджак. Мерките за уреждане на поземления въпрос частично удовлетворяват селяните. След избухването на Кримската война (1853–1856) идеята за автономия е окончателно игнорирана.

КРИМСКАТА ВОЙНА И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ

След затишие в международната политика, продължило повече от десетилетие, „Източният въпрос“ отново излиза на дневен ред през 1853 г. За съжаление и този път българските интереси не са сред приоритетите за Великите сили.

▲ Христо Георгиев, виден търговец от Карлово, брат на Евлоги Георгиев

◀ „Раковски в Балкана“, худ. А. Сако, 60-те год. на XIX в. – НВИМ София

▼ Васил Рашеев, виден търговец от Габрово, основател на Одеското българско настоятелство – НБКМ София

55 БЪЛГАРСКОТО УЧАСТИЕ В КРИМСКАТА ВОЙНА

Русия започва войната след отхвърляне на предложението ѝ за взаимен договор, осигуряващ нейните изключителни права над християните в Османската империя. През юни 1853 г. руските войски окупираха васалните на Високата порта Влашко и Молдова и започват военни действия по Дунавския фронт. Русия оценява погрешно международната обстановка и промяната в политиката на останалите големи европейски държави, като се оказва във война не само с Турция, но и с Англия, Франция, Австрия и италианското Сардинско кралство. Западните сили, водени от собствените си геополитически и търговски интереси, се насочват към позиция, която предвижда запазването на Османската империя за неопределено бъдеще.

Българите посрещат войната с нови надежди за освобождение. Още при своята визита в Цариград в навечерието на войната княз Меншиков получава искане на цариградските българи за автономия на тяхното отечество по примера на гърци и сърби. Георги Стойков Раковски, подпомогнат главно от български търговци от Цариград (Иван Бацов, Павел Грамадов, Павел Чалъков, Константин Ранов и др.) полага основите на „Тайно общество“. Създадени са групи от съмишленици в Габрово, Шумен, Русе, Търново, Свищов, Видин, Враца и др. – на практика първият опит за изграждане на организация от общонационален мащаб. Замисълът предвижда действена подкрепа на руските войски с 10–15 хиляди души, които да получат оръжие и военни инструктори от руска страна. Раковски успява да стане главен преводач към командването на турската армия, за да събира информация от първа ръка. Разкрит и арестуван като руски шпионин, той успява да избяга, а през юни 1854 г. излиза с малка чета в Котленския балкан в очакване на руските войски.

Русите преминават Дунав на 11 март 1854 г. и превземат българските градове Мачин, Исакача и Тулча в Добруджа. Преди това във Влашко д-р Иван Селимински формира български доброволчески отряд от близо 4 хиляди души, в който за командири са привлечени Павел Грамадов, Васил Хадживълков и др. Разделени в четири отряда, българите участват в сраженията при Силистра, Тутракан и др. След приключването на дунавската кампания (юни 1854 г.), оттеглянето на руските войски и последвалото поражение на Русия надеждите на българите отново са осуетени.

▲ Руско оръдие от Кримската война

СЪЗАКАЛЯТИЯ СЛЕД КРИМСКАТА ВОЙНА

След края на Кримската война през 1856 г. в българските земи са организирани две съзакалятия. Видинското, останало в историята като „Димитракиева буна“, е оглавлено от Димитър Петрович от Силистра, по-рано „капитан“ на български доброволци във войната, и е опит за продължение на въстанието от 1850 г. На свой ред известният поборник капитан „дяго“ Никола Филиповски (1800–1856) се опитва да вдигне въстание в Търновско и Габровско. Той събира чета, която предприема действия в Балкана, но условията за масово надигане са крайно неблагоприятни. През същата 1856 г. българинът на руска служба Иван Кишелски, герой от войната, по-късно руски генерал, създава „Проект за безсмъртно общество“, предвиждащ масово въстание в България, съчетано отново с външна помощ. Така или иначе неблагоприятната политическа обстановка и понесените загуби от самите българи не позволяват развитието на тези смели планове.

Николай Христов Палаузов, виден търговец от Габрово – НБКМ София

► Сънят на българските революционни дейци за освобождението на България през 1854 г. – литография от Константин Русович – РИМ Велико Търново

56 ДОБРОДЕТЕЛНАТА ДРУЖИНА

Във връзка с Кримската война възниква най-оспорваната, безпощадно критикуваната от революционните среди българска организация преди Освобождението – Добродетелната дружина, наричана по-късно и „Комитет на старите“. Тя възниква през 1853 г. в Букурещ като „Епитропия“ („Настоятелство“) и е официално призната от Русия. Ръководи се от „Средоточно попечителство“ от седем души – именно то през 1862 г. е наречено Добродетелна дружина. Главни дейци в организацията са братята Христо и Евлоги Георгиев, Христо Мустаков, д-р Иван Селимински, д-р Васил Берон. Добродетелната дружина се утвърждава като водеща в консервативния център на емиграцията, свързана с едрата българска търговска буржоазия в Румъния. От самото си създаване Добродетелната дружина обвързва българското освобождение с руската политика на Балканите.

По руско внушение през януари 1867 г. Добродетелната дружина предлага на сръбския княз Михаил Обренович идеята за създаване на държава „Сърбо-България“, формулирана в програма за политическите отношения на „... сърбо-българите (българо-сърбите)“. На 5 април същата година е свикано събрание на емиграцията в Букурещ, което изработва „Протокол за създаване на югославска държава“. Най-важният резултат от преговорите на „старите“ със Сърбия е създаването на Втора българска легия в Белград – отново военна „школа“, която обаче бележи сериозно отстъпление от политическото поведение на Раковски през 1862 г. През януари 1869 г. Добродетелната дружина изпраща „Мемоар“ до свиканата в Париж конференция по Критския въпрос. В него са издигнати искания за предоставяне на национална автономия на българите начело с управител, избран от Народно събрание (с долна и горна камара) и утвърден от султана. Следвайки повратите в руската политика, Добродетелната дружина се отказва от дуализма със Сърбия (която се ориентира към Австро-Унгария) и все така неуспешно предлага дуалистичния „модел“ на самата Турция.

57 ОДЕСКОТО БЪЛГАРСКО НАСТОЯТЕЛСТВО

Другата голяма емигрантска организация, също на определено консервативни позиции, е създаденото през февруари 1854 г. в Одеса Българско настоятелство. В него влизат заможните и влиятелни българи С.Д. Тошкович, Н.Х. Палаузов, Н.М. Тошков и др. Подобно на „Попечителството“ в Букурещ организацията събира парични помощи и записва доброволци за участие в Кримската война. Със съдействието на д-р Ив. Селимински е сформирани български доброволчески отряд. През 1858 г. руското правителство лишава одеските дейци от възможността за активна политическа дейност, като му налага статут на благотворителна организация. Въпреки че е съставено също от русофили и „нотабили“, както и Добродетелната дружина, Одеското настоятелство не следва слепо руската политика. Ако през 1860–1861 г. Добродетелната дружина се противопоставя на борбата на Раковски срещу организираното ново масово преселване на българи в Южна Русия, одеските дейци на практика го подкрепят. Когато през 1867 г. Добродетелната дружина се бори с Тайния централен български комитет (ТЦБК), Одеското настоятелство отпуска средства на комитета за издаване на вестник. То настоява за създаването на т.нар. Южнославянска федерация, но се обявява категорично против издигнатия от Добродетелната дружина дуалистичен проект с Османската империя.

Разнородна по възгледи консервативна българска „партия“ се оформя и в Цариград. Нейните представители разчитат българският въпрос да се реши с помощта на Русия или друга велика сила. Найден Геров и Тодор Бурмов възлагат надежди на Русия, Драган Цанков – на Франция, д-р Стоян Чомаков – на Англия.

ДУХЪТ НА МОДЕРНИТЕ ВРЕМЕНА

В средата на XIX в. българското общество се променя в европейски дух. По-заможни, с все по-силно национално чувство, добили стопански и административен опит, водещите социални сили се чувстват способни да решават съдбините на своя народ.

Фабриката на Добри Желязков в Сливен – худ. Феликс Каниц, към 1870 г.

58 БЪЛГАРСКИТЕ ЧОРБАДЖИИ

Сред типичните понятия на XIX в., будещо силни, преобладаващо негативни емоции е „чорбаджия“. Съвременникът Найден Геров дава дефиницията: „богат човек, богаташ, болярин, големец, първенец, господар, стопанин“. Чорбаджиите са приравнявани с „феодални“ прослойки, компрадорски елементи и т.н., но на практика са най-ранният буржоазен пласт в обществото. Понятието има твърде размити граници, като визира и други прослойки. Сред тях са джелепите – търговци на едър и дребен добитък, снабдяващи държавата и армията с животни, месо, кожи и т.н., като създават стопанства (совати) и натрупват огромни състояния. Бегликчиите (прекупвачи на данъци) са сходен тип представители на раждащия се капитализъм.

В България и сред емиграцията се оформя слой едра търговска буржоазия (братя Пулеви в Карлово, Евлоги и Христо Георгиеви в Букурещ, Тъпчилещови в Цариград, Робевци в Битоля, хаджи Николи в Търново, Н. М. Тошков в Одеса и др.). Търговците разполагат с кантори и складове в Пловдив, Варна, Русе, Свищов, Одрин, както и във Виена, Лондон, Марсилия и др. В „ерата на Танзимата“ за 5 години българските търговски агентства в Австрия нарастват на 30, появяват се такива дори в Америка и Индия... Търговци и заможнали се занаятчии стават манифактуристи и индустриалци. Към средата на XIX в. неколкостотин българи притежават манифактури, двайсетина са фабриканти – Ст. Карагьозов (Търново), Иван Калпазанов (Габрово), Атанас Гюмюшгердан (Пловдив) и др. Бързото забогатяване, тежките условия на труд, лошото законодателство създават социални конфликти. „Чорбаджийската“ класа е по-умерена в политически план, което я прави постоянен прицел на младата журналистика. „Чорбаджиите“ са заклеявани от революционните водачи Раковски, Каравелов и Ботев (изключение прави единствено Левски), но именно хора от тези среди са най-големите дарители за църкви, училища, книги и т.н., а нерядко и за революционното движение.

59 ТРАДИЦИИ И МОДЕРНОСТ

Към средата на XIX в. в Османската империя навлизат английски и френски капитали, обнародваният през 1856 г. Хатихумаюн утвърждава курса на реформи. Приет е Закон за земята (1858 г.), отменено е държавното регулиране на цените, започва модернизирание на армията, администрацията и т.н. През 1861–1862 г. са сключени търговски договори с Франция, Англия, Австрия, Испания, САЩ.

Още през тридесетте години на XIX в. Атанас Гюмюшгердан от Пловдив създава разпръсната манифактура, въвличайки в производството десетина села от Родопите. Подобно е положението в Търновско, Габровско, Шуменско. През 1834 г. в Сливен е създадена първата текстилна фабрика в България, дело на Добри Желязков, останал в националната памет като Фабрикаджията, в която през 1872 г. работят 300 души. През 1840 г. в с. Дермен дере (Първенец, Пловдивско) Гю-

▲ Печат на фирмата „Хаджи Минчо, Евстати Селвели“

Кондика на търновския терзийски еснаф, 1858–1897 – РИМ Велико Търново

Часовник на търговеца Димитър Атанасов, втората половина XIX в. – РИМ Велико Търново

Никола Тъпчилещов, виден търговец в Цариград

ЧОРБАДЖИИТЕ

В „Строители на съвременна България“ Симеон Радев обобщава: „Повикът срещу чорбаджиите не утихна никога в българския печат от неговото основание досега (...)“ По сичка България се оплакват от чорбаджиите и разказват ни, че тия чорбаджии са по-лошави и от турците и фанариотите...“, пишеше в „Свобода“ в 1872 г. (...) „Както между старите чорбаджии, пишеше „Македония“, имаше достойни и народни чловеци, които правеха въобще почест на народа, тъй между днешните млади чорбаджии мнозина знаеме ний чловеци, с чувства и колко годе просветени, да разберат и да се трудят за доброто на народа си, затова и отблъскваме укорът въобще върху чорбаджиите.“ (...) „Положението ни днес, пишеше „Турция“, не ни позволява да минем без чорбаджиите. Нека ги употребяваме в общите си работи прочее... Нека се възползваме от тяхната опитност и от техните съвети.“ Съюзници по необходимост, чорбаджиите оставаха обаче пак антипатични като класа, олицетворяваща социалното неравенство и економическия гнет...”

▲ Турски брат на търновския търговец Стефан Михайлов, 60-те години на XIX в. – РИМ Велико Търново

▲ Фабриката на Гюмюшгердан в Пловдив – ИА Пловдив

► Метална каса

мюшгердан строи вълнотекстилна фабрика, такива са построени и в Карлово, Сливен, Владая, Панагюрище, Силистра, Разград. През 1858–1860 г. французите братя Бонал създават фабрика за коприна в Стара Загора, а италианецът Викенти – в Търново (купена през 1869 г. от Ст. Карагьозов). В Русе има фабрика за барут, корабостроителница, жп работилница. След Кримската война (1853–1856) в българските земи са открити 11 фабрики с машини и парни двигатели, 12 парни мелници и 334 предприятия от манифактурен тип. Възникват първите банки, започва строеж на шосета, създават се телеграфо-пощенски станции.

Първата жп линия в нашите земи (1860 г.) е от Черна вода на Дунав до Кюстенджа (Констанца) на Черно море (днес в Румъния). През 1866 г. е изградена линията Русе-Варна, скъсяваща пътуването от Цариград до Виена с три денонощия (!). Изграждат се лините Белово-Любимец, Търново Сеймен (Симеоновград) – Ямбол, Солун – Скопие. Въпреки позитивните промени България под турска власт продължава да е изостанала аграрна страна. Слабата инфраструктура, несигурността на собствеността и инвестициите, отсъствието на разработени енергийни ресурси (особено въгледобив, който има приоритет през XIX в.) са пречка за развитието на българското стопанство.

60 ПОДЕМЪТ НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

Едно от характерните явления в средата на XIX в. е мощният прилив на българския елемент в градовете. Раждат се новите градски центрове с няколко десетки хиляди жители (Пловдив, Одрин, Русе, Търново, Велес, Битоля и др.). Средните по тип градове (от 5 до 15 хиляди жители) са най-многочислени: Габрово, София, Сливен, Карлово, Калофер, Казанлък, Панагюрище, Копривщица, Охрид, Прилеп, Сяр, Горна Джумая, Тулча, Силистра и др. Променя се обликът на градовете, в които се издигат големи сгради, повлияни от архитектурни образци във Виена, Одеса и т.н. Множат се дюкяните (магазините), хановите, часовниковите кули – символ на новия ритъм на живота. Променят се традиционният манталитет, обществени нагласи и потребности. Българинът съзрява за образование и наука, за новите технологични открития (телеграф, железници, параходно корабоплаване, фотография, химия и т.н.), литературата, театъра, музиката, характерните за тогавашна Европа политически идеологии и проекти. Първите си самобитни стъпки в борбата си за равенство правят и българските жени. Наред със знакови фигури между традицията и модерността (известната Баба Тонка Обретенова и Райна Княгиня) се появяват женски дружества, светски дами, женска поезия и т.н.

Процесите на обществено израстване се засилват след започналите в империята реформи. Българското население вече има своите представители в местната власт и съдилищата, адвокати и чиновници. Нарасналата обществена тежест и функции на общините ги превръща в поле за борба между по-старата чорбаджийска прослойка и новата търговско-индустриална буржоазия. Общинското самоуправление е фактор за подема на образованието, културата, борбата за църковна и политическа свобода.

БЪЛГАРСКИЯТ ВЕЛИКДЕН

Реформаторските тенденции в Османската империя след 1839 г., постепенната стопанска и културна еманципация на българите дават своите плодове. Първото движение, сплотило нацията и дало категорични резултати в защита на нейните права, е борбата за Българска църква.

Иларион Макариополски – худ. Антонина Бабукчиева

Желязната църква „Св. Стефан“ в Цариград – НБКМ София

Дискос от църквата „Св. Стефан“ – Цариград – НИМ София

Паметник за освобождението на Българската църква от Гръцката вселенска патриаршия, – литография от Николай Павлович – НХГ София

„За Юстиниановите права на Охридската архиепископия, или за църковна независимост и самостоятелност на Охридско-българското началце“ от Натанаил Зографски, Цариград 1873 г. – НБКМ София

Изложение на българите от Кратово до българската община в Цариград по църковния въпрос, 8 юни 1860 г. – НБКМ София

ЦЪРКВАТА „СВЕТИ СТЕФАН“

През 1847 г. Александър Екзарх, подкрепен от еснафите, отново поставя въпроса за български храм. Идеята е възприета и от княз Стефан Богориди, виден турски сановник със силни позиции. Въпреки възраженията на патриаршията авторитетният българин получава султански ферман и устройва църквата (отначало като частен параклис) „Свети Стефан“, осветена на 9 октомври 1849 г. Общото събрание на българската колония в Цариград излъчва църковно настоятелство. През 1847 г. в Цариград е открита българска печатница, а през 1848 под редакцията на Ив. Богоров започва да излиза и „Цариградски вестник“.

61 ЦАРИГРАДСКИТЕ БЪЛГАРИ

Българите са в непрекъснати контакти с Цариград още от ранните Средни векове, но масовото и трайно българско присъствие в „града на Босфора“ е от края на XVIII в. В търсене на препитание градинари, занаятчии, търговци намират своя втори дом в столицата на огромната империя. Със своето майсторство, трудолюбие и безукорна честност се прочуват българските шивачи (терзии), абаджии, хлебари, готвачи по хановите, градинари, ратаи по чифлиците. През 40-те г. на XIX в. българската колония в османската столица се превръща във водещ център на движението за Българска църква и на процесите на цялостната еманципация на българската нация. Смята се, че тогава в Цариград живеят около 30–50 000 българи от цялата етническа територия. Сред тях се откроява своеобразен национален стопански, граждански и политически елит, включващ едри търговци, българи, заемащи високи постове в османската администрация, първомайстори на влиятелни еснафски сдружения, представители на интелигенцията, на зараждащата се българска журналистика и литература.

62 ДУХОВНИТЕ ВОДАЧИ НЕОФИТ БОЗВЕЛИ И ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ

Поредното назначение в Търново – най-голямата и престижна българска митрополия, на владиката грък Панарет предизвиква вълна от протести (1839 г.). Населението иска катедрата да бъде дадена на българския монах Неофит Рилски, след това на Неофит Бозвели, но патриаршията категорично отказва.

Неофит Хилендарски (1785–1848 г.), останал с прозвището „Бозвели“ („необуздан“), е роден в Котел. Учи в родния си град, по-късно е монах на Атон. Стремелът му към образование и буйният му характер са послувични. Като просветител и народен водач той придобива авторитет в Свищов. През 1839 г. Бозвели отива в Цариград, откъдето се обръща с призив до своите привърженици за колективна молба до султана. Тя е подписана от първенците в 16 района (кази) в Търновската епархия (Русе, Плевен, Свищов, Стара Загора, Чирпан и др.). Патриаршията отхвърля искането и назначава за митрополит Неофит Византиос, а Бозвели е поставен за негов помощник (протосинкел). Скоро отношенията им се влошават, а през 1841 г. Бозвели е заточен на Света гора. През 1844 г. той бяга от заточението и отива в Цариград, където намира българската колония готова за по-сериозна подкрепа на неговите планове.

Най-близък съмишленик на Неофит Бозвели става монахът Иларион Михайлов (1812–1875). Роден в Елена в богато семейство, той получава образование в училището на Т. Каирис (на о-в Андрос), в Атина и в прочутата „Велика шко-

ла“ в Куручешме в Цариград. Заедно с Раковски е в тайното „Македонско дружество“. Разочарован от неуспеха на Втория Браилски бунт (тогава Иларион е в Търново, готвейки въстание!), преминава на позициите на еволюционизма. За разлика от Бозвели Иларион е по-дипломатичен. Дватамата се опитват да наложат църковния въпрос като централен, но получават подкрепа най-вече от българските еснафски сдружения в Цариград, които ги упълномощават за свои представители пред Портата и патриаршията. От името на българите са поставени умерени искания: в българските епархии да бъдат поставяни владици българи; те да бъдат избирани и да са с определена заплата; да се разреши построяването на българска църква в Цариград; да се даде разрешение за издаване на български вестник и книги; българите да имат свое четиричленно представителство пред правителството, независимо от патриаршията. Програмата е свидетелство за политическата прозорливост на Неофит Бозвели – един от светлите умове на нашето Възраждане.

Патриаршията, подкрепяна от руския посланик Титов, изпраща двамата водачи на заточение на Света гора. Бозвели написва своята прочута книга „Мати Болгария“. Силен духом, непреклонният Бозвели е сломен физически. На 4 юни 1848 г. нацията губи един всеотдаен водач. Иларион се завръща в Цариград едва през 1850 г., след застъпничество на руския пътешественик А. Муравъов. Междувременно броженията продължават, като се създават тайни дружества за прогонване на гръцките владици (Пловдив, Самоков, Ловеч, Враца и др.). Наред с Цариград в борбата се включва и емиграцията от Одеса и Атина.

63 ВЕЛИКДЕНСКАТА АКЦИЯ

По време на Кримската война църковнонационалното движение преживява естествен спад, но след подписването на Парижкия мир (1856 г.) и обявените в империята реформи то набира сила. Създава се нова национална програма, в която се настоява за пълна църковна автономия. През 1857 г. в Цариград се събират двадесет представители на български градове, които заедно с цариградската колония подават молби за църковни права до Високата порта – така се ражда първото българско национално представителство, избрано от местните общини. През 1857–1860 г. движението за прогонване на гръцките владици отново се разгаря в Търново, Враца, Ловеч, Пловдив, Хасково, Силистра, Видин, Кюстендил, Пирот, Враца, Кукуш, Щип, Банско, Неврокоп, Охрид, Велес, Прилеп, Скопие и др. Патриаршията прави някои стъпки за сближение (Иларион е прогласен за епископ Макариополски, но без епархия!), но като цяло отказва компромис. Надеждите за разбирателство отстъпват пред решимостта за пълно скъсване със служещата на гръцката „мегали идея“ патриаршия.

По време на тържествената литургия на 3 април 1860 г. в църквата „Св. Стефан“ епископ Иларион Макариополски не произнася името на патриарха, както е по канон. Множеството бурно приветства акта на скъсването с патриаршията, а тази демонстрация на единство между народ и духовенство влиза в историята с името „Българския Великден“. Новината се разнася из цяла България, срещайки пълно одобрение. Иларион твърдо удържа поетата линия на независимост пред натиска на патриаршията. На негова страна преминават митрополитът българин Авксентий Велешки и други представители на духовенството из цяла България. Започва прогонването на гръцките владици от много градове, а митрополитите Гедеон Софийски, Паисий Пловдивски, както и редица общини признават Иларион Макариополски за свой архиерей. Борбата с патриаршията продължава да бъде тежка. През 1862 г. жертва на гръцките интриги стават изтъкнатите просветители братята Константин и Димитър Миладинови от Струга.

„СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ!“

Началото на организираната борба за освобождение в общонационален план е поставено от Георги Стойков Раковски, наричан с основание „патриарх“ на българската революция.

64 ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ (1821–1867)

Роден в будния възрожденски Котел, получил солидно за времето си образование във „Великата гръцка школа“ в Цариград, Раковски съчетава качествата на интелектуалец, харизматичен водач, организатор, политик и национален идеолог. Той издава вестници, изследва българската история, етнография и фолклор, пише революционна поезия. Неговият „Горски пътник“ (1857 г.) е поема с литературни слабости, но въздействието ѝ върху интелигенцията, дори върху довчерашните хайдутини е феноменално. С патриотична страст са пропити и историческите трудове на Раковски. В целия живот на тази изключителна личност научните търсения и романтиката преливат в радикални практически стъпки с ярка политическа мотивация.

Тръгнал по пътя на своя знаменит вуйчо Георги Мамарчев, Раковски натрупва рано революционен опит в Браилските бунтове и Кримската война. Минал през ада на турския затвор (1845 – началото на 1848 г.), участвал в няколко тайни организации, Раковски стига до твърдото убеждение, че пътят към свободата е невъзможен без „...открита борба с турското правителство чрез пресата и сабята...“. През Влашко и Сърбия той се установява в Нови Сад, тогава под австрийска власт, публикува „Горски пътник“ и започва да издава в. „Българска дневница“ (юни – октомври 1857 г.). Арестуван по искане на турските власти, той е експулсиран във Влашко, а през 1858–1860 г. е в Одеса. Там разработва „План за освобождение на България“. Този „Позив към родолюбци българи...“ предвижда общонародно въстание с ръководен център – „Тайна канцелария“, финансова обезпеченост от собствени източници, независимост и пълна равнопоставеност в отношенията с потенциалните съюзници. Стара планина трябва да стане свободна територия, откъдето „Временното правителство“ да потърси помощ от Франция и Русия. През 1860 г. предвид назряващ сръбско-турски конфликт Раковски се прехвърля в Белград. Тук съставя своя нов план за освобождение, предвиждащ отряд от хиляда калени бойци да навлезе в България. Той следва да увлече лавинообразно около пестотин хиляди души, от които сто хиляди въоръжени, да превземе Търново и да обяви свободата. „Привременното българско началство“ (правителство) ще въведе демократични порядки („вишегласие“) като основен принцип в свободна България. Раковски създава Първата българска легия, която се включва самоотрежено в турско-сръбския конфликт. След безрезултатните контакти със Сърбия, Черна гора и Гърция, разочарован от шовинизма и егоистичните интереси на балканските съседи, Раковски се установява в Букурещ (1863 г.). Той доразвива своята т.нар. четническа тактика (в същност стратегия), според която четите трябва да прераснат в освободителна армия начело с правителство („Върховно българско тайно гражданско началство“) и върховен главнокомандващ („главен войвода“). Около Раковски се обособява революционен кръг, който е най-радикалната „партия“ сред емиграцията.

65 ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ЛЕГИЯ

Едно от най-важните начинания, свързани с плановете и дейността на Раковски, е т.нар. Първа българска легия. Тя е резултат на вижданията му, разработени още в неговия първи „План за освобождение на България“ в Одеса през 1858 г., който предвижда масово въстание в страната и ръководен център („Тайна канцелария“). В новия план, създаден през 1861 г. в Белград, се поставя акцент на интервенцията на значителни български сили отвън – в случая от Сърбия, което се свързва с очакваната сръбско-турска война. Този проект, повлиян от похода на „Хилядата“ на Гарибалди в Италия (1860 г.), е разработен във връзка с конкретна ситуация. Планът предвижда създаване на въоръжен полк от около хиляда души, който да навлезе в България и да предизвика повсеместно въстание. То трябва да се съчетае със започването на военни действия срещу империята от страна на Сърбия, Гърция и Черна гора.

Пристигвайки към осъществяване на идеите си, през пролетта на 1862 г. Раковски създава ядрото на бъдещата революционна армия – Първата българска легия, въоръжен полк от около 600 души. Емиграцията се включва във финансирането на легията и предстоящите действия, особено едрите търговци от Одеса, Браила, Виена, Цариград и др. В подкрепа на Раковски работят калени борци, като бившия кнез Иван Кулин, Павел Грамадов и др. Преговорите между Сърбия и Гърция за изграждане на балкански съюз обаче се провалят. Сръбското правителство целенасочено ограничава действията на Раковски, като изпраща по-голямата част от легионерите му, предвождани от войводата Ильо Марков, в Крагуевац. В началото на юни 1862 г. започва въоръжен сблъсък в самия Белград, при което турската артилерия обстрелва града от крепостта Кале Мегдан. Българските легионери се включват в боевете на сръбска страна, като

се проявяват в боя за Варош капия и Байраклъ джамия.

На 15 юни, в хода на сръбско-турския конфликт, Раковски подготвя „Статут за Привременното българско началство“ (правителство), в което влизат самият той (като председател), Иван Касабов, д-р Рашко Петров, Димитър Павлович, Сава Иванович и Иван Грудов. Решенията се вземат с „вишегласие“ (мнозинство). Сръбското правителство трябва да сключи договор с председателя на Началството за създаването на отделно „Българско кралство“, което да работи заедно със Сърбия за външнополитически и военни въпроси.

На 14 юни 1862 г. хаджи Ставри Койнов, изпратен от Раковски в Търново, се опитва да вдигне бунт. С чета от седемдесет души той потегля към Габровския Балкан. От Габрово излиза друга чета, водена от Никола Стефанов и Коста Ефтимов. Спешните мерки на властите осуетяват бунта, а четите са принудени да се саморазпуснат. През лятото на 1862 г. Сръбско-турският конфликт е уреден от международна конференция. Сръбското правителство се задължава да разпусне формирования на територията му войскови части от доброволци. Така през септември 1862 г. съдбата на Първата българска легия е решена.

Макар да не се превръща в ядро на мечтаната освободителна армия, Легията подготвя плеяда революционни дейци: Васил Левски, Стефан Караджа, Христо Иванов-Големия, Христо Македонски, Димитър Попгеоргиев-Беровски, Христо Патрев, Петър Бонев, отец Матей Преображенски, Димитър Общи, бъдещият драматург и духовен водач Васил Друмев (митрополит Климент) и много други.

ОБВЪРЗВАНЕТО С РУСИЯ

Раковски пръв от българските водачи отхвърля сляпото обвързване с Русия и решително се противопоставя на нейната „... убийствена политика...“ на преселване на българите в Бесарабия и Крим, на тяхната „размяна“ с черкези и кримски татари, които османските власти заселват именно в българските земи... Раковски е за равнопоставеност на връзки с балканските държави. През 60-те години на XIX в. няколко малки чети, предвождани от близки до Раковски войводи, извършват ограничени акции в българските земи. Именно хората от неговия кръг подготвят четите от 1867 и 1868 г. Патриархът на националната революция няма шанс да доразвие своите замисли, тъй като умира от туберкулоза в разцвета на силите си.

▲
Георги Стойков Раковски – фотография от 1867 г., Букурещ – НБКМ София

Пистолет на Г. С. Раковски – НИМ София

„Дунавски лебед“ – вестник на Г.С.Раковски, бр.1 от 1 септември 1860 г. – НБКМ София

▼
Боят на Първа българска легия при Белградската крепост – худ. Владимир Димитров

План за освобождение на България от Г. С. Раковски, края на 1861 г. – НБКМ София

ХЪШОВЕ, ЧЕТИ, КОМИТИ...

В революционния кръг на Раковски продължава подготовката за въоръжена борба. И други политически организации се опират на четите и създават тайни комитети като средство за натиск над турското правителство и постигане на международен престиж за българското освободително движение.

66 ХЪШОВЕТЕ

Едно от бъдещите възторг, но и омраза понятия на Българското възраждане е „хъш“ – дума, появила се през шестдесетте, особено популярна през седемдесетте години на XIX в. Хъшове са онези българи, главно младежи, които по политически причини търсят спасение в Румъния. Водени от любов към Отечеството, те водят мизерен живот в очакване на поредната чета, за да потеглят на бой с вековния поробител. Може би най-яркият им неформален лидер, поетът и войводата Христо Ботев, е изразил техните чувства:

„... та сърце, майко, не трае
да гледа турчин, че бесней
над бащино ми огнище...“

Думата „хъш“ има старобългарски произход („бунтовник“) може би във връзка с любовта към „българската старина“, възпламенена от Раковски. По думите на Страндажата, безсмъртният герой на Иван Вазов от повестта „Немили – недраги“ (самият Вазов, макар и за кратко, е „хъш“!), „... хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш...“ Според братя Данчови, синовете на Георги Данчов-Зографина (сърятник на Левски): „Хъшове е името, с което към края на турското владичество над България са наричали изобито бунтовниците или – както пише Вазов – нашите скитници-поборници в Румъния. И понеже на революционното движение се е гледало различно, то и думата има различни отсенки: за благонадеждния султански поданик хъшове са рушители на реда, нехранимайковци, хайти, а за бедния и съзнателен българин – те са народни хора, които страдат и гинат за един светъл идеал. Самите бунтовници са носили с гордост името хъшове. И когато поп Грую (...) служел молебен на Оборище и вместо църковното Верую извикал: „Верую во единого хъша балканскаго, яко той есть твой Богъ и Спаситель“ – това духовито богохулство тъй се понаправило на събраните, че мнозина пожелали да го заучат наизуст...“

67 ТАЙНИЯТ ЦЕНТРАЛЕН БЪЛГАРСКИ КОМИТЕТ

Олицетворение на т.нар. либерално направление в освободителното движение е Тайният централен български комитет (ТЦБК) – организация, възникнала в условията на Източната криза (1866–1869 г.). През пролетта на 1866 г. румънските либерали, които свалят княз Александър Куза (акт, създал напрежение с Турция), преговарят с Г.С. Раковски за съвместни действия. Раковски поставя условие за въоръжаването на 10 хиляди български доброволци. Румънската страна не приема самостоятелно поведение на българите, Раковски е поставен под наблюдение и принуден да напусне Букурещ. В създалата се ситуация неговият помощник Иван Касабов (родом от Лясковец, завършил право във Виена) се споразумява с румънското правителство. ТЦБК изработва договор, наречен „Свещена коалиция между румънците и българите“ и се заема да изгради комитети в Търново, Свищов и др. градове. Касабов написва „Основно законоположение на народните тайни комитети“ (устав), предвиждащ широка мрежа от комитети в страната и сред емиграцията. Орган на ТЦБК става в. „Независимост“. След отпадането на българо-румънския проект Касабов се оттегля, а ТЦБК издава брошурата на Пандели Кисимов „България пред Европа“, доработва устава и т.н. Известност комитетът придобива със своя прословут „Мемоар“ за българо-турска дуалистична монархия по примера на наскоро конституираната Австро-Унгария (март 1867 г.). Въпреки острите критики документът на практика визира самостоятелно българско конституционно управление в Мизия, Тракия и Македония. ТЦБК и личността на Иван Касабов са незаслужено подценявани. В разработките на Касабов се съдържа съществена част от идейния и практически инструментариум на по-късния БРЦК. Връзките на ТЦБК с революционни организации в Европа, силното влияние на идеите на италианския водач Мацини и неговите тайни организации от съмишленици (т.нар. карбонари) дават нови насоки на българското освободително движение.

ЧЕТИТЕ

Много от тогавашните революционери смятат, че Хитов ще създаде своеобразно „ядро“ в Балкана, към което да се присъединят други чети. Такава чета в Зайчар подготвят старият бунтовник Иван Кулин и неговият племенник Еремия Българов, офицер на сръбска служба. На 20 юли 1860 души, развявайки знамето на Първата легия, начело с войводата Българов преминават границата при Кула. Оказали отначало помощ при въоръжаването на четата, сръбите предупреждават турските власти за акцията. След тежко сражение четата се изтегля назад, но е обкръжена от сръбски части и разоръжена. Малка чета (около 15 души), водена от Петър Петков, преминава Дунава при Никопол и достига до Троян и Орхание (Ботевград). Младежи от Тулча създават четата „Златна надежда“, която обикаля за кратко Сливенския Балкан. Чети са готвени и във Варна, Цариград, Олменица (срещу Тумракан), Турну Мъгуреле (срещу Никопол). Никола Войводов и Цвятко Павлович събират чета в Румъния (идеята обаче е тя да мине откъм Сърбия), но са открити от турската полиция на кораба „Германия“ и загиват геройски след престрелка на пристанището в Русе (20 август 1867 г.).

68 ЧЕТНИЧЕСКИТЕ АКЦИИ ПРЕЗ 1867 Г.

Един от последните програмни документи на Раковски е „Привременен закон за народните горските чети в 1867-мо лето“. В „Закона“ е предвидена строга централизация, йерархия (главен войвода, три степени войводи и т.н.), подчинена на ясни военнополитически правила. Поради тежката болест на Раковски четническата акция през 1867 г. е подготвена от неговия съратник Никола Балкански и „първостепенния войвода“ Панайот Хитов (1830–1918). Липсата на средства ги кара да се обърнат към Добродетелната дружина, която през април 1867 г. заседава заедно с представители от Одеса, Измаил, Браила и Галац. Одеските представители настояват за по-решителни действия, включително създаването на „армия“ от 44 чети от по 25 души, десет от които да минат в България още през 1867 г. Добродетелната дружина, която преговаря със Сърбия, иска да демонстрира българската готовност за действие. Христо Георгиев отпуска средства, които стигат за екипирането само на две чети. Желю Чернев с хората си се влива в четата на Хитов, който през април с 30 души (подвойвода е Желю, байрактар Васил Левски) през Лудогорието достига Котленския Балкан. Хитов извършва разузнавателна и агитационна обиколка, като убеждава дошлите при него пратеници от Сливен и други места да не вдигат въстание. Филип Тотю с 25 души преминава при Свищов, влиза във връзка с местния комитет (структура на ТЦБК) и продължава към Балкана. При с. Върбовка, Търновско, четата е нападната от многобройна потеря. След ожесточено сражение войводата с оцелелите четници продължава пътя си към Стара планина и на 19 юли се съединява с четата на Хитов според предварителния план.

Въпреки ограничените действия четите имат силен вътрешен и международен отзвук. Наред с думата „хъш“ се появява и магическата дума „комита“ (бунтовник, представител на Тайния български комитет), която завладява съзнанието на тогавашните българи.

Панайот Хитов – НБКМ София

Дисагите на Филип Тотю – РИМ Велико Търново

Сражението на четата на Никола Войводов и Цвятко Павлович на кораба „Германия“, 8 август 1867 г. – НБКМ София

Знаме на четата на Филип Тотю (копие) – РИМ Велико Търново

Сабята на Желю войвода – НВИМ – София

Иван Касабов – НБКМ София

Сражение на четата на Ф. Тотю при с. Върбовка – 14 май 1867 г., литография

„ТОЗ, КОЙТО ПАДНЕ В БОЙ ЗА СВОБОДА...”

Във времето на Втората българска легия участниците в нея живеят с убеждението, че се готвят за решителен бой през 1868 г. Безпримерният подвиг на Хаджи Димитър, Стефан Караджа и техните четници разпалва жаждата за свобода у хиляди българи.

ОТЗВУКЪТ

Разгромът на четата е последван от показни процеси и екзекуции, а русенският вилаетски официоз в „Дунав“ печата „благодарствени“ адреси за изобавлението на „мирното население“ от „разбойниците комити“... Тази плътка гемагогия няма никакъв успех, а саможертвата на четниците оказва изключително въздействие върху българската младеж. Сериозен е и международният отзвук на събитията – за тях пишат всички големи европейски вестници. При избухването на Априлското въстание години по-късно австрийската преса отначало го свързва с „известния Димитър“, смятан за жив години след гибелта му. За съжаление през 1868 г. българската революция понася един от най-тежките удари в историята си, губейки непоколебими и подготвени дейци, способни сами да предвождат чети и въстаници... Същевременно урокът от четническите 1867–1868 г. постепенно насочва българското освободително движение към търсенето на нови, по-перспективни пътища в трудната борба с чуждата власт.

Участници във Втора българска легия. На първия ред е и Васил Левски – НБКМ София

69 ВТОРАТА БЪЛГАРСКА ЛЕГИЯ (1867–1868 г.)

По замисъл втората легия в Белград е военна школа за българи към т.нар. Артилерийско училище на сръбската армия. С настаняването на легистите се заемат войводите Панайот Хитов, Ильо Марков и Цеко Петков. Издръжката е поета от Русия, което ангажира и „Добродетелната дружина“ в Букурещ.

Легията, наброяваща около 200 души, е създадена през есента на 1867 г. В нея се включват четниците на Панайот Хитов и Филип Тотю, група младежи от Свищов, както и представители на емиграцията от всички български краища (Васил Левски, Михаил Греков, Стефан Караджа, Иван Цанков, Янко Ванков, Тома и Петър Пантелееви, Хр. Иванов – Големия, Христо Македонски, Спиро Джеров, Димитър Общи и др.). За разлика от 1862 г. легията няма свой ръководител и политическо представителство. Скоро правителството на Й. Ристич повежда курс за помирение с Турция, с което българската военна формация става неудобна. Нещо повече, през 1867 г. Сърбия подписва таен договор с Гърция, предвиждащ подялба на български земи. В Белград връх вземат австрофилските сили (сред тези политици е военният министър Блазнавац), което също се отразява на отношението към българите. Сръбските офицери се отнасят грубо с участниците в легията, стига се до остри пререкания и арести. Пристигналият от Русия с цел да помири двете страни подполковник Ив. Кишелски се убеждава в некоректното поведение на сръбите. Легистите напускат Сърбия, през юни школата е закрыта. Съдбата на легията е урок за българските дейци, като още веднъж демаскира сръбската политика. Същевременно голяма група революционери получават военна подготовка, което проличава в по-нататъшното развитие на освободителното движение.

70 ЧЕТАТА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА

През пролетта на 1868 г. част от легистите се канят да преминат в България от Зайчар, подобно на четата от предходната година. В крайна сметка са принудени да се прехвърлят в Румъния, където започва подготовка за действие. Поради позицията на Русия и западните държави, липсата на пари и оръжие („Добродетелната дружина“ е категорично против четническа акция в този момент), засилени полицейски мерки и т.н. четите на Филип Тотю и „дядо“ Жельо не успяват да преминат в България. Българските революционери успяват да организират само обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Инициативата на двамата войводи е подкрепена от „Българското общество“ на Иван Касабов,

Хаджи Димитър и Стефан Караджа – литография – РИМ Пловдив

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа – литография – РИМ Пловдив

Български четници – худ. Александър Вълков

от Димитър Ценович, братята Колони и други представители на емиграцията. Иван Касабов снабдява войводите с програмни документи, обръщение към посланиците на Великите сили в Цариград и мемоар до султана. Те са подписани от името на „Привременното правителство в Балкана“ – формула, която в случая се явява за първи път, но следва стратегията на Раковски. Опитът на „старите“ да предотвратят акцията пропада. От „Добродетелната дружина“ информацията за четата стига до консулите на Русия и Франция, след което бързо става известна и на могъщия управител на Дунавския вилает Митхад паша в Русе...

Известни са имената на 127 четници, по произход от цялото българско етническо землище (63-ма от Северна България и Добруджа, 53-ма от Тракия, 9 от Македония), сред които участници в отрядите на Гарибалди и Критското въстание, „стари“ комити и хайдутини. В четата влизат бележити, днес незаслужено забравени личности, като Спиро Джеров от Битоля, бившия сръбски офицер и войвода от 1867 г. Еремия Българов, бившия руски офицер Иван Попхристов, хайдушките войводи Димитър Зааралията, Христо Македонски, Стефан Орешков и др. По своята военна подготовка, дисциплина, устойчивост и закалка тя няма равна във възрожденската ни история. На 6 юли 1868 г. четата стъпва на българска земя при Вардим, Русенско. Преминаването на тази малка българска „войска“, сражаваща се по модерен, съобразен с военната наука начин, хвърля в смут турската власт. Срещу четата са хвърлени големи военни и башибозушки формирования. В тежки сражения (Караисен, Патреш, Вишовград, Канлъдере) с многократно надвишаващ скромната ѝ численост противник четата нанася тежки загуби на врага, но и сама дава скъпи жертви. Войводата Стефан Караджа е тежко ранен и пленен, а по-късно полумъртъв е окачен на бесилото в Русе. Хаджи Димитър с четиридесет души успява да си пробие път към Балкана, като достига връх Бузлуджа. На 18 юли в бой със 700 души редовна войска и стотици башибозуци войводата и почти всичките му хора геройски загиват. Само отделни четници, сред които е Хр. Македонски, успяват по чудо да се спасят.

ТРИУМФЪТ НА ЦЪРКОВНО-НАРОДНАТА БОРБА

Духовното обединение на българите ражда първата призната национална институция – Българската екзархия, което закономерно поставя въпроса и за българската държавност в обозрима историческа перспектива.

УНИЯТСКАТА ИДЕЯ

„Българо-гръцката разпра“ се превръща в част от „Източния въпрос“. След Кримската война руското влияние е ограничено, което засилва намесата на западните сили. По френско внушение Драган Цанков издига идеята за уния с Рим. На 18 декември 1860 г. той с група привърженици подписва акт от името на 3 хиляди българи, но униатското движение не набира популярност. Провъзгласеният униатски архиепископ Йосиф Соколски с измама е отвлечен в Русия. В крайна сметка руската дипломация проумява очертаващата се загуба на влияние сред българите. Промяната настъпва с идването на новия руски посланик в Цариград граф Николай П. Игнатиев (1864 г.), който, уважаван от силата на българското движение, нагмозва закостенелите стереотипи.

71 ВЕЛИКИТЕ СИЛИ И БЪЛГАРСКИЯТ ЦЪРКОВЕН ВЪПРОС

От самото си начало българското църковнонационално движение привлича вниманието на големите държави. Най-преки са интересите на Русия, която след Одринския мир (1829 г.) е покровител на православните християни в Османската империя. Руската държава и църква поддържат постановката за неделимост на Цариградската патриаршия като средство за противодействие на католическата и протестантската пропаганда. Руският посланик в Цариград открито подкрепя патриаршията през 40-те години на XIX в., а Неофит Бозвели подлага руската политика на безпощадна критика. Франция, покровителстваща католическите мисии, се сблъсква с руските интереси и подкрепя българските искания. На свой ред се намесва и Англия, която не само създава англикански мисии, но преди всичко прагматично се стреми да отслаби руското влияние в Османската империя.

72 „ПАРТИИТЕ“ В ЦЪРКОВНОНАЦИОНАЛНОТО ДВИЖЕНИЕ

Под влиянието на Великите сили се зараждат различни идейни течения и „партии“ в църковнонационалното движение. Първата е тази на националното действие, водена от епископ Иларион Макариополски и д-р Стоян Чомаков. Тя се налага и като най-влиятелната в широки среди на българското общество и интелигенцията. Одобрение за дейността на д-р Чомаков изказва дори революционният водач Любен Каравелов, иначе познат като автор на знаменитите стихове „Свободата не ще екзарх, иска Караджата...“

Втора е „партията на умереното действие“, формирала се около виждането за възможен компромис с патриаршията и придържане към руските позиции. Нейни водачи са Найдено Геров, Тодор Бурмов, Александър Екзарх. Третата групировка, водена от Гаврил Кръстевич, братя Тъпчилещови и Иван Хаджипенчович е определена като „партия на туркофилите“, които смятат, че църковният въпрос може да бъде разрешен единствено с благословията на Високата порта.

Четвърта е „партията“ на ориентираните към решаване на църковния въпрос с помощта на Запада. Без да са привърженици на католицизма или протестанството, те смятат, че само така патриаршията и Русия могат да бъдат заставени на диалог и отстъпки в полза на българите. Най-известният водач на тази групировка е Драган Цанков, който се опитва да възкреси идеята за уния, припомняйки контактите на княз Борис-Михаил с Рим и особено политиката на цар Калоян.

Александър Екзарх, 1871 г. – НБКМ София

Екзарх Антим I – ИА Пловдив

ПЪРВИЯТ ЕКЗАРХ

Всеизвестният водач Иларион Макариополски не получава този пост заради резервите на Високата порта. Екзарх Антим, на свой ред видна и авторитетна личност, назначава владци в Търново (Иларион Макариополски), Варна (Симеон Варненско-Преславски), Велес (Дамаскин) и др., което също е посрещнато крайно враждебно от Патриаршията. На 16 септември на събор тя обявява Екзархията и нейното паство за схизматици и отстъпници от православие. Стремещт да бъде компрометирана Българската църква с тази акция обаче няма особен резултат.

◀◀
Короната на Българската екзархия – НИМ София

Митрополитският жезъл на екзарх Антим I – НИМ София

Българският църковен събор в Цариград – 1871 г.

▼
Печат на Българската екзархия – 1872 г. – НИМ София

Султанският ферман за учредяване на Българската екзархия – НИМ София

73 БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ

Обстановката през 60-те години при сблъсъка на интересите на Великите сили за влияние сред българите убеждава водачите на различните направления да се активизират. Дори и най-неотстъпчивите национални водачи разбират, че напредък може да бъде постигнат чрез очертаващата се промяна в руската позиция. На свой ред върху църковнонационалното движение, върху Великите сили и турското правителство силно влияние оказват четите от 1867–1868 г., особено на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, появата на ТЦБК и т.н. През 1869 г. турското правителство определя смесена българо-гръцка комисия под председателството на Али паша, която предлага нов проект за решаване на спорните проблеми, който обаче вече не отговаря на нарасналата мощ на българското движение.

На 28 февруари 1870 г. турското правителство, което действа в съгласие с руския посланик граф Игнатиев, издава ферман (указ) за създаването на Българска екзархия, независима от Цариградската патриаршия. Член 10-ти от фермана определя диоцеза на Екзархията, която включва 15 епархии: Търновска, Софийска, Врачанска, Ловешка, Видинска, Нишка, Русенска, Шуменска, Силистренска, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велешка, Варненска (без града, близките села, Анхиало, Несебър и Созопол, Пловдивска (без града, Станимака/Асеновград и околните села и манастири). Те не обхващат всички български градове и земи, което буди основателно недоволство у българите. Предвидено е допитване (пленбисит) Иларион Макариополски с още двама владци извършва тържествена служба в „Св. Стефан“, която предизвиква острите протести на Цариградската патриаршия. Ескалацията продължава, но на базата на фермана е избран първият екзарх – Иларион Ловчански, принуден да се оттегли след няколко дни поради руското недоверие към него. Така на 16 февруари 1872 г. за български екзарх е избран видинският митрополит Антим I (1815–1888).

На 14 май 1871 г. в Цариград е свикан Църковно-народен събор, който приема устав и други основополагащи документи на Екзархията. На 6 януари 1872 г. (Богоявление) Иларион Макариополски с още двама владци извършва тържествена служба в „Св. Стефан“, която предизвиква острите протести на Цариградската патриаршия. Ескалацията продължава, но на базата на фермана е избран първият екзарх – Иларион Ловчански, принуден да се оттегли след няколко дни поради руското недоверие към него. Така на 16 февруари 1872 г. за български екзарх е избран видинският митрополит Антим I (1815–1888).

Създаването на Българската екзархия в общи линии очертава естествените етнически граници на българската нация – Дунавска България (цяла Добруджа и Мизия, включително Ниш и Поморавието), Тракия и Македония (включително районите, които днес са в Гърция). Акът е демократичен, българите самоопределят националната си принадлежност чрез гласуване, масови граждански акции и т. н. Високата порта е принудена да изостави вековното понятие „рум миллет“ („гръкоправославен народ“) за българите и да ги признае за самостоятелна нация.

ПОДЕМЪТ НА РЕВОЛЮЦИОННАТА ИДЕЯ

В края на шестдесетте и началото на седемдесетте години на XIX в. българското освободително движение бележи качествено израстване, олицетворявано от нови идеи и ярки личности.

74 ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ (1834–1879)
„Душата на новите революционни идеи“ по признание на съвременниците е Любен Каравелов (1834–1879 г.), син на заможна фамилия от Копривщица, получил добро образование в Москва. Интелектуалец по природа, журналист и писател, Каравелов е под идейното влияние на руските революционни демократи, като поддържа връзки и с редица европейски радикални организации. Той идва някак „отстрани“ в средите на „младите“, но по авторитетен и категоричен начин. Каравелов е не само революционен водач и писател – неговите енциклопедични заложби го сближават с Раковски, колкото и да са различни двамата велики българи като характери.

През 1857 г. Каравелов заминава за Москва, където е слушател в Московския университет, запознава се с различните идейни течения в Русия, влиза във връзки с водачите на славянските комитети, прави първите си стъпки като писател и журналист. През 1861 г. младият Каравелов публикува своя пръв програмен проект – „С какво може да се помогне на българите“, в който се излага идеята за революционна организация, сходна с онези на унгарския лидер Лайош Кошут в Милано и руския революционен демократ Херцен в Лондон. През 1867 г. Каравелов пристига в Белград като кореспондент на руския в. „Голос“, влиза във връзка с Иван Кулин, Цеко Петков, Еремия Българов и др. емигрантски дейци, като създава „Български комитет“. По всяка вероятност комитетът влиза във връзка с кръга на Раковски и също се заема да готви чети за навлизане в България. След драматични перипетии, включително 203 дни затвор в Будапеща по обвинение за съучастие в убийството на сръбския княз Михаил Обренович, през 1869 г. Каравелов се установява в Букурещ. За кратко е свързан с Добродетелната дружина, но скоро влиза в конфликт със „старите“ и с помощта на одеските българи започва да издава вестник „Свобода“ – първата мощна трибуна на революционното крило на емиграцията. Тук Каравелов се сближава с групата около Иван Касабов. Около „Свобода“ се формира кръг от дейци, който в сътрудничество с Левски създава „Българския централен революционен комитет“ (БРЦК). Съвременници отбелязват: „Хиляди броеве на „Свобода“ минаваха Дунава и се четяха като Евангелието в поробена България...“

Каравелов е председател на БРЦК до началото на 1875 г. – най-яръкият период в дейността на революционната емиграция. Забележително е неговото сътрудничество с Васил Левски, въпреки че не бива да се игнорират различията между двамата по редица идейни и организационни въпроси. Каравелов, макар да е преди всичко интелектуалец, публицист и „кабинетен революционер“, има решаваща заслуга за израстването на цяло поколение от български патриоти, за идейното съзряване на революционната организация и нейните по-късни водачи.

◀ Букурещ, 60-те – 70-те год. на XIX в. – худ. Тания Кръстева

▲ Любен Каравелов – ок. 1876 г. – НБКМ София

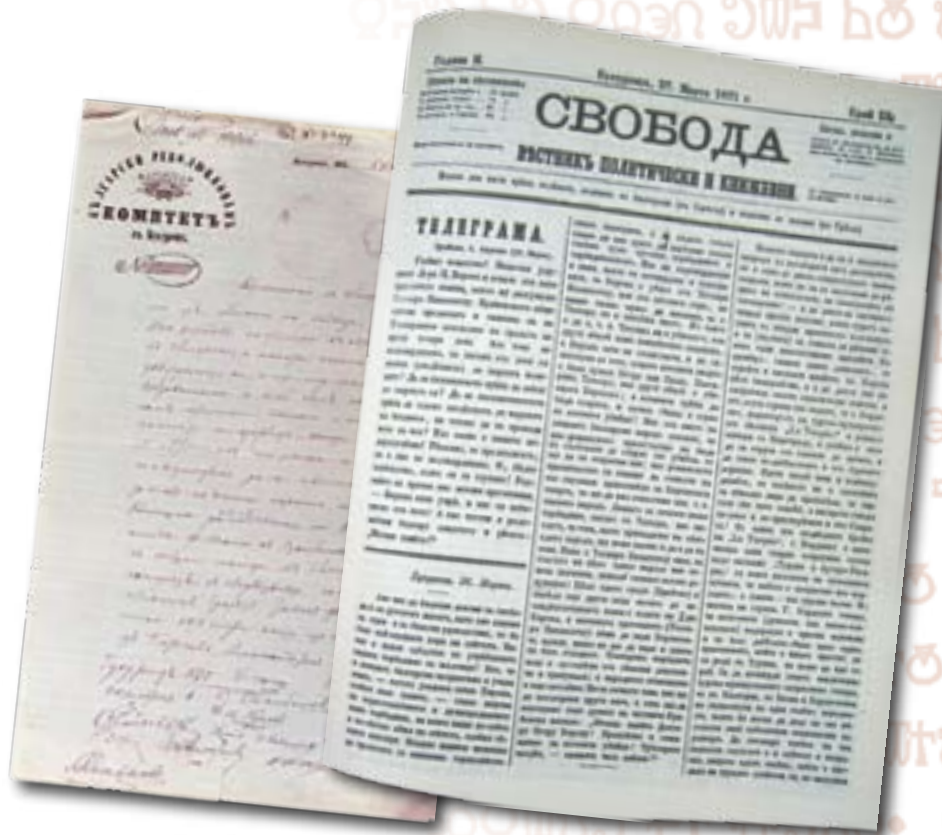
Печат на БРЦК (лъвът без корона) – РИМ Велико Търново

▶ Позив към българския народ от привременното правителство в Балкана, Букурещ, 1869 г. – НБКМ София

Вестник „Свобода“, редактиран и издаван от Л. Каравелов – НБКМ София

▼
Васил Левски – портрет от Г. Данчов
– НИИМ София

Разписка от БРЦК за получени суми от РК
в Русе – НБКМ София

ИЗВЪН РЕВОЛЮЦИОННАТА „ПАРТИЯ“

След конфликта му с групата на Ботев и Стамболов през 1875 г. Л. Каравелов остава извън революционната „партия“. Критиките за неговата обвързаност със Сърбия са основателни, но Каравелов продължава да бъде авторитет в очите на широки среди. През 1876 г. той съдейства за набирането на български доброволци за участие в очертаващата се сръбско-турска война, както и при формирането на Българското опълчение през 1877 г., дори присъства на подписването на Санстефанския мирен договор. През 1878 г. пренася печатницата си от Букурещ в Търново, а по-късно в Русе, където умира от туберкулоза в разцвета на творческите си сили. Трудно е да се дават категорични оценки за личността от мащаба на Каравелов. Заслугите му не се изчерпват само с неговата пряка политическа дейност – магията на неговото слово вдъхновява и разпалва патриотичното чувство, неговата толерантност и разум правят отчаяните хъшове убедени демократи, хора с напредничащо европейско мислене.

75 ИЗГРАЖДАНЕ НА БРЦК (1869–1872 Г.)

Оскъдицата от запазени автентични документи затруднява изследването на създаването и началните стъпки на Българския революционен комитет (БРК), прераснал по-късно в Български революционен централен комитет (БРЦК) в Букурещ, който се появява в края на 1869 – началото на 1870 г. Печатен орган на новата структура става Каравеловият в. „Свобода“, а към своеобразния кръг около вестника се преливат част от дейците на „Млада България“. Следвайки линията, подета от Раковски и ТЦБК, комитетът си поставя за задача да привлече широки среди в България и чужбина за изграждане на масова революционна организация, да подготви българския народ за въстание, да осигури средства, военни специалисти, международна подкрепа за бъдеща освободителна акция. Програмно начало е написаната от Л. Каравелов „Програма на Българския революционен комитет“, отпечатана в руското емигрантско списание „Новое дело“ в Женева (1 август 1870 г.), а после и във в. „Свобода“. Принципите на програмата са доразработени в брошурата „Български глас“, публикувана също от Каравелов. Най-големите врагове на българската кауза са турското правителство и фанариотското духовенство, а политическата цел е изграждането на „Южнославянска“ или „Дунавска“ федерация на свободните народи от типа на Швейцария, управлявана демократично. Българската революция трябва да бъде „захваната извътре“ и в съюз с останалите балкански народи. Свободата може да бъде постигната с „оръжие, огън и нож“, без да се изключват и мирните средства, но не може да се чака само на Русия или западните сили.

Декларираните намерения и екзалтирани призови трудно могат да бъдат реализирани без реална работа в самата България. Реалната организационна дейност е започната от Васил Левски, който първоначално е с пълномощията на групата около Иван Касабов, но практически се опира на силите вътре в самата България. Левски поддържа най-тесни връзки именно с комитета (БРК) на Каравелов, но не игнорира и други организации и кръгове на емиграцията. Разрастването на Вътрешната революционна организация (ВРО), създадена от Васил Левски в тези години, променя качествено ситуацията в българското освободително движение. Налага се обединяване на силите, което трябва да стане със събрание на представители от страната и чужбина. Идеята на Левски то да се проведе негде в самата България пропада поради опасения от евентуален провал. Общото събрание на революционерите от емиграцията и вътрешността на България, проведено през април-май 1872 г., води до обединение на революционните сили. По тази причина често се смята, че истинската история на БРЦК започва през 1872 г.

„РЕВОЛЮЦИЯ МОРАЛНА И С ОРЪЖИЕ...“

Израстването на революционното движение намира своя идеолог и водач в лицето на Васил Левски. Апостолът на българската свобода повежда хиляди патриоти по пътя на организираната революционна борба, подготвяна в самата България.

76 АПОСТОЛЪТ НА СВОБОДАТА

Васил Иванов Кунчев е роден на 6/18 юли 1837 г. в Карлово, в занаятчийско семейство. Съществува мнение, че е с няколко години по-млад. Остава си-рак, поради което става слуга на вуйчо си, хилendarския монах Василий. Учи в родния си град и в класното училище в Стара Загора, после се подстригва за дякон под името Игнатий. Научил за призива на Раковски, дяконът се посвещава „... на Отечеството, да му служи до смърт и да работя по народната воля...“ През март 1862 г. постъпва в Първата легия, участва в сраженията и „печели“ своя „лъвски“ прякор. Завърнал се в България, той е арестуван за три месеца в Пловдив. Две години е учител в с. Войнягово, около година в с. Еникьой (дн. Михаил Когълничану, Румъния), Северна Добруджа. През зимата на 1867 г. заминава за Яш за среща с Раковски. С негова препоръка става знаменосец на четата на Панайот Хитов, а през 1868 г. постъпва във Втората легия. След закриването ѝ заради заболяване и операция Левски остава в Зайчар. По-късно сръбските власти го хвърлят в затвора по подозрение, че подготвя чета за прехвърляне през границата. Левски прави равностметка на освободителната борба. Той изпраща до П.Хитов прочутото си писмо, където загатва за своите намерения и казва: „Ако спечеля, печеля за цял народ, ако загубя, губя само мене си“.

Левски отива в Румъния, радушно приет от „младите“, групирани около читалище „Братска любов“ и „Българското общество“. Няколко месеца живее с Ботев в изоставена мелница край Букурещ. „Приятелят ми Левски, с когото живеем, е нечут характер!“ – отбелязва младият поет. През декември 1868 г. Левски започва своите знаменити обиколки в България и за по-малко от три години изгражда мрежа от комитети в Северна България и Тракия. Вътрешната революционна организация (ВРО) става основа за дейността на БРЦК. Левски проумява нуждата от подготовка на самия народ в страната. Той стига до извода, че за освобождението не може да се разчита на Великите сили с техните егоистични интереси. С политическата си прозорливост Левски вижда колко несигурна и опасна е очакваната подкрепа от Сърбия. Апостолът смята революцията за национална в пълния смисъл на думата и не изключва никого, включително чорбаджиите. Левски смята, че идеята за балканска федерация може да се дискутира само при българска независимост. Идеал за Левски е „святата и чиста република“ с „народно управление“, която включва всички населени с българи земи в Мизия, Тракия и Македония.

След провала през есента на 1872 г., последвал залавянето на Димитър Общи, верен на своите разбирания за планомерна и продължителна подготовка, Левски отхвърля призива на Каравелов за въстание. Поемайки риск, на 25 декември пристига в Ловеч, за да прибере комитетската архива. Търсената от него среща с председателя на Ловешкия комитет поп Кръстю Никифоров не се осъществява. Левски е заловен в ханчето при с. Кърина. И до днес се спори дали това е в резултат на предателство (главен заподозрян остава поп Кръстю), или нелепа случайност, но в резултат на търсенето му от властта години наред. Откаран е отначало в Търново, а после в София. Пред съда той отстоява делото на своя живот, поема цялата отговорност за дейността на комитетите и спасява стотици дейци. Левски е осъден на смърт и обесен на 6/18 февруари 1873 г. в София.

77 ВЪТРЕШНАТА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ

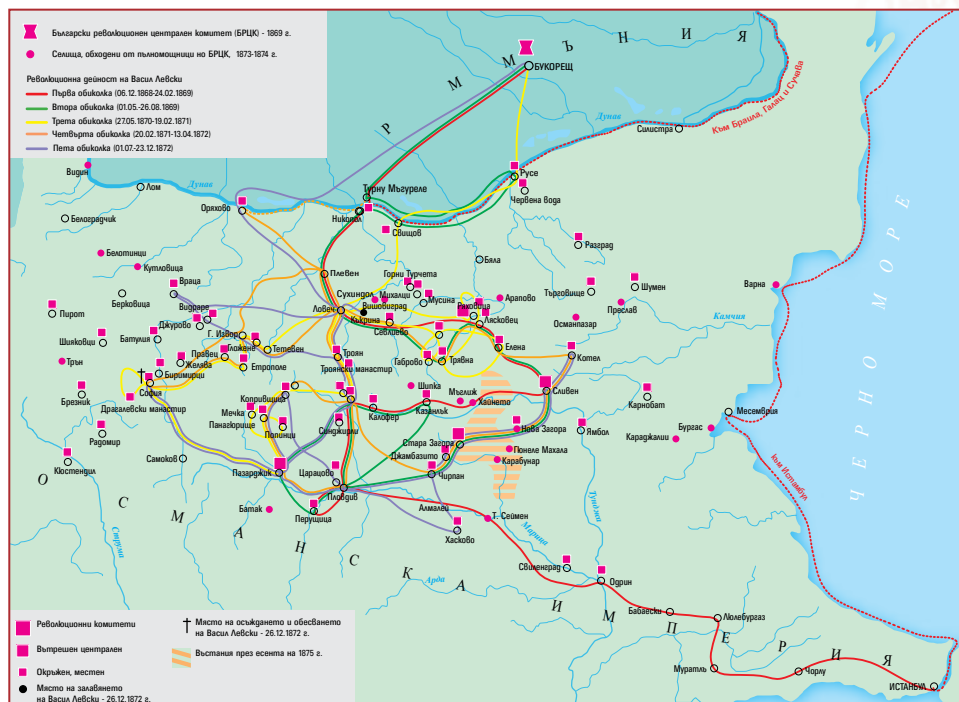
Левски остава ненадминатият от никогa организатор на националната революция. Той създава нова като замисъл и реализация Вътрешна революционна организация (ВРО). Първата от знаменитите „обиколки“ на Левски, която цели да провери състоянието на местните сили, е от 11 декември 1868 до 24 февруари 1869 г. Той е снабден с пълномощия от Ив. Касабов и „Българското общество“, носи прокламациите от 1868 г., изявявайки приемственост с ТЦБК и четата на Хаджи Димитър и Караджата. Основите на ВРО са поставени при втората обиколка (май – края на август 1869 г.), когато са изградени т.нар. частни комитети в Плевен, Ловеч, Троян, Сопот, Карлово, Калюфер, Пловдив, Сливен, Търново, Елена и др. При завръщането си в Румъния, обнадежден от постигнатите резултати, Левски е разочарован от емиграцията, която не съзнава значението на подготвяната в България комитетска мрежа. Той участва в създаването на БРЦК, но застъпваната от него линия остава на втори план. Без да скъсва връзките си с емиграцията, Левски се посвещава изцяло „... на моя път

БЪДЕЩАТА БЪЛГАРИЯ

„... Не ще да бъде така в наша България, както е в Турско сега... Всичките народи в нея щат живеят под едни чисти и святи закони, както е гадено от Бога да живее човекът; и за турчинът, и за еврейинът и пр., каквито са, за всичките еднакво ще е само ако припознаят законите равно с българинът. Така ще е в наша България!... Ний не гоним турския народ, ни вярата му, а царят и неговите закони (с една дума – турското правителство), което варварски владее не само нас, но и самият турчин...“ (Из писмо на Левски от името на БРЦК в Ловеч – 10 май 1871 г.)

▲ БРЦК и ВРО

◀ **Васил Левски** – една от малкото оригинални снимки на Апостола – РИМ Велико Търново

Турско тескере от епохата – ИА Пловдив

▶ **Печат на БРЦК** (лъвът с корона), направен по поръчка на Левски – РИМ Велико Търново

Дяконски пояс на Васил Левски – РИМ Велико Търново

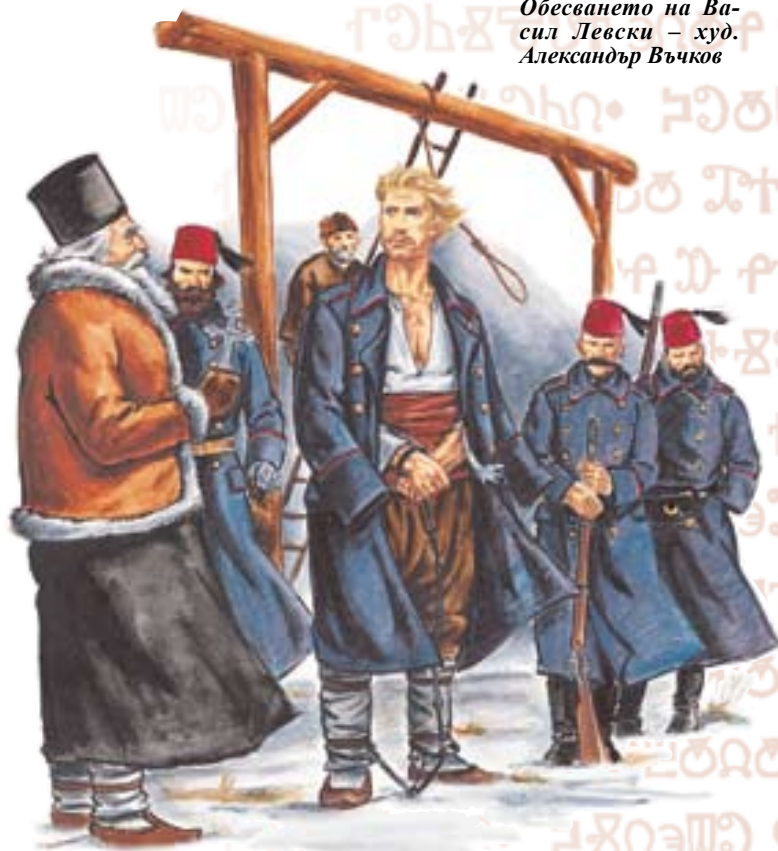
Писмо от В. Левски до П. Хитов от 10 май 1871 г. – НБКМ София

в Българско...“ При третата си обиколка, започнала на 27 май 1870 г., той създава комитети в Русе, Габрово, Дряново, Горна Оряховица, Лясковец, Етрополе, Голям Извор, Панагюрище, Копривница, Ябланица, Орханлие, София и др. Апостола и неговите съмишленици определят комитета в Ловеч като главен – „БРЦК в Българско“, наричан в духа на Раковски „Привременно правителство“. Начело на комитета е Левски, членове са водачите на „частните“ комитети: Христо Иванов – Големия (Търново), Тодор Пеев (Етрополе), Анастас Попхинов (Плевен), Иван Драсов (Ловеч) и т.н. В организацията се включват самоотвержени личности: бай Иван Арабаджията (с. Царацово, Пловдивско), Георги Данчов – Зографина (Чирпан), Петър Бонев (Брацигово) и много други. В края на 1870 и началото на 1871 г. Левски написва „Нареда до работниците за освобождението на българския народ“. Ясно е формулирано изграждането на конспиративна организация с централно ръководство („БРЦК в Българско“), структури, пари, оръжие, снаряжение, тайна полиция и поща. През 1871 г. организацията получава от Букурещ печат с надпис: „Привременно правителство в България, I отд. БРЦК“. Като помощници на Левски са изпратени Димитър Общи и Ангел Кънчев. Данаил Попов, търговец в Турну Мъгуреле, представлява ВРО в Румъния, чрез Филип Тотю е установена връзка с Одеса. В писмо до П. Хитов Левски категорично отхвърля всякакви преговори с чужди държави (преди всичко Сърбия) без знанието на организацията в България.

Възлово за ВРО и БРЦК е Общото събрание в Букурещ (29 май-4 април 1872 г.), което приема нов устав, програма, нов състав на комитета: Л. Каравелов (председател), К. Цанков (заместник), Д. Ценович (касиер), П. Хитов и В. Левски (членове). Левски получава пълномощия на „главен апостол в България, Тракия и Македония“. Опряна на постигнатото единение на силите, революцията „... морална и с оръжие...“ набира ход.

Обесването на Васил Левски – худ. Александър Вълков

РАЗРАСТВАНЕ НА ВЪТРЕШНАТА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ

Структурата на ВРО е подчинена на наложената от Левски нова стратегия и тактика в освободителното движение. Организацията се стреми да създаде своеобразна „държава в държавата“ и да подготви истинска въстаническа армия.

78 КОМИТЕТИТЕ И ПОДГОТОВКАТА ЗА ВЪОРЪЖЕНА БОРБА

Главната цел на комитетите, изградени от Левски, е подготовката за освободително въстание. То обаче е обвързано с планомерна подготовка на поне 100 хиляди въоръжени българи и осигуряване на съответния потенциал от военни специалисти и командири. Левски настоява пред Каравелов да издейства приемането на още 150–200 българи за военно обучение в Сърбия, да бъдат преведени за нуждите на ВРО руски и сръбски военни помагала, учебници по фортификация и тактика. Той държи особено на снабдяването с модерно оръжие.

Левски смята, че революцията може да разчита на успех след продължителна подготовка, може би около десетина години. Създал ядрото на ВРО от двете страни на Балкана, през есента на 1872 г. главният апостол преминава към създаването на окръжни центрове: с. Голям извор (близо до Тетевен), Пазарджик, Стара Загора, Сливен, Търново, Ловеч. Изграждат се планираните тайна полиция и поща, снабдена с кодове, псевдоними, шифри и пароли. Закупуват се къщи, които да служат за квартири на куриерите. Поп Минчо Кънчев отбелязва, че ханчето при с. Къкрина е построено с „...комитетски суми с цел да служи за почивка и скривалище на комитетските куриери, тайна полиция, апостолите народни и прочее работници комитетски...“, като е стопанисвано от съратника на Левски Христо Цонев – Латинеца.

Левски предвижда разширяване на обхвата на ВРО в западните български земи и Македония. В Софийско и Кюстендилско той поддържа връзки с отец

▲ Левски създава революционен комитет – худ. Васил Стоилов – НВИМ София

Револвер, кама и Евангелие – символът на революционната клетва – частна колекция

Матей Преображенски-Миткалото – НБКМ София

Автограф на Левски на обратната страна на снимката му – РИМ Велико Търново

Кама с ножница на Васил Левски – НИМ София

ПЛАНЪТ ЗА ВЪСТАНИЕ

Планът за въстание, разработен от Левски, е съобразен с постиженията на модерната военна наука. Революцията трябва да започне не по „хайдушки“ през пролетта, а през зимата предвид труднопроходимите пътища и проходи, които да затруднят придвижването на турските войски. Главният обект на въстанието са градовете, а не Балкана. Офицери и военни специалисти трябва да организират отбраната на освободените селища, включително на сгради и улици в самите тях. Следва установяването на ефективен контрол над пътищата и проходите, а най-накрая и действия в Балкана. Там ще се води спомагателна партизанска война, в която да се включат четите на Панайот Хитов, Филип Тотю и традиционните „стари войводи“.

Генадий от Драгалевския манастир, Христо Стоянов и други местни дейци, планира да посети Пирот и Поморавието. В писмо от 20 юни 1871 г. Левски загатва някои намерения: „... току-кажи, повечето места от България и Тракия са готови на първо повикване; пък за от Македония наредено е да се свърши и там (...) Ще залегнем на първата си работа; и като наредим на всяко място, както казваме по-горе, и сме вече готови да се свикат всичките представители...“ За нещастие тези идеи не са разгърнати и реализирани поради гибелта на Апостола и последвалата я криза в революционното движение.

През 1872 г. в проблем за ВРО се превръща самоволното поведение на Димитър Общи. Левски иска отстраняването на своя помощник, а БРЦК изпраща последно предупреждение до Общи. За да набави средства за организацията, Общи организира обира на турската поща в прохода Арабаконак (22 септември 1872 г.) въпреки изричната забрана на Левски. Последват разкрития и арести, а на започналия съдебен процес Общи и някои други дейци разкриват комитети и участници в тях. Целта им е да покажат пред турската власт и Европа, че не става дума за криминална проява, а за политическите стремежи на хиляди българи. Осъзнавайки мащабите на ВРО, правителството предприема енергични мерки за нейния разгром. Разкритията заварват Левски в Южна България, откъдето той решава да се отправи към Букурещ за обсъждане на положението с другите членове на БРЦК. В Сливен го застига писмо на Каравелов, който настоява за незабавно въстание. Мотивите са свързани с опасения от по-нататъшни разкрития, от загуба на доверие от страна на народа, европейското обществено мнение и т.н. Левски, подкрепян и от други комитетски дейци, отхвърля тази позиция.

79 СЪРАТНИЦИТЕ НА АПОСТОЛА

В своя бурен, изпълнен с перипетии живот, Васил Левски влиза в тесни връзки със стотици и хиляди свои съвременници. Той е сподвижник още на „патриарха“ на революцията Г.С. Раковски, народен учител, участник в двете легии в Белград, приятел със Стефан Караджата, знаменосец на „първостепенний войвода“ Панайот Хитов, в близки връзки с Иван Касабов, Любен Каравелов и т.н. Отрано младият карловец, който със своята всеотдайност, честност, битие, поведение и мислене напомня древните християнски апостоли, се превръща в уважавана фигура в революционните среди, духовенството, интелигенцията. От друга страна, мисията му на „Главен апостол в България (Северна България), Тракия и Македония“ изисква пълна конспиративност, връзки с колкото се може по-ограничен кръг от верни и проверени хора. Чужд на суетните помисли, характерни за политическите водачи, Левски като никой друг в нашата история разчита на организираната сила на мнозинството. Това го прави близък както на авторитетните личности в градове и села, така и на „по-обикновените“ и скромни „работници“ на революционното движение. Само в изградените лично от него над 100 комитета членуват около 1200 будни българи с най-разнообразен социален състав, образование, професия, възрастова характеристика. Най-общо от тях 286 души са занаятчий и средни търговци, 196 учители, 271 селяни, 17 чиновници, 95 свещеници и монаси, 15 чираци и калфи, седем представители на едрата буржоазия и редица други, чието положение остава неустановено или пък заемат междинни позиции в тази своеобразна „скала“.

Сред участниците в комитетите има както стари другари на Левски от времето на легиите и четническата „епоха“, като Христо Иванов-Големия, Христо Цонев-Латинеца, отец Матей Преображенски – Миткалото, Петър Бонев, Цаню Захариев и др., така и по-нови дейци на „централно“ и местно равнище (Ангел Кънчев, Марин Поплуканов, Величка Хъшнова, Димитър Пъшков, Иван Драсов, Никола Обретенков, Тома Кърджиев, Георги Икономов, Иларион Драгостинов, Георги Данчов – Зографина, бай Иван Арабаджията и др.). Комитетите в родния му град Карлово, комитетската „столица“ Ловеч, Троян, Търново, Трявна, Русе, Сливен, Стара Загора и в много други градове и села са тържество на организационните умения на Левски, но и ярко свидетелство за енергията на хиляди българи в стремежа им за постигане на свободен и справедлив живот.

РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 1873 – 1875 г.

След залавянето и обесването на В. Левски комитетската организация изпада в криза. Въпреки всичко революционното движение разширява своята популярност сред българския народ и продължава трескаво да търси верния път за постигане на свободата.

▲ Христо Ботев – худ. Антонина Бабукчиева

▼ Вестник „Знаме“ на Хр. Ботев, Букурещ, 1874 г. – НБКМ София

„УМЕРЕНИТЕ“ И „ПАРТИЯТА НА ДЕЙСТВИЕТО“

Гибелта на Левски, разногласията, самоволните действия на П. Хишов, неясните перспективи – това засяга тежко чувствителната натура на Каравелов, който все повече залага на обвързаност със Сърбия. Вестник „Независимост“ спира излизането си поради липсата на средства. Каравелов продължава претенции за извънредни полномощия. През декември 1874 г. общото събрание отхвърля исканията му, но го преизбира за председател на БРЦК, в който влизат К. Цанков, Ив. Адженов и Тома Пантелеев. Скоро мястото на последния е заето от набирация авторитет сред емиграцията приятел на Каравелов, харизматичния „жъх“ и поет Христо Ботев. Все по-ясно се открояват различията между „умерените“ начело с Каравелов и „партията на действието“ около Ботев и Стамболов. Авторитарният уклон на Каравелов в полза на обвързаността със Сърбия се сблъсква с яростно отстояваната от Ботев и Стамболов независимост на българското революционно движение. Каравелов се отказва от революционна дейност и започва да издава просветителското списание „Знание“.

80 КРИЗАТА В БРЦК СЛЕД ГИБЕЛТА НА ЛЕВСКИ

Още приживе на Апостола не всички дейци на организацията оценяват неговата революционна стратегия, а след гибелта му по един или друг начин отстъпват от нея. Между членовете на БРЦК в Букурещ избухват спорове, водещи към разкол и дезорганизация. Търновският комитет, който още след арестите в Ловеч, заема водещо място, се опитва да играе ролята на централен. По същото време Каравелов е принуден временно да напусне Букурещ поради протестите на Турция пред румънското правителство. Той спира издаването на в. „Свобода“ и през януари 1873 г. отива в Белград. Друга причина за оттеглянето му в сръбската столица е, че там пребивава Панайот Хишов, най-авторитетната фигура след залавянето на Левски. Двамата дори обмислят преместването на БРЦК в Белград. Тук те срещат български представител (вероятно отец Матей Преображенски), изпратен от комитета в Търново. Именно Търновският комитет се

ВЕСТНИК „ЗНАМЕ“

На мястото на спрения от Каравелов „Независимост“ Ботев започва да издава в. „Знаме“ – новия орган на БРЦК. На неговите страници страстният публицист излага най-пълно схващанията си за националната революция, като бичува дуализма, съглашателството и просветителските уклони. Той остро напада „Добродетелната дружина“, пледира за самостоятелни действия, необвързани със Сърбия, Русия и други външни сили.

заема да заздравя оцелелите комитети, сменя техните „знаци“ и т.н. Нещо повече, без съдействието на БРЦК прави опит за преговори със Сърбия... Усилията на Каравелов за преодоляване на кризата чрез общо събрание (11–12 май 1873 г.) не дава резултат. Уставът на БРЦК е отменен, с което е извършена неоправдана ревизия на основните схващания на Левски. Идеята за изпращане на чета, която да провери състоянието на духовете в страната, е анахронизъм. Тук личи влиянието на „стария войвода“ Хитов, който по същото време е много активен сред емиграцията в румънските градове и Одеса.

През март 1873 г. за заместник на Левски е определен Атанас Узунов (1851–1907), човек с несъмнени качества, интелект, известна практика в Сливенския окръжен център, но с недостатъчен опит. Той енергично поема мисията, но скоро е заловен. Неговият романтизъм и малшанс навличат на организацията т.нар. Хасковско приклучение. Узунов и разкритите от него комитетски дейци са изпратени на заточение, с което комитетите търпят нов удар. През следващите месеци БРЦК прави опит за стягане на редовете, но изпитва сериозни организационни и финансови проблеми. Възобновеният от Каравелов печатен орган, този път под името „Независимост“, едва съществува, зависим от сръбска парична помощ. През август 1874 г. в Букурещ е свикано ново събрание, което избира нов БРЦК (Каравелов, Кириак Цанков, Тодор Пеев и Олимпий Панов), а комитетът в Русе става главен за страната. Като пореден приемник на Левски е поставен завърналият се от Русия Стефан Стамболов (1854–1895). Новият главен апостол, макар и твърде млад, в продължение на четири месеца прави обиколка на страната, с която заздравява комитетите в Търновско и Тракия. Скоро полицията влиза в дирите му – през Цариград и Одеса Стамболов се прехвърля в Румъния. Предложението на Каравелов и Иван Адженов, че „... трябва да се възстанови положението от времето на Левски, като бъде избрано едно пълновластно лице в България...“ не е реализирано.

81

ХРИСТО БОТЕВ НАЧЕЛО НА РЕВОЛЮЦИЯТА

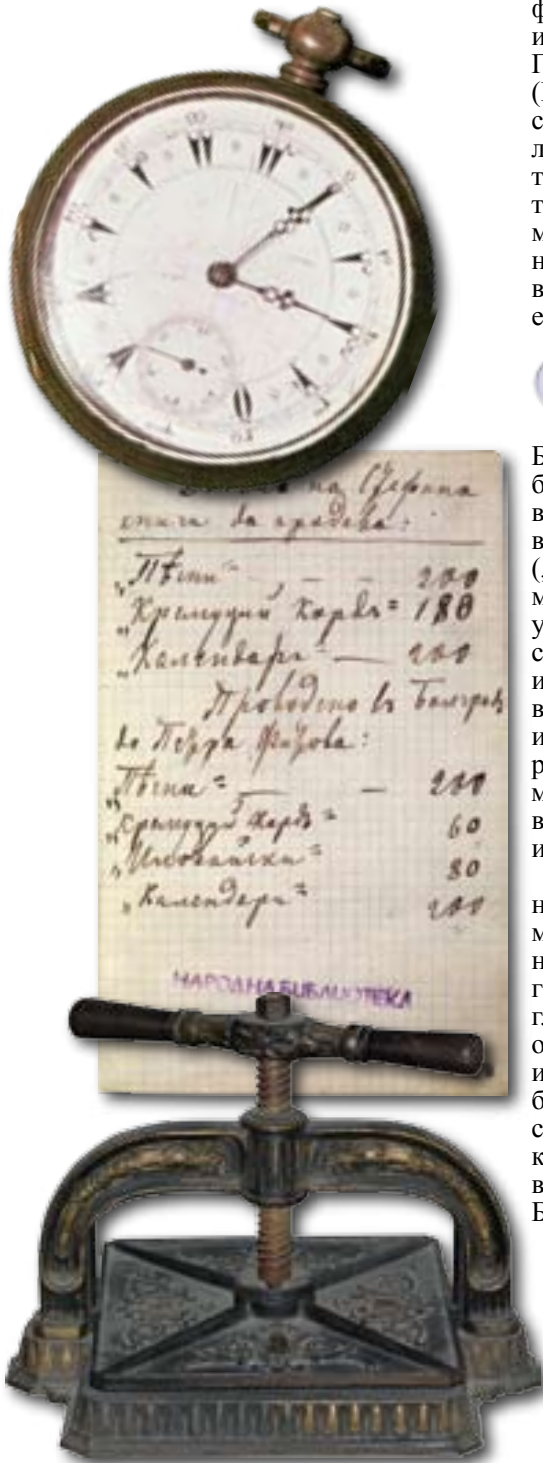
Гениалният поет и революционер Христо Ботев (25 декември 1847/6 януари 1848–2 юни 1876 г.) е роден в семейството на народния учител даскал Ботьо Петков в Калюфер. Учи в Одеса, за известно време е учител в бесарабското българско село Задунаевка. След кратко завръщане в родината, през 1867 г. той е в Букурещ. Липсата на средства проваля плановете му за по-нататъшно образование. Младият Ботев е обхванат от бунтарската атмосфера на бедната емиграция („хъшовете“), през 1868 г. е секретар на воеводата Желю, чиято чета обаче не може да премине в България поради засилените мерки на румънските власти. Той учителства в Александрия и Измаил, пише огнени стихотворения, сближава се с руските революционери (т.нар. „нихилисти“). Ботев е увлечен от радикалните идеи на Прудон и Бакунин, приветства „Парижката комуна“ и т.н., но остава верен на своя български патриотизъм. Подобно на Раковски и Каравелов, Ботев издава революционния вестник „Дума на българските емигранти“ (1871). В Букурещ той става най-близкият сътрудник на Каравелов, но за съжаление контактите му с Левски са твърде мимолетни. След оттеглянето на Каравелов, с когото влизат в остър конфликт, Ботев се налага като най-авторитетния лидер на най-младите и радикални сили на емиграцията.

Като национален идеолог Ботев ревностно отстоява българщината в Македония и подлага на унищожителна критика сръбския и гръцкия шовинизъм. Идеята му за балканска федерация с подчертани социални аспекти обаче е нереалистична. Под влияние на Прудон, Бакунин, Херцен и др. той отхвърля държавата в тогавашния ѝ вид и мечтае за утопична система на базата на свободни общини. От гледна точка на националната революция Ботев и други дейци отстъпват от някои основни принципи на Левски, особено по отношение на вътрешната организация и подготовката за въстание. Ботев призовава към „... революция народна, незабавна, отчаяна...“, разчитайки на стаен у народа революционен инстинкт. Това се дължи както на бунтарския характер на Ботев, така и на слабото познаване на конкретната обстановка в България, което е слабост и при Каравелов, и при други видни дейци на емиграцията. Тези схващания влияят силно върху дейността на БРЦК през 1875 г. и при Старозагорското и Априлското въстание.

▲ Часовник на Христо Ботев – Къща-музей „Христо Ботев“, Калюфер

Джобното тефтерче на Христо Ботев – НБКМ София

Печатарска преса – РИМ Велико Търново

„ПИЯНСТВОТО НА ЕДИН НАРОД...“

Развитието на международната обстановка през 1875 г., въстанието в Босна и Херцеговина, обявеният от турското правителство финансов фалит нажежават духовете. „Или ще измрем всинца, или ще освободим България...“ е мисъл, която вълнува все повече млади революционери.

▲
Стефан Стамболов – частна колекция

ПРОТИВОРЕЧИЯТА

Най-близките съмишленици на Левски са резервирани, но не могат да се противопоставят убедително на най-радикалните „хъшове“. „Старите“, както и Л. Каравелов и П. Хитов, изразяват неодобрението си към прибрзаната акция. Неблагоприятно се отразява и отрицателната позиция на Русия, изказана от граф Игнатиев и приведена в действие от руските агенти и съмишленици сред българите.

СТРАТЕГИЯТА

Комитетът готви въстание в районите, където създадената от Левски комитетска мрежа е най-силна. Избира се отбранителна стратегия с укрепяване на въстаналите селища, изграждане на лагери в Стара планина, Средна гора, Родопите, диверсии в големите градове (Одрин, Пловдив, Пазарджик, Русе), прекъсване на телеграфни и жп линии. Координационен център трябва да бъде Търново, което по обективни причини не се осъществява. С приключването на заседанията комитетът се саморазпуска, а негова връзка с емиграцията в Гюргево са Иван Хаджидимитров, Янко Ванков и Димитър Горов.

82 СТАРОЗАГОРСКОТО ВЪСТАНИЕ (1875 Г.)

На 12 август 1875 г. Ботев и Стамболов, подпомогнати от Панайот Хитов, свикват „Главно събрание“ в Букурещ. Избран е нов състав на БРЦК (Ботев, Драсов, д-р Чобанов, Драгоя Шопов) и е решено да се вдигне въстание. Опирайки се на окръжните центрове от времето на Левски, БРЦК определя революционни окръзи и апостоли: Стара Загора и Тракия (Стамболов), Сливен (Таню Стоянов и Сава Танасов), Русе, Шумен и Варна (Н. Обретенов), Търново (Михаил Сарфов), Ловеч и Троян (Панайот Волов и Тома Хитров). Диверсионна група, водена от Стоян Заимов, трябва да подпали Цариград. За начало на бунта е определена крайно нереалистична дата – 16 (28) септември. Ботев заминава за Одеса, за да ангажира одеските българи и да осигури офицери и оръжие. Начертаният план е амбициозен, но като цяло нереалистичен.

Скоро някои от преминалите в страната апостоли се завръщат заради предприетите полицейски мерки. Търновският комитет се противопоставя на решението на БРЦК поради липсата на време за подготовка. Най-борбени са дейците в Стара Загора, водени от местния комитет начело с Кольо Ганчев. Внезапни арести водят до дезорганизация и провал. В нощта срещу 16 (28) септември Стамболов събира едва 24 души. В същия момент край града чакат над 500 души от селските чети... Малката чета на Стамболов се изтегля на север. Доблестните братя Жекови загиват в престрелка, а в Стара Загора са арестувани около 700 души. Седем ръководители начело с К. Ганчев са обесени, десетки други са заточени. Опитът за въстание в Шумен и Русе се изразява в две чети, които скоро се разпръскват. Войводата на втората, т.нар. Червеноводска чета, Върбан Стоянов, е предаден и убит. Провалът на опита за въстание през 1875 г. води до разпадането на БРЦК, оставка на Ботев, взаимни нападки и обвинения в емигрантските среди.

83 ГЮРГЕВСКИЯТ „КОМИТЕТ НА АПОСТОЛИТЕ“

Изострянето на „Източния въпрос“, активизирането на Русия и Сърбия, неудовлетворението от провала през 1875 г. амбицират най-младите и радикални среди. Те напускат Букурещ и атмосферата на раздори сред емиграцията и се събират в пълна секретност в Гюргево, където създават т.нар. „Комитет на апостолите“ начело със Стефан Стамболов. Те заседават до 25 декември 1875 г., като вземат решение за въстание през май следващата година. Страната е разделена на пет революционни окръга: Първи – Търновски (главен апостол Ст. Стамболов, помощници Георги Измирлиев-Македончето и Христо Караминков), Втори – Сливенски (Иларион Драгостинов с помощници Георги Обретенов, Георги Икономов и Стоил войвода), Трети – Врачански (Стоян Заимов, подпомаган от Георги Апостолов, Никола Обретенов и Никола Славков). Последните двама е трябвало да разработят Петия окръг (Софийско, Кюстендилско, отчасти Македония), но поради залавянето на Славков идеята пропада. В Четвърти окръг с център Пловдив главен апостол е Панайот Волов с помощник Георги Бенковски, по-късно са привлечени Г. Икономов и Захари Стоянов.

84 ПОДГОТОВКА НА АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ

Още през януари 1876 г. апостолите се прехвърлят в определените им окръзи. От съображения за сигурност за център на Търновски окръг е избрана Горна Оряховица. В подетата от Стамболов и помощниците му подготовка се включват поп Харитон Халачев, Христо Патрев, Петър Пармаков (офицер на руска служба), авторитетните местни дейци даскал Бачо Киро (Бяла черква), Стефан Пешев (Севлиево), Иван Панов (Горна Оряховица), Цанко Дюстабанов (Габрово) и др. На Сидер Грънчаров, който е в Румъния, е възложено да закупи оръжие. На 25 април е насрочено общо събрание, което да изработи план на въстанието.

Във Втори окръг с център Сливен (Сливенско, Ямболско, Бургаско) въпреки усилията на Иларион Драгостинов, Георги Дражев (Ямбол), поп Сава Катрафилов (в Бургаско), подготовката е слаба. Местните дейци са против масово въстание (в тази посока влияят събитията в Стара Загора месеци по-рано), като настояват за чети в Балкана. Във Врачанския окръг, независимо от възстановяването на някои комитети (Бяла Слатина, Оряхово, Долна и Горна Кремена, Струпец и др.), обстановката е неблагоприятна. Самият Врачански комитет е действен, оказва фи-

◀ *Райна Княгиня везе знамето на панагюрските въстаници – худ. Александър Въчков*

Паласката на Георги Измирлиев – НИМ София

Наковалня на Паскал Иванов от Мусина, на която са ковани саби на участници в Априлското въстание – РИМ Велико Търново

Калъп за леене на сачми – НИМ София

▶ *Лъвче за калпак на участник в Априлското въстание – 1876 г. – НИМ София*

нансова помощ на други комитети (София, Сливен и др.) и осигурява средства за заседанията в Гюргево. В Румъния са купени 500 пушки, но апостолите не успяват да ги прехвърлят в България, а с част от тях е въоръжена Ботевата чета. Заимов не съумява да създаде необходимата организация за активизиране на целия окръг.

Най-енергична и масова е подготовката в Четвърти окръг. По тактически съображения центърът е преместен в Панагюрище, а харизматичният и строг Бенковски се налага като главна фигура. Възстановени са 82 селски и 10 градски комитета с авторитетни ръководители: Тодор Каблешков (Копривщица), Васил Петлешков (Брацигово), Петър Горанов (Батак), Павел Бобеков (Панагюрище) и др. Започва изграждането на въстаническа армия и тайна полиция. Еснафското примирение отстъпва на революционната възбуда и всенародна подготовка за действие. Свикано е събрание на дейците от окръга в местността Оборище (14 – 16 април), в което участват 75 делегати от 60 селища. След разгорещени дебати апостолите получават извънредни пълномощия. Предвижда се въстанието да бъде вдигнато на 1 май, но има клауза и за преждевременното му избухване в случай на провал.

Оборище

ИЗВЪН ОБСЕГА НА ПОДГОТВКАТА

Извън обсега на подготвяното въстание остават значителни части от страната – по план „свободната територия“ е ограничена със Старопланинския масив и прилежащите райони. Милионната емиграция остава неинформирана, разединена и неподготвена за решителна подкрепа. Отсъствието на център от типа на БРЦК не позволява да бъдат координирани усилията на българските колонии в румънските градове, Одеса, Бесарабия. И сега фатална се оказва липсата на време, достатъчна информация и организация – месец след Априлското въстание хиляди българи участват в сръбско-турския конфликт.

АПРИЛСКАТА ЕПОПЕЯ (1876 г.)

Макар и преждевременно и неподготвено в достатъчна степен, през април-май избухва въстанието, което в крайна сметка е историческа и морална победа за българската нация – Априлското въстание, начертало пътя към заветната българска свобода.

◀ *Панайот Волон – НБКМ
София*

▶ *Георги Бенковски – НБКМ
София*

*Револвер Гасер и пищов
– частна колекция*

*Черепите на избитите
в църквата „Св. Неделя“
жители на Батак – ИА
Пловдив*

▼ *Първата пушка в Коприв-
щица – худ. Владимир Ди-
митров*

85 ВЪСТАНИЕТО В ЧЕТВЪРТИ РЕВОЛЮЦИОНЕН ОКРЪГ

Трескавото оживление сред българите в Тракия прави впечатление на местните мюсюлмани, а и на властите. Сигурна информация за готвещото се въстание те получават обаче едва след събирането в Оборище от участник в него – Ненко Терзийски от с. Балдево. В Копривщица и Панагюрище са изпратени конни жандарми от Пловдив и Пазарджик. При опит да бъде заловен Тодор Каблешков копривщенските дейци с оръжие в ръка прогонват полицията (20 април/2 май 1876 г.). В градчето се установява революционна власт. Под звъна на камбаните и гърмежа на пушките Каблешков изпраща в Панагюрище знаменитото „кърваво писмо“. Още същия ден съобразно решението от Оборище Бенковски обявява началото на общобългарското въстание. Избързането спрямо предвижданата (и още несъгласувана между окръзите) дата – 1 или 11 май, влияе отрицателно върху цялостната реализация на революционния замисъл. Властта в Панагюрище е поверена на „Привременно правителство“ начело с Павел Бобеков, комендант на въстаническата „столица“ става Иван Соколов. Окръгът е разделен на два района. Волон и Икономов заминават за източния (Копривщица, Клисурска, Карлово). С формираната конна „Хвърковата чета“ (около 200 души) Бенковски поема западния дял, вдигайки на оръжие селата Мечка, Поибрене, Бана и др. На 22 април в Панагюрище с тържествена церемония е обявена свободата и е осветено знамето, ушито и носено от учителката Райна Попгеоргиева („Райна княгиня“). Бенковски обикаля въстаническите лагери при с. Петрич и връх Еледжик, ръководен от богатия селянин Гене Телийски (за турците „Телли паша“), достигайки гара Белово. Друга чета начело с Орчо войвода действа в Стрелча и околността. Още в първите дни срещу въстаниците се изправя многоброен, добре въоръжен противник – отначало башибозушки банди от турци, черкези и българи мохамедани. Срещу въстаниците, въоръжени предимно със старо оръжие („шишанета“, ловни пушки, „черешови топчета“), са изпратени редовни войски и артилерия, както и мобилизирани редифи (резервисти) от Одрин, Цариград, Ниш и др. Срещу 8–10 хиляди недостатъчно обучени и зле въоръжени въстаници са хвърлени над 80 хиляди башибозуци и 10-хилядна редовна армия. Лошото време и падналият неочакван сняг затрудняват още повече въстаниците, а лошият им и без това, главно контрабандно доставен барут е почти неизползваем... На 26 април пада Клисурска, Карловско не е в състояние да въстане, въпреки отчаяната съпротива лагерът на Еледжик е разгромен със зверски кръвопролития над мирното население. На 30 април Хафъз паша опожарява Панагюрище, където се води бой за всяка позиция и всяка къща... Копривщица се спасява от разорение с голям откуп.

Действията южно от Марица не могат да придобият очакваните размери. Вдигналите се десетина села образуват три укрепени ядра (Перушица, Батак и Брацигово), които нямат общо ръководство. Брацигово е защитавано храбро от около 500 въстаници, но стрелбата на оръдията решава изхода на битката. Българите слагат оръжие, а водачите им са заловени. След жестоки изтезания Васил Петлешков (той поема цялата „вина“ за въстанието върху себе си, заявявайки „Сам съм, други няма...“) се самоубива чрез отрова. Съпротивата на Перушица е връх във „военната история“ на въстанието. Около 600 въстаници, ръководени от Петър Бонев (съратник на Левски още от Първата легия), отбиват атаките на многохилядния башибозук. Те не могат

Хвърковатата чета
– худ. Александър
Въчков

да устоят обаче на редовната армия и артилерията на Рашид паша. Последна крепост е църквата, която е подпалена от башибозуците. Кочо Чистеменски, Спас Гинев и други въстаници убиват своите деца и жени, след което слагат край на живота си. След неколкодневни сражения и преговори въстанието е потушено и в Батак, където се стига до геноцид и най-нечовешките изстъпления по време на Априлската епопея.

86 БАТАК

Сред многото трагични събития при потушаването на въстанието най-ужасяваща е съдбата на Батак, отекнала в целия цивилизован свят като Баташкото клане. Жителите на будното и богато селище се вдигат на борба на 21 април, но остават сами срещу околните българомохамедански и турски села. Независимо от усилията на войводата Петър Горанов и храбрата съпротива срещу башибозука (около 8 хиляди въоръжени до зъби главорези!), градчето е обречено. На 30 април под ръководството на сформирания Военен съвет отделни башибозушки отряди са разбити, но положението става все по-критично. Още при блокирането на Батак Ахмед ага Барутанлията, който стои начело на башибозука, предлага преговори. Част от по-богатите и влиятелни батакчани се хващат на тази уловка, с което отбраната е разстроена. Част от българите се укрепяват в Трендафиловата, Джамбазовата, Богдановата, Кереловата и други големи къщи. Само две групи въстаници на 1 май успяват да пробият обръча и да се изтеглят извън Батак.

Кървавата вакханалия започва с Богдановата къща на 2 май, където над 200 мъже, жени и деца са ограбени и зверски изклани. Барутанлията продължава да се кълне, че ако му бъде предадено оръжието, Батак ще бъде пощаден. В лагера му като гаранция за изпълнението на това условие отиват местните първенци. Събраното оръжие е отнесено на агата, но заложниците са варварски избити, а кметът Трендафил Керелов е набит на кол и изгорен още жив...

В Баташкото клане намират смъртта си около три хиляди (по някои оценки пет хиляди!) души. Покъртителна е съдбата на близо двете хиляди мъже, жени и деца, потърсили убежище в малката църква „Св. Неделя“, която става техен масов гроб. Десетки са случаите на безпримерен героизъм, саможертва и непреклонност пред фанатизираните мародери, разказани от малцината оцелели.

УЧАСТТА НА РЪКОВОДИТЕЛИТЕ

При опита си за изтегляне на север Бенковски е убит в засада в местността Костина в Тетевенския Балкан. От спътниците му се спасява Захари Стоянов, който по-късно е пленен. Друга чета от оцелели панагюрски и копривщенски дейци (Панайот Волов, Павел Бобеков, Тодор Каблешков, Георги Икономов и др.) е разпръсната от потерите. Волов и Икономов намират гибелта си във водите на придошлата Янтра при Бяла, Русенско. Плененият преди това Каблешков се самоубива.

РАЗКАЗИТЕ НА ОЦЕЛЕЛИТЕ

Захари Стоянов предава разказите на малцината оцелели от клането в Батак: „..... Щом се свършило предаването, главорезите башибозуци, запретнали ръкави. Те нападнали обезоръжените жертви, на които отсеkli главите с брадви, като ги водели един по един до едно сложено на земята дърво и туку ги секли като дърва. Плач, писъци и молби излизали от устата на всички, но наместо милост, това е възбуждало по-люто отмъщение и някакво си зверско тържество в средата на тези човешки касани. Тая варварска постъпка на башибозуците турила цялото село в ужас и трепет. Жени, деца и гологлави мъже бягали из селото към горния край...“

АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ В ДРУГИТЕ РЕВОЛЮЦИОННИ ОКРЪЗИ

Преждевременното избухване на българското въстание и недостатъчната подготовка ограничават действията в останалите три окръга, където също има случаи на безпримерен героизъм и саможертва пред олтара на свободата.

Боят при Дряновския манастир – худ. Владимир Димитров

87 ВЪСТАНИЧЕСКИ ДЕЙСТВИЯ И ЧЕТИ

Единствено в Търновския революционен окръг въстанието в известна степен напомня събитията в Тракия. „Кървавото писмо“ пристига в Горна Оряховица едва на 23 април, дни след като властите в Търново и Русе са получили шифровани телеграми за започналите събития. Вестта за преждевременното начало изненадва апостолите, окръжното събрание на практика е осуетено. Част от ръководителите (Г. Измирлиев, Иван Панов, Стефан Пешев и др.) са арестувани, главният апостол Стамболов е принуден да се укрива. Пропада акцията с доставеното от Румъния оръжие, част от което пристига в щаб в Г. Оряховица след арестите. Въпреки всичко останалите на свобода дейци предприемат решителни действия. Въстанието протича главно с четнически акции, не е възможно да се създаде общо ръководство и да се вдигнат на крак всички села и градчета, в които подготовката набира ход. В Мусина, Бяла черква (тук от почти всяка къща излиза въстаник, което е заслуга на сърцатия Бачо Киро!), Михалци и други села е формирана чета от около 200 души с войвода поп Харитон и военен инструктор Петър Пармаков. В нея се включват апостолът Хр. Караминков, Тодор Лефтеров и др. На 29 април четата достига Дряновския манастир, откъдето смята да продължи към Габровския Балкан. Тя обаче неочаквано е обсадена от турски сили, достигащи 10 хиляди души. Въстаниците се отбраняват смело цели 9 дни въпреки непрекъснатия пушечен и артилерийски обстрел. За нещастие избухва пожар, а войводата ослепява от взривените боеприпаси. Но дори и това не сломява бунтовниците – те отказват да се предадат на Фазлъ паша, а една група начело с Пармаков и Бачо Киро пробива обръча. Храбростта не е в състояние да преодолее надмощието на армията и многобройните потери – голяма част от четниците загиват, други са заловени, осъдени и пратени на бесилото. Преди екзекуцията си Бачо Киро произнася реч в стихове на турски език, изразявайки несломимата си вяра в скорошната свобода. В Габрово е формирана друга голяма чета (общо около 300 въстаници), командвана от младия и високообразован търговец Цанко Дюстабанов. Тя вдига на въстание селата Кръвеник, Батошево и Ново село. След сражения, продължили цяла

ДРУГИТЕ ЧЕТИ

На 16 май едновременно с Ботев начело на малка чета преминава войводата Таню Стоянов, отправил се на помощ на въстанието в Сливен. След преминаването на населението предимно с мюсюлмани Делиорман (Лугозорието) Таню войвода и повечето от хората му загиват в кървав бой при с. Априлово, Поповско. Проектирани са още няколко чети, но събитията изпреварват тяхното организиране. Събраните четници се отправят към Сърбия предвид очертаващата се сръбско-турска война. Последните отблясъци на Априлската епопея са действията на четите на Тодор Велков, проникнал с хората си от Сърбия до Ново село и Брегово, Видинско, и на Сидер Грънчаров, който достига през юли до връх Мургаши, в чието подножие той хората му загиват в кръвопролитно сражение.

▲ **Баба Тонка Обретенкова** – НБКМ София

▲ **Бачо Киро Петров** – НБКМ София

Сабя с кания на четника от четата на поп Харитон и Бачо Киро, Тодор Тонков от с. Дичин – РИМ Велико Търново

Пищови на участник в Априлското въстание – РИМ Велико Търново

▲ **Пленено черешово топче, Одрин** – ИА Пловдив

седмица, въпреки смелостта на местни водачи, като „дядо“ Фильо, Йонко Карагъзов, Христо Иванов-Големия и др., бунтът е смазан. Дюстабанов с част от хората си се изтегля в Балкана, където четата е разбита и разпръсната от потерите. Цанко Дюстабанов и Йонко Карагъзов са заловени и обесени. В Трявна е събрана чета от 120 души, командвана от войводата Христо Патрев от Шипка. След неуспеха на действията си в Габровско, Патрев с част от хората си тръгва към Сливен, но загива в битка при с. Ченге (днешно Аспарухово), Провадийско. В Първи окръг не е овладян нито един град, което ограничава размаха на действията.

В Сливенски окръг движението остава ограничено. Драгостинов и Георги Обретенков отиват в лагера на Стоил войвода, към тях се присъединяват група ямболски дейци начело с Георги Дражев, младежи от Нейково и Жеравна. Формираната чета от около 70 души е разгромена, а водачите ѝ загиват. Въпреки малките мащаби на бунта населението е подложено на репресии, чийто връх е клането в с. Бояджик, Ямболско, където загиват две хиляди мирни жители. Въпреки опитите на Ст. Заимов за вдигане на бунт на 11 и 18 май, врачани като цяло не успяват да организират силите си. Липсват ясен план за действие и оръжие. В града идват турски части, в започналите безредици загиват комитетски дейци, а Заимов е принуден да се укрива. Опитите за излизане на селски чети са осуетени от фактическото отсъствие на ръководство в центъра Враца.

88 БОТЕВАТА ЧЕТА

Най-ярката проява на емиграцията в подкрепа на Априлското въстание е походът на четата, организирана от Никола Обретенков, Георги Апостолов и др., главно врачански дейци. След отказа на „старите войводи“ П. Хитов и Филип Тотю с нейната подготовка и ръководство се нагърбва големият поет и революционер Христо Ботев. Междувременно той издава един брой на в. „Нова България“ с призив за борба с вековния тиранин. Четата е от 208 души и по своя състав наподобява онази на Хаджи Димитър и Караджата, отново с цяла плеяда от ярки личности (Никола Обретенков, Иваница Данчов, Георги Апостолов, поп Сава Катрафилов, Давид Теодоров, Перо Македонца и др.). Военен командир е офицерът Никола Войновски, знаменосец – Никола Симов-Куруто. Събрани в румънските дунавски пристанища, облечени като градинари и търговци, четниците овладяват австрийския параход „Радецки“ (действие, което има силен ефект в европейския печат) и на 11 май дебаркират при Козлодуй. Четата потегля към Враца, но по своя път не успява да увлече местните българи. Преследвани от потери, четниците водят тежки сражения при Милин камък и Веслец. Ботев и хората му достигат до целта си, заемайки връх Вола над Враца. От града обаче се задават не обещаните от Заимов подкрепления, а турски войски и черкезки шайки. На 20 май се води тежко сражение, а привечер (1 юни нов стил) на югоизточния склон на рида Камарата Ботев пада пронизан от вражески куршум. Единственият останал жив свидетел на Ботевата гибел е Никола Обретенков. За нея съществуват различни версии и спекулации, но пълна яснота около всичките ѝ обстоятелства няма и днес. Смъртта на войводата разстройва окончателно оределите, изтощени от умора, глад и безсъние, останали почти без боеприпаси четници. Разделени на няколко групи, те са избити или изловени от потерите. Загива и храбрият Войновски, който с част от четата потегля към Тракия с надежда, че въстанието продължава. Героизмът на „комитите“ е съпътстван от низ черни предателства на невежи и оскотели селяни.

Корабът „Радецки“ – худ. Стоян Попов

ОТБЛЯСЪЦИТЕ НА АПРИЛ 1876...

Априлската епопея намира свой израз в част от югозападните земи, както и сред многобройната емиграция в Румъния, Бесарабия и Сърбия. Хиляди български доброволци, готвещи се за действия в поробените български земи, участват в последвалите Априлското въстание събития.

89 МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ БУНТОВНАТА 1876 г.

Българите в Македония не остават изолирани от общия кипеж през 1876 г. въпреки неблагоприятните условия – отсъствието на комитетска мрежа и пропадането на замисления Пети революционен окръг. Местните дейци, особено „старият комита“, участникът в Първата легия Димитър Попгеоргиев-Беровски, следят процесите в страната. През 1875 г. той, поп Петър Солунски, поп Иван, учителките Неделя Петкова и Славка Караиванова (нейна дъщеря, и двете от Сопот), братя Еврови, Христо Захариев, Димитър Божков и др. образуват в Солун революционен комитет, който събира средства и купува оръжие. Двете учителки, които поддържат връзки с родния си край (т.е. с Четвърти революционен окръг), шият въстаническо знаме. В контакт със солунските дейци е отец Геннадий Драгалевски (съратник на Левски), член на Софийския комитет. Правят впечатление удивителните съвпадения в подготовката и конкретни форми на нейното осъществяване с онези във Враца и в Четвърти окръг. Те надали са случайни и се нуждаят от изследване и преосмисляне.

Като център на бунта са избрани селата в Малешевско и Пиянечко, а в подготовката силно се отличава поп Стоян от с. Разловци. След събрание в планината Голак (през април, както е и на Оборище!), Димитър Попгеоргиев с малка чета обикаля Малешевско, Радовишко, Петричко, Мелнишко. На 7 май турската власт извършва арести, при което съзаклятниците от с. Разловци обявяват въстанието. Поп Стоян запалва собствения си хан, в планината се изгражда лагер за селското население. Д. Попгеоргиев се опитва да разшири бунта, за който има готовност в редица села, но в района пристигат редовни части и башибозук. Започват репресии, сапад убити, много българи са арестувани и заточени. Поп Стоян се крие в Рилския манастир и при опит да бъде заловен слага край на живота си. Част от четата на Д. Попгеоргиев се крие в планините и дочаква Руско-турската война.

90 РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ СЛЕД АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ

Погромът на Априлското въстание води до размествания в пластовете на политическата емиграция. През лятото на 1876 г. се оформят две нейни ядра – Българско човеколюбиво настоятелство (БЧН), създадено още през 1875 г. от изолирания от БРЦК (след фактическото му оглавяване от Ботев) Кирик Цанков и други дейци от кръга на Л. Каравелов. Скоро в БЧН връх вземат „старите“, а най-активните дейци на организацията я напускат и създават на 10 юли 1876 г. Българско централно благотворително общество (БЦБО). За почетен председател е избран пратеникът на славянските комитети в Москва Владимир Йонин, председател е Кирик Цанков. БЧН е оглавно от митрополит Панарет Рашев, но фактически се ръководи от Евлоги Георгиев. През август 1876 г. БЧН заедно с българската колония в Цариград изпраща в Европа със специална мисия Драган Цанков и Марко Балабанов. Те подготвят „Мемоар“ и брошурата „България“, в които се издига искането за автономия на България. Двамата възрожденски дипломати носят петиции със стотици тайно събрани подписи от Пазарджик, Пловдив, Панагюрище, Брацигово, Батак, Банско, Разлог и др. Те посещават Англия, Франция, Италия, Русия и Австро-Унгария, а мисията им прави българската кауза още по-известна и печелеща симпатии сред европейската общественост.

През лятото и есента на 1876 г. БЦБО набира доброволци за участие във войната на Сърбия с Турция. БЦБО продължава традициите от времето на БРЦК, но вместо Общо събрание свиква Народен събор (18–22 ноември 1876 г.). След разисквания е приета „Политическа програма“, която изразява недоверие към обявените реформи в Османската империя. Издигнато е искане за създаване на независима българска държава (Мизия, Тракия и Македония) с конституция, изработена от демократично избран парламент. Твърдата позиция за самостоятелност визира както Османската империя, така и Сърбия – в току-що отминалата война отново се говори за българска автономия под егидата на сръбския княз Милан. Документът е подписан от петнадесет дейци на БЦБО (Владимир Йонин, Кирик Цанков, Стефан Стамболов, Иван Вазов, Олимпи Панов и др.). На 1 декември програмата в превод на френски език е изпратена на Посланическата конференция в Цариград.

▲ Български опълченец в Сръбско-турската война от 1876 – ИА Пловдив

► Заглавна страница на „Шуми Марица“ – НИМ София

Партитура на „Шуми Марица“ – ИА Пловдив

Сръбска карабина Пибоди от Сръбско-турската война 1876 г. – частна колекция

ВЕСТИТЕ В ПРЕСАТА

Турската власт е убедена, че събитията са част от общото българско въстание. В пресата се появяват вести, че „... въстанието е започнало и в Македония. В с. Малешевско са се побунили българите, убили са заптиите и турците, които били там, и са отишли в планината...“ Според загребския в. „Застава“: „... в Македония са се появили български въстаници – те наброяват до четири хиляди души...“

► *Боят при Гредетин – худ. Владимир Димитров*

Печат на Орчо войвода – НИМ София

СРЪБСКИТЕ НАПАДКИ

Сръбското командване се държи двойствено, опитва се да третира българските четици от западните земи и Македония като „старосърби“... В боевете загиват около 1700 българи, но след безславния за Сърбия край останалите са прогонени от страната. Започват нападки, че българите са виновни за неуспеха на войната, че „великата жертва“ (!) на Сърбия „останала безплодна...“ – връх на неискреността към трагедията на българския народ през 1876 г. Участието на доброволците е прелюдия към съставеното месеци по-късно Българско опълчение. Най-яркият знак на героизма на българите през лятото на 1876 г. е бойната песен „Шуми Марица“ (текстът е на Никола Живков), станала по-късно марш на опълченците и първият химн на свободна България.

91 „ШУМИ МАРИЦА...“ (БЪЛГАРИТЕ В СРЪБСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА)

Една от малко известните, но важни акции на българите през 1876 г. е доброволческото движение в сръбско-турския конфликт. Сърбия изпраща апели за събиране на доброволци още през зимата на 1876 г., на които откликват хиляди български емигранти. Предприетата война е мотивирана със съдбата на сърбите в Босна и Херцеговина, но на прицел са и съседните български земи – Видинско, Поморавието, Македония. Налице е и опит за възползване на Сърбия от протестната вълна в Европа след потушаването на българското въстание. Русия не одобрява сръбските планове, но някои официални представители (на първо място граф Игнатиев) и Славянските комитети на практика ги подкрепят. Възниква руско доброволческо движение, оглавено от ген. Черняев.

Българските доброволци достигат около четири хиляди, отначало в близо двадесет чети, предвождани от П.Хитов, Филип Тотю, Цеко Петков, Ильо Марков, Симо Соколов, Тодор Велков и др. Включва се и група млади българи, офицери в руската армия (Райчо Николов, Данаил Николаев, Аврам Гуджев, Сава Муткуров, Стефан Кисъов и др.). В хода на войната българите са прегрупираны в три батальона в Руско-българската доброволческа бригада. Те се сражават самоотвержено в най-горещите точки, някои отряди извършват пробиви към Кула, Чипровци, Пирот. Българите от Нишко и Пиротско вдигат въстание, подпомагани от четите на Филип Тотю, Симо Соколов и Христо Македонски, но търпят погром от превъзхождащата ги турска армия – над петдесет български села по р. Нишава са опожарени.

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪПРОС НА ЕВРОПЕЙСКАТА СЦЕНА

Кървавата трагедия, в която българите изявяват волята си за свободен живот, давайки над 30 хиляди жертви, предизвиква мощна вълна в тяхна защита. Великите сили започват да търсят приемливо решение на „българския въпрос“.

▲
Участници в Цариградската посланическа конференция, 1876 г. – НБКМ София

▶
Връчване на Самарското знаме на Българското опълчение в Пловдив, копие на картина на Н. Д. Оренбургски – НВИМ София

Самарското знаме – НВИМ София

▼
Лорд Уилям Гладстон

92 ПРОТЕСТНОТО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 1876 г.

За първи път в новата си история българите обсебват вниманието и съчувствието на цивилизования свят. Със своите гневни репортажи в английския „Дейли нюз“, подети от европейския печат, американският журналист Джанюариъс Макгахан представя ада на турската деспотия. За страшните кръвопролития съобщават руски, френски и други дипломати, мисионери, инженери на работа в империята. В протестното движение се включват най-светлите умове на епохата: Джузепе Гарибaldi в Италия, Виктор Юго във Франция, Ф. М. Достоевски, Л. Н. Толстой, И. С. Тургенев, Д. И. Менделеев в Русия, Ч. Дарвин в Англия. Масови митинги, подписки и благотворителни акции са организирани в цяла Европа, помощи се събират в Америка, дори в Нова Зеландия... „Доскоро забравени, днес българите заемат своето място в Източния въпрос...“ – пишат немските вестници. Руската демократичната общественост, Славянските комитети и църквата издигат глас царското правителство да се заеме с „българския въпрос“. Симпатии към българите проявяват германският канцлер Ото фон Бисмарк и видният британски политик Уилям Гладстон, който публикува брошурите „Българските ужаси и Източният въпрос“ и „Уроци по клане“. В Англия се създава благотворителен фонд, оглавен от лейди Емили Странгфорд. Комисия на английския парламент нарежда разследване на турските жестокости. Начело е Уолтър Беринг – секретар на английското посолство в Цариград, активно участие вземат Дж. Макгахан, Юджийн Скайлър – генерален консул на САЩ в Цариград, княз Алексей Церетелов (управляващ руското консулство в Одрин) и Жан дьо Вестин (кореспондент на френския вестник „Фигаро“). На 20 ноември 1876 г. Скайлър завършва своя експертен доклад, в който излага причините за въстанието, неговия ход, кървавите репресии, броя на жертвите.

Превратът на реформатора Митхад паша (30 май 1876 г.) и прокламираните за пореден път свободи на всички османски поданици не могат да заблудят никого. Международната общественост, правителствата на Великите сили и особено Русия все по-определено се насочват към решаване на „българския въпрос“.

93 ЦАРИГРАДСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ И НЕЙНИТЕ РЕШЕНИЯ

В началото на декември 1876 г. княз Ал. Церетелов и американският консул в Цариград Юджийн Скайлър изработват проект за създаване на българска държава, която обхваща Дунавския вилает със Софийския санджак, Пловдивския и Сливенския санджак от Одринския виалет, българските райони в Македония. Пристигналите за участие в Цариградската конференция английски делегати

ЛОНДОНСКИЯТ ПРОТОКОЛ

На 31 март 1877 г. Великите сили подписват в Лондон документ, с който отново настояват Високата порта да приеме препоръките за реформи. Турция демонстративно отхвърля Лондонския протокол, смятайки че Русия няма да започне война поради незавършената реорганизация на армията си и финансови проблеми. На 12/24 април 1877 година в Кишинев Александър II обявява война на Турция. Руското правителство подписва конвенции с Румъния за преминаване на армията през румънска територия и за румънско участие във войната с 40-хилядна армия.

ОСНОВА НА БЪДЕЩАТА АРМИЯ

Българското опълчение се прославя в боевете на Шипка, които на практика спасяват Русия от поражение. Подвигът на опълчението е оценен високо от руското командване, от кореспондентите на водещи европейски вестници, от известни военни експерти. Опълчението изгражда като истинска армия и основа на бъдещите въоръжени сили на България.

представят план за реформи в Турция. В крайна сметка се изработва проект за създаване на две автономни области: Източна със столица Търново и Западна с център София. Всяка от тях трябва да има главен управител християнин, назначаван от Високата порта с одобрението на Великите сили. Избират се Областни събрания и Постоянни комисии (правителства) за четири години. В общи линии основа е диоцезът на Българската екзархия, но южните граници тенденциозно са изтеглени на север. Провинциите не включват редица български райони (Воденско, Костурско, Родопите, по-голямата част от Източна Тракия) и са лишени от излаз на Егейско море. Разделението, наложено от Англия, има и друга цел – Източната област, в която остават големи маси мюсюлманско население, да стане бариера пред руските амбиции по посока на Проливите. На 21 декември 1876 г. проектът е връчен на Високата порта, два дни по-късно официално се открива самата Цариградската посланическа конференция. На този ден обаче в Турция съвсем целенасочено е провъзгласена конституция, гарантираща равенството на всички поданици. Дейността на конференцията се обезсмисля. С провалянето на Цариградската конференция Руско-турската война става неизбежна.

▼
Български опълченци – худ. Александър Вълков

94 БЪЛГАРСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ

През есента и зимата на 1876/1877 г. хиляди българи от емиграцията и в самата България трескаво се готвят за участие в очертаващата се война. Идеята за създаването на доброволчески корпус е предложена от ген. Фадеев (под влияние на Ив. Кишелски), а съответната заповед е подписана от военния министър граф Д.А. Милютин на 20 октомври 1876 г. С обявяването на войната на 12/24 април 1877 г. са сформирани три дружини от български доброволци. Те са базирани в Кишинев под името „Пеши конвой на главнокомандващия“ княз Николай Николаевич. Поради големия наплив от хора частта скоро надхвърля шест дружини, реорганизирани като „Българско опълчение“ от 7444 души. Предвижда се Опълчението да има спомагателни функции – охрана, обоз и т.н., но в хода на войната то получава бойни задачи. След преминаването на Дунав започва формирането на нови 6 дружини (т.нар. „Второ опълчение“), които след кратка военна подготовка се включват във войната (октомври 1877 г.). Социалният състав е разнообразен: селяни, занаятчии, представители на интелигенцията, хора от всички населени с българи земи (Добруджа, Мизия, Тракия, Македония), от Румъния, бесарабски българи. Твърде пъстр е и възрастовият състав, като преобладават младежите. Един от най-възторжените моменти при създаването на опълчението е връчването на знаменитото „Самарско знаме“ (дар от жителите на гр. Самара) в гр. Пловдив на 18 май 1877 г. За командир на Опълчението е назначен руският ген. Николай Столетов, в командването на различни нива присъстват двадесетина български офицери и унтерофицери: подп. П. Кесяков, кап. Р. Николов, подп. д-р Вязенков, подпоручиците Кисъв, Гуджев, Д. Николаев, юнкерите К. Паница, Попов, Блъсков, Узунов и др.). Опълченците са въоръжени с пушки „Шаспо“ и снаряжение, осигурени от Славянските комитети в Русия. Само за месец и половина те усвояват пълната програма за военно обучение на руската редовна армия, като показват отлични резултати при стрелба, действия в атака и т.н. Скоро опълченците прилагат наученото на бойното поле, изумявайки света със своята храброст и саможертва в името на свободата.

ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

С манифест, обявен на 12/24 април 1877 г. в Кишинев, започва освободителната за българите Руско-турска война. Руската армия преминава р. Прут и се насочва към Дунав.

95 НАЧАЛО НА ВОЙНАТА

Към началото на юни 1877 г. съсредоточаването на руските войски на румънска територия приключва. Военният план е разработен от ген. Обручев още през октомври 1876 г., но в последвалите месеци търпи съществени корекции. Русия започва войната с две армии – Дунавска (около 210 000 души) и Кавказка (около 80 000 души), а Турция – с 494 000 души, от които 338 000 на Балканите.

На 10/22 юни силите на ген. Цимерман форсират Дунав и с помощта на местните българи освобождават Мачин, после Черна вода, Исакча, Тулча, Бабадаг и околните български селища в Северна Добруджа. Те заемат линията Черна вода – Кюстенджа, блокирайки турските сили от север. Малка руска флотилия със смели атаки и минни заграждения прави безполезен далеч по-силния турски дунавски флот.

На 15/27 юни 1878 г. основните войски преминават р. Дунав край Свищов, след което устройват понтонен мост между двата бряга. Армията е разделена на три отряда – Източен (70 000 бойци), воден от престолонаследника (бъдещия император Александър III), Западен (35 000) начело с генерал Криденер и Преден (едва 12 000), поверен на ген. Йосиф Гурко. Източният отряд блокира укрепления „четиригълник“ Русе, Силистра, Шумен, Варна. Западният превзема Никопол, но фатално забавя настъплението си към Плевен. Осман паша се възползва от това и прехвърля войските си от Видин в Плевен, превръщайки града в истинска крепост.

Най-енергични са действията на Предния отряд, в който е включено и Българското опълчение. Гурко освобождава старата столица Търново (7/19 юли), изненадващо преминава смятания за непроходим от войски проход Хаинбоаз, превзема Казанлък и овладява Шипченския проход. Освободени са Стара и Нова Загора. Турското командване, използвайки английски параходи, спешно прехвърля от Северна Албания армията на Сюлейман паша от около 40 хиляди души. Задачата ѝ е да отблъсне Гурко, да контраатакува през старопланинските проходи и да подкрепи Осман паша. На 18–19/30–31 юли се водят тежки сражения, при които Стара Загора и Нова Загора са отстъпени. В боевете българските опълченци проявяват изключителен героизъм. В отчаяна битка е спасено Самарското знаме, под което загиват неколцина знаменосци и дружинният командир подп. Калитин. Руско-българските части трябва да отстъпят пред смазващото превъзходство на противника. Турската армия подлага местните българи на кърваво унищожение (само в Стара Загора са избити над 10 хиляди мирни жители!), надминаващо дори ужасите от 1876 г. Руското командване е заблудено от лъжливите маневри на Сюлейман, който дава вид, че ще премине Твърдишкия проход. Поради това резервите на корпуса на ген. Ф. Радецки са съсредоточени в Елена, а Шипченският проход остава недостатъчно защитен. Настъпват най-драматичните дни в цялата война.

НАБЛИЖАВАЩАТА РАЗВРЪЗКА

В разгара на финалната битка за Плевен русите постигат друга важна победа – на 4–5/16–17 декември в тежки боеве при Елена е спрян опитът за настъпление на Сюлейман паша към Търново и Плевен, за да деблокира силите на Осман. Триумфът при Плевен окуражава русите, че победата е въпрос на близкото бъдеще. От друга страна, за пръв път от началото на войната турското командване осъзнава предстоящото поражение и обмисля постигането на примирие.

ПОСЛЕДВАЩИТЕ БОЕВЕ НА ШИПКА

През следващите два дни руското командване успява да прехвърли нови части, с което турското настъпление окончателно се проваля. Българските опълченци са изтеглени в лагер при Габрово, където попълват загубите си. На 13–17 септември Сюлейман паша, използвайки руската ангажираност при Плевен, прави нов опит да завладее прохода. Турците овладяват част от позициите на връх Св. Никола, но са отблъснати с контраатака. Проходът е пазен зорко и през зимата на 1877–1878 г. – сюжет на известната картина на даровития художник, доброволец във войната Василий Верещагин „На Шипка всичко е спокойно“.

Българските опълченци в боевете на връх Шипка, литография – ИА Пловдив

▲ Револвер Смит и Уесън частна колекция

◀ Преминаване на Дунава – худ. Н. Д. Орембургски

Руски воини от Руско-турската война

▼ Атаката на Гривишкия редут – худ. Н. Д. Орембургски (копие) – НВИМ София

96 „О, ШИПКА!“

Решаващо значение за хода на войната изненадващо придобива отбраната на прохода Шипка (9/21 – 13/25 август 1877 г.). Около връх Св. Никола са разположени опълченски дружини, водени от ген. Столетов, и 36-ти Орловски полк – общо 5500 души и 27 оръдия под командването на ген. Дарожински. Срещу тях Сюлейман хвърля над 27 хиляди души с по-добро оръжие, артилерия, снабдяване с боеприпаси и продоволствие. Битката започва с небивало ожесточение още на 9-ти август. Турците подлагат позициите на защитниците на артилерийски обстрел и атакуват вр. Св. Никола от изток и юг. Турците са отблъснати, но се окопават само на стотина метра... Осъзнало рисковата ситуация, руското командване прехвърля от Габрово части от Брянския полк. На следващия ден турската артилерия заема доминиращите върхове, е пехотата обхожда руските флангове. На 11 август турците с мощна стрелба нападат всички позиции, част от русите отстъпват, но противникът с общи усилия е спрял. Българите сменят загиналите артилериисти от „кръглата батарея“, а подп. Вязенков (българин, военен лекар) повежда в атака дори и ранените... На позицията Орлово гнездо опълченците свършват боеприпасите и отблъскват врага в ръкопашен бой, с камъни и трупове на мъртвите си другари – епизод, предаден вълнуващо от народния поет Иван Вазов. В критичните часове на битката пристига малко подкрепление, а въодушевените руси и българи отблъскват турците от „заветния хълм“.

97 БОЕВЕТЕ ПРИ ПЛЕВЕН

Забавянето на ген. Криденер при Никопол и бързата реакция на Осман паша неочаквано променят планове и на двете страни. Пропускайки шанса безкръвно да овладеят града, русите се натъкват на организирана и мощна съпротива. Първата атака, проведена с недостатъчно войски и при лошо взаимодействие между пехота, кавалерия и артилерия (8/20 юли 1877 г.), се проваля. Русите дават 2600 убити и ранени, турците – около 2 хиляди. Десет дни по-късно командващият ген. Зотов предприема втора атака, довела до по-големи жертви – над 7 хиляди убити и тежко ранени. Най-кървава е третата атака на 30 август/11 септември, при която руси и румънци разполагат с около 80 хиляди войници срещу 34 хиляди турски. Поради грешки на командването този път са дадени 16 хиляди убити и ранени. Несполуките създават напрежение сред руския генералитет, а от друга страна, възвръщат самочувствието и носят неочакван престиж на османската армия. Европейски военни наблюдатели предричат провал на руската армия, а някои нейни командири не са далеч от мисълта за временно оттегляне на север от Дунав.

С намесата на император Александър II кризата е преодоляна. Действията са поверени на героя от Кримската война, опитния военен инженер и стратег ген. Едуард Тотлебен. С около 100 хиляди руски и румънски войници (при Плевен е и княз Карол, който номинално е главнокомандващ операцията) Плевен е откъснат от вънния свят. Осман паша прави отчаян опит да пробие блокадата, но е разбит. На 10/22 декември турската армия капитулира.

СВОБОДАТА И НЕЙНАТА ТЕЖКА ЦЕНА

Победата във войната, наречена Освободителна, не носи свобода на всички българи. Санстефанският мир с предвижданата от него „целокупна България“ се превръща в национален идеал на нашия народ, който за нещастие остава неосъществен през драматичния XX век.

▲ „Шейново“ – худ. А. Ковалевски – НВИМ София

◀ Руска пушка „Кринка“ с щик от времето на Освободителната война.

98 ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ ПРЕЗ ЗИМАТА НА 1877–1878 г.

В навечерието на развързката при Плевен е формиран нов Западен отряд, поверен на ген. Гурко. Със 70 хиляди войници той освобождава Етрополе, Орханлие (Ботевград), Враца, а след падането на Плевен овладява Арабаконашкия проход. В сурови зимни условия Западният отряд настъпва през проходите. Гурко разбива турските сили при Горни Богров и Враждебна и на 23 декември/ 4 януари 1878 г. влиза в София. Същевременно войските на ген. Дандевил преминават Етрополския проход, настъпвайки към Пирдоп и Панагюрище. Ген. Карцов преодолява турската охрана в Троянския проход и слиза в Карловското поле. На свой ред силите на ген. Радецки, наброяващи 54 хиляди души (включително Българското опълчение), преминават Шипка, Химитлийската пътека и Тревненския проход и на 28 декември/ 9 януари 1878 г. разбиват Вейсел паша край Шейново. В плен падат 32 хиляди войници и офицери и 93 оръдия. На 31/12 януари 1878 г. е освободен Пазарджик, на 2/14 януари – Пловдив, като северно от града Сюлейман паша се опитва да спре руското настъпление. Деморализираната турска армия отстъпва и на 10/22 януари русите влизат в Одрин. Под заплаха е самата столица, което предизвиква безпокойството и на Англия. Военните действия са прекратени на 19/31 януари 1878 година с Одринското примирие.

На 1/13 декември във войната се намесва Сърбия. Използвайки шока, в който изпада турското командване след падането на Плевен, сърбите превземат Пирот, Ниш, Цариград, хвърлят хищни погледи към София и Видин... Сръбският „освободителен“ поход е съпътстван от насилия над местните българи, откровено завоевателни и асимилаторски действия.

БЪЛГАРСКАТА ПОМОЩ

Опитни дейци, като Павел Бобеков, Атанас Узунев, Тома Кърджиев, Петко Р. Славейков, Георги Цариградски и др., стават преводачи в армията. Създадена е българска разузнавателна служба, под чието командване действат Стефан Стамболов, Филип Симилов, Григор Начович и други известни българи. Разузнавачи българи оказват помощ още при форсирането на Дунав при Мачин и Свищов, в боевете при Плевен, Разград, Елена и т.н. Формира се и Старопланинска разузнавателна служба, базирана в Търново и ръководена от Григор Начович. Руската армия е с лошо действащи интендантски служби, като в края на 1877 г. е снабдявана с около 40% от необходимите ѝ храни и фураж. В много случаи изхранването на армейски части се поема от местните българи. В медицинската помощ се включват българи лекари и санитари, в Стара Загора, Търново, Габрово, Казанлък и др. действат лазарети, поддържани от общините, благотворителни дружества, частни лица.

▲
Войводата Ильо Марков

▲
Подписване на Санстефанския мирен договор – ИА Пловдив

УСЛОВИЯТА НА ДОГОВОРА

Статутът и територията се определят в чл. 6 на договора: „България се издига в автономно, поганно княжество, с християнско правителство и народна милиция. (...) Пространството на Българското княжество е определено в общи черти върху тук приложената карта, която ще трябва да служи за основа на окончателното разграничение. Като се отделя от новата граница на Сръбското княжество, граничната линия ще следва западната граница на Вранянската каза до планинската верига Карагаз. Като завива на запад, линията ще следва западните граници на Кумановската, Кочанската и Тетовската каза до планината Кораб; оттам – по реката Велешица до вливането ѝ в Черни Дрин. Като отива на юг по Дрин и след това по западната граница на Охридската каза към планината Лина, границата ще следва западните граници на казите Корча и Старово до планината Грамос. След това през Костурското езеро граничната линия ще стигне до реката Мъгленица и след като следва нейното течение и мине южно от Яница (Енидже Вардар), ще се отправи през устието на Вардар (...) към устието на Струма и Места и по морския бряг до Бурузъл; по-нататък, вземайки североизточно направление (...) през Родопската планинска верига (...) до реката Арда. Оттам граничната линия ще бъде трасирана по направление на гр. Чирмен и като остава на юг гр. Одрин (...) до Люлебургаз и оттам (...) ще достигне Черно море. Тя ще остави морския бряг при Манкалия и следвайки южните граници на Тулчанския санджак, ще достигне Дунава над Расово...“ Българският княз трябва да бъде избран от Народно събрание и утвърден от Високата порта със съгласието на Великите сили. Предвидена е руска окупация за около 2 години, докато започне да действа новата българска власт.

99

БЪЛГАРСКОТО УЧАСТИЕ ВЪВ ВОЙНАТА

Наред с опълчението във войната участват и други български отряди. На първо място са двете големи „народни горски (планински) чети“, съответно в Еленско (начело с Панайот Хитов и Жельо войвода) и Ловешко (Ильо Марков и Георги Пулевски). След падането на Плевен се обособяват четири четнически района: Габровско-Еленски (П. Хитов), Троянски (Цеко Петков и Г. Пулевски), Орханйиско-Етрополски (Ильо Марков и Георги Антонов), Кюстендилски (Симо Соколов). Български чети действат в тила на противника – в Добруджа (известният Хайдут Пейо), Горноджумайско, Родопите и Беломорието (капитан Петко войвода). Организиран са и т.нар. народни милиции с трофейно турско оръжие. В Стара Загора местното подразделение брои 700 души, в Казанлък – 500, в Ловеч – 460, по-малки има в Търново, Дряново, Габрово, Севлиево, Троян, Сопот и др. Те са натоварени с опазването на обществения ред и обезвреждането на башибозушки шайки. На редица места, особено в Северна Добруджа, възникват доброволчески отряди в помощ на руската армия. Такъв отряд от 250 българи е командван от познатия Иван Кишелски.

100

САНСТЕФАНСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР

Мирът, сключен в Сан Стефано (днешен Йешилкьой, на десетина километра от центъра на Истанбул) на 19 февруари / 3 март 1878 г. около 17.00 ч., е началото на нова епоха в нашата история. От страна на победителите той е подписан от граф Николай Игнатиев и Александър Нелидов, от турска – от външния министър Сафвет Мехмед паша и Садулах бей, посланик в Берлин. Мирът е прелиминарен (предварителен), като е в противоречие с подписаните по-рано от Русия договори с Австро-Унгария от Райхщад (юни 1876 г.), Будапеща (януари 1877 г.) и Виена (март с.г.). Те изключват възстановяването на България в естествените ѝ граници. Въпреки това в Сан Стефано руската дипломатия лансира проект за васално на султана, трибутарно (плащашо данък) княжество, включващо по-голямата част от българското землище. Дори и в този си вид България губи изконни земи, преди всичко Поморавието (дадено на Сърбия) и Северна Добруджа, с която е компенсирана Румъния заради връщането на Бесарабия в състава на Русия.

Преговорите и договарянето от Сан Стефано изострят отношенията между Русия и останалите Велики сили, преди всичко с Англия и Австро-Унгария. През юли 1878 г. той е денонсиран. Грабителският Берлински договор обрича българите на справедлива, изпълнена с надежди, но и с тежки жертви и покруса борба за национално обединение.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ